

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

OSMANLI TÜRKÇESİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ

(XV. - XVIII. YÜZYILLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şengül GÜNDOĞAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Aralık - 2018

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

OSMANLI TÜRKÇESİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ
(XV. - XVIII. YÜZYILLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şengül GÜNDOĞAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Aralık - 2018

KIRIKKALE

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum *Osmanlı Türkçesinde Şimdiki Zaman İşaretleyicileri (XV.-XVIII. Yüzyıllar)* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

.../12/2018

Şengül GÜNDOĞAN

OSMANLI TÜRKCESİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ

(XV.-XVIII. YÜZYILLAR)

Yüksek Lisans Tezi

Şengül GÜNDOĞAN

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aralık, 2018

ÖZET

Şimdiki zaman, Türkçenin takip edilebilen tarihi dönemlerinden bu yana çeşitli eklerle veya kelimelerle anlatılmıştır. Geniş zaman ekleri -Ar/- (X)r, şimdiki zaman anlatmak için de kullanılırken -(I)yor, Osmanlıcadan Türkiye Türkçesine uzanan süreçte şimdiki zamanda standart bir varyant haline gelmiştir. Çalışmada, XV. ve XVIII. yüzyıllar arası Osmanlı Türkçesinde şimdiki zaman işaretleyicilerinin, seçilen bazı edebi metinler üzerinde yerleri tespit edilerek şimdiki zaman işaretleyicilerinin tarihsel gelişimi izlenmiştir. Ayrıca şimdiki zamanı ifade eden eklerin ve birleşik yapıların farklı zaman işlevleri belirlenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde zaman, şimdiki zaman, şimdiki zaman ekleri ve taranan metinler hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Türkçede şimdiki zaman eklerinin tarihî dönemlerdeki kullanımları üzerinde durulmuştur. Şimdiki zaman ifadesinde kullanılan geniş zaman ekleri -r, -Ar, -Ir ve ayrıca -(I)yor ve mAktA/mAdA eklerinin fiil çekim eki olması çalışmayı fiil üzerinde yoğunlaştırdığından, zaman kavramı ile yakından ilgili olan görünüş konusu da çalışmaya dâhil edilmiştir. İncelenen tarihsel metinler üzerinde eylemlerin, şimdiki zaman işaretleyicileri ile oluşan farklı zaman ve görünüş işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Zaman, Şimdiki Zaman, Şimdiki Zaman Ekleri, Osmanlı Türkçesi, XV.-XVIII. Yüzyıllar, Görünüş

**PRESENT CONTINUOUS TENSE MARKERS IN OTTOMAN TURKISH
(XV.- XVIII. CENTURIES)**

Master Thesis

Şengül Gündoğan

KIRIKKALE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

December, 2018

ABSTRACT

Various suffixes or words have described the present time since the history of the Turkish period. Time suffixes like -Ar/-(X)r, when used for the present time -(I)yor, it has become a standard variant in the process extending from Ottoman Turkish to Turkish. The historical development of the present time markers was observed by determining the places of the present time markers, selected literary texts in the study of Ottoman Turkish between XV. and XVIII. centuries. Also, the different time functions of the suffixes and the combined structures that express the present time are determined.

In the introduction section of the study, time, the present continuous tense, present continuous tense suffixes, and the scanned texts are given briefly. The first chapter describes the use of present continuous tense attachments in Turkish that is emphasized in the historical periods. The simple present continuous tense suffixes used in the present tense statement: -r, -Ar, -Ir; in addition -(I)yor and mAktA / mAdA suffixes are verb due to concentrating the work on the verb, the subject of aspect which is closely related with the concept of time is also included in the study. On the historical texts examined, different time and aspect functions of verbs, which are formed by the present continuous tense markers were tried to be determined.

Key Words: Time, present continuous tense, present continuous tense suffixes, Ottoman Turkish, XV.-XVIII. Centuries, aspect.

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, XV.-XVIII. yüzyıllar arası Osmanlı Türkçesinde şimdiki zaman işaretleyicileri, seçilen edebi metinler üzerinde, yerleri tespit edilerek incelenmek suretiyle çalışma hazırlanmıştır. Genel bilgilerin verildiği giriş bölümünde zaman, şimdiki zaman ve şimdiki zaman ekleri üzerinde durulmuş ve Türkçede şimdiki zaman eklerinin tarihi dönemlerdeki kullanımları üzerinde bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, XV.-XVIII. yüzyıllar arası Osmanlı Türkçesinde şimdiki zaman ekleri, seçilen edebi metinler üzerinde yerleri tespit edilerek incelenmek suretiyle çalışma hazırlanmıştır. Şimdiki zaman ifadesinin uzun süre sadece ek ile değil, aynı zamanda kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edildiğinden, metin inceleme öncesinde tarihî Türk lehçelerinde şimdiki zaman ifadesinde kullanılan ek ve yapılar hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmada malzeme olarak Kâbûs-Nâme, Mir'âtü'l – Memâlik, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis, Tevârih-i Âl-i Osman (Lütfi Paşa), Selim– Nâme, Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi I. ve II. Cilt, Tedbîrât-ı Pesendîde, Hasan Bey-Zâde Târîhi II. ve III. Cilt, Kitâb-ı Bahriye, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter, Transkripsiyonlu Metinler, Tevârih-i Âl-i Osmân VII. Defter ve Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazma ve Revan 1457 Numaralı Yazma) adlı edebi metinlerinden istifade edilmiştir. Metin okumalarda bariz yanlışlar yoksa taranan eserdeki okuyuşa sadık kalınmıştır.

Ayrıca çalışmada, büyük ölçüde karıştırılan ve tam olarak netleştirilemeyen konuların başında gelen zaman, kip ve görünüş kavramları ile ilgili dilbilgisel kaynaklarda yer alan genel yaklaşımlardan örnekler verilmiştir.

Çalışmadaki amaç, şimdiki zaman işaretleyicilerinin tarihî gelişimini belirlemektir. Taranan metinler üzerinde yerleri tespit edilen şimdiki zaman işaretleyicilerinin geniş kullanım alanları içinde, kendi öncelikli zaman gönderiminin dışında, işaret ettikleri farklı zaman dilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken de Johanson'un tasnifinden yola çıkılarak şimdiki zaman eklerinin, eylemler üzerinde oluşturduğu görünüş işlevi tarihsel metinler üzerinde örneklendirilmiştir.

Bu çalışmada; yardımlarıyla ufkumu açtığı, hoşgörsü ve sonsuz sabrı için, çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet KARADOğAN'a, çalışmam esnasında bana kütüphanesini aan Dr. Öğr. Üyesi Kayhan ATİK'e ve hayatımın her anında yanımda duran eşime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

şengül GÜNDOğAN

Aralık, 2018

KIRIKKALE

TARANAN METİNLER

- ATAO** : Anonim Tevârih-i Âl-i Osman
- EÇS** : Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi,
Bağdat 304 Numaralı Yazma ve Revan 1457 Numaralı Yazma)
- ELT** : * Éléments De La Langue Turque
- GT** : * Primi principi della gramatica turca
- GTL** : * A Grammar of the Turkish Language
- HBT** : Hasan Bey-Zâde Târîhi II. ve III. Cilt
- KB** : Kitâb-ı Bahriye
- KC** : Kitâb-ı Cihan-Nümâ
- KET** : Topçular Kâtibi ' Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, I. ve II. Cilt
- KN** : Kâbûs-Nâme
- LPT** : Tevârih-i Âl-i Osman (Lütfî Paşa)
- LT** : *Grammaire turque ou methode courte et facile pour apprendre
la langue turque
- MM** : Mir'âtü'l – Memâlik
- MNFM** : Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis
- OT** : * Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert
Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy
de Harsany
- SN** : Selim – Nâme
- TAO** : Tevârih-i Âl-i Osmân VII. Defter
- TAO** : Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter

TME : * De Tvrcarvm Moribvs Epitome

TP : Tedbîrât-ı Pesendîde

* Bu eserler Kartallıoğlu 2017'den taranmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ÖN SÖZ.....	iii
TARANAN METİNLER.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
0. GİRİŞ.....	1
0.1. Zaman.....	1
0.1.1. Bilim ve Felsefede Zaman.....	1
0.1.2. Dilsel Zaman.....	2
0.1.3. Kip ve Zaman.....	14
0.2. Şimdiki Zaman.....	19
0.3. Şimdiki Zaman Ekleri.....	25
0.4. Taranan Metinler.....	28
1. 15. -18. YÜZYILLAR OSMANLI TÜRKÇESİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ.....	42
1.1. -Ar/- r.....	42
1.2. -A/-I yorı-r ve -yor.....	66
1.3. -mAktA.....	95
1.4. -mAdA.....	101
1.5. -Up durur/-UpdUr.....	106
1.6. -A turur/durur.....	112
1.7. -A dUr.....	115
1.8. -İp yat-ur.....	116
1.9. -İp otur-.....	118
1.10. Geçmişte Şimdiki Zaman.....	118
1.10.1. - (I) yor + i + di, -mAdA / -mAktA + i + di, -Ar/- r + i + di, -(y)UpDUR(Ur) + i + di.....	118
1.10.2. - (I) yor + i + miş, -mAdA / -mAktA + i + miş, -Ar/- r + i + miş, -(y)UpDUR(Ur) + i + miş.....	125

1.11. Şimdiki Zaman Semantiğinde Görev Alan Leksikolojik İşaretleyiciler	129
1.12. Şimdiki Zamanda Olumsuzluk	137
SONUÇ	148
TARANAN ESERLER.....	151
KAYNAKÇA	153
ŞEMALAR	
Şema 1.....	24
Şema 2.....	27
Şema 3.....	133

0. GİRİŞ

0.1. Zaman

0.1.1. Bilim ve Felsefede Zaman

Zaman, en genel hâliyle başlangıcı ve sonu bulunmayan, durdurmanın mümkün olmadığı, kendi algımızla en basit anlamıyla üç bölüm olarak algıladığımız (geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman) bir kavramdır. Zamanın sürekli akışı ve hareketli bir kavram oluşu, sınırları çizilerek bir zaman tanımı yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Öncelik ve sonralığın göreceli olduğu ve kişi ile şimdiye göre değişebileceği düşünüldüğünde ise zamanın, öznel bir bakışla gözlemlenmeye müsait oluşundan dolayı tanım yapmak daha da güçleşebilir. Burada önemli olan, belirlenen zamana nereden ve nasıl bakıldığıdır. Bu bakışın değişmesi ise belli farklılıklara neden olabilmektedir.

Zaman kavramı, tarihin ilk dönemlerinden itibaren felsefe ve birçok bilim dalının araştırma konusu olmuştur. Avrupa’da felsefe ve bilim geleneğinde zaman kavramında objektiflik ve subjektiflik, saltlık ve görecelik anlatan iki ana yön oluşturulmuştur. Bu ana yönler Platon’un varlık konsepti ve Aristo’nun ilişkisel konseptinden gelmektedir. Platon’un varlık konseptine göre zaman bağımsız bir varlık, doğru sayısal dizisini takip eden sonsuzluğun hareketli görüntüsüdür. Zaman gerçek ve salt, materyal cisme ve süreçlere bağlı değildir. Zamanın özellikleri evrenseldir. Platon’a göre zaman ve evren birbirine bağlıdır ve bölünmezler (Whitrow 2003:41). Aristo’nun ilişkisel konseptine göre zaman bir hareket ölçümüdür. Aristo, zaman akışının dengeli olduğunu belirtmiş, zaman değişiminin yaygınlığından bahsetmiştir. Aristo’ya göre zaman kısa ve uzun olabilir ama hızlı veya yavaş olamaz. Zaman göreceli, sadece bilinçte var olan bir şeydir (Şarıpov 2000: 7).

Newton’un salt zaman teorisi ve Leibniz’in göreceli teorisi, zaman kavramı evriminde önemli bir rol oynamıştır. Newton’un teorisinde zaman geçmişten geleceğe eşit olarak bir akış şeklinde gösterilmiştir. Zaman, hem onu dolduran hem

doldurmayan olaylar haznesidir, olayların akışı zaman akışını etkilemez. Zaman tek boyutlu, sürekli, sonsuz, evrensel ve homojendir (Newton 1989: 35).

Newton'un teorisi o dönemi çok etkilemiş ve iki yüzyıl boyunca zaman kavramının dünyadaki bilimsel resmini belirlemiştir. Zaman bir madde, bir akış olarak görülüp hareket ile tanımlanırken zamanın varlığının reddedildiği belirtilmiştir. Saltlık ve görecelik, döngüsellik ve doğrusallık, sonluluk ve sonsuzluk, geri çevrilmezlik ve tersine çevrilebilirlik, asimetric ve simetric düzenliliği ve gücü gibi özellikleri incelenmiştir. Doğa bilimlerinde Newton ve Einstein teorileri zaman kavramının gelişimini etkileşer de felsefede bu kavram anlayışının değişimi tamamen Kant ile olmuştur. Kant'a göre, zaman ve mekân mutlak varlıklar değildir ve bize bağlı olan duyular dünyasının zorunlu formlarıdır. Bu dünya, bir görünüş dünyasıdır. Biz, iç hayatımızı zaman formu ile bilebiliriz ve kavrayabiliriz. Kant, zaman ve bilinç bağlantısı problemi konusundaki bakış açısını tamamen değiştirmiştir (Darbanova 2010: 50-53).

Darbanova'ya göre, zaman olgusunun karmaşıklığı, bu kavramın çok yönlü incelemesine (Darbanova 2010), insan ve doğa bilimlerinde zamanın fiziksel olmayan (biyolojik, fizyolojik, jeolojik, psikolojik, sosyal, mitolojik ve sanatsal) özelliklerinin ortaya konmasına sebep olduğu ifade edilmiştir (İefremenko 2016: 7-8).

0.1.2. Dilsel Zaman

Zaman kavramı tanımının belirgin bir şekilde yapılamamasının sebeplerinden biri de hızla değişen "an" denilen zaman diliminin, yerini bir sonraki "an"lık zaman dilimine çok hızlı bırakmasıdır. "An"lık zaman dilimi ile birlikte çok hızlı değişen bir diğer süreç de öncelik ve sonralık kavramlarıdır. Zaman çizgisine çok hızlı değişen bir nokta olan "şimdi" üzerinden bakıldığında ise pek çok farklı bakış açısı ortaya çıkabilmektedir.

Hızla değişen "an" içinde şimdi noktası, kısa süre içinde geçmiş ifadesi altında yer alırken gelecek olarak görülen nokta ise hızla "an" içinde yer alabilmektedir. Dil bilgisi çalışmalarının da en çok ilgi gösterdiği alanlardan biri olan zaman kavramı, başı ve sonu olmayan sonsuz bir akıştır. Tam bu noktada, zaman kavramını

bölümleme çalışmaları ve bölümlenen zaman parçalarını ifade etme şekilleri, yapılan dil bilgisi çalışmalarında önemli bir yer teşkil etmektedir. Dilbilgisel bir terim olarak ise zaman, eylemin bu sonsuz akışın içinde hangi anında yapıldığını veya yapılacağını veya hangi aralıklarda yapılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Genel olarak fiilin zamanı tayin edilirken konuşmacı, söz ettiği bir hadise ya da hâli konuşma anına göre zaman çizgisi üzerine yerleştirmektedir. Hâlihazırda konuşurken yapılan fiiller şimdiki zaman ekleri, konuşma anından önce yapılan fiiller geçmiş zaman ekleri, henüz yapılmayan fiiller ise gelecek zaman ekleri ile fiile ilave edilerek anlatılırlar.

Gerçek olan zaman dilde de yansıtılmaktadır. Dil bilim zamanı, bu olgu hakkında var olan bilgi sisteminin dildeki yansımasıdır. “*Gerçek zaman insan etkinliği ve dil arasında ilişkileri belirtiyor ve objektif dünyayı insan bilincinde var olan subjektif dünyaya dönüştürüyor. Zaman ifadeleri gramer ve sözcük düzeylerinde, söz dizimsel yapılar, zaman görünüş fiil yapıları, zaman anlamı taşıyan morfepler ve zamansal sözcük birimleri olarak bulunuyorlar. Zaman, ses akışı dönüşsüzlüğü, konuşma anında, söylenen seslerin süresinde görülmektedir*” (Darbanova 2010: 50-53). Dil biliminde zaman ve dil bağlantısının iki aspekti vardır: Zamanda dil (dile göre zaman, dış faktör) ve dilde zaman (dile göre zaman, iç faktör). Dış faktör olarak alınan zaman dünya dilleri evreninde ve belli etnik dil tarihinde görülmektedir. İç faktör olarak alınan zaman ise dilin biçimsel ve içerik tarafını tanımlamaktadır (İefremenko 2016: 8).

Benzer’in ifadesiyle, dil biliminde zaman konusu ikiye ayrılmıştır: Birincisi yaşanan gerçek zaman (time) olup başlangıcı ve sonu belirsizdir, herhangi bir ayrıma ya da sınırlamaya tabi değildir. Durmadan akıp gider, zamanda herhangi bir bölümleme söz konusu değildir. İkincisi ise fiil zamanı (tense) olarak adlandırılan yani gerçek zamanın insan zihninde oluşumunun dile yansıması sonucu ortaya çıkan dil bilgisi sınıflamasıdır. Günümüzde gerek saat gerek takvim ile algılanan bu zaman dilimi belli standarda girmiş kendi içinde çeşitli bölümlemelere ayrılmıştır (Benzer 2012: 9-10).

Dillerde, zamanı ve zamansal ilişkileri dile getirmek için dilsel zaman kategorisi (tense), görünüş (aspect), sözlüksel görünüş, zaman belirteçleri, zaman ilgeçleri ve söylem ilkeleri olmak üzere altı araç kullanılmaktadır. Bunlar dışında

çoğunlukla dilsel zamanla birlikte ele alınan kip olgusu yer almaktadır. Dilsel zaman kavramında her cümlede bir olay ya da bir durum dile getirilir ve bu olay ya da durumun kesintisiz zaman ekseninde bir konumu (olay zamanı) vardır. Bir de bu cümlenin konuşucu tarafından dile getirildiği bir zaman noktası (konuşma zamanı) ya da bir zaman aralığı bulunmaktadır. “*Dilsel zaman, konuşma zamanı ile olay zamanı arasındaki ilişkilerden doğar*”(Akşehirli 2010: 21).

Dilsel zaman, bir bakıma zamandaki konumlanmanın dilbilgiselleştirilmesidir (Comrie 1985: 7). Konuşma zamanı ile olay zamanı arasında üç tür ilişki olabilir ve böylece üç temel zaman kategorisi oluşur. Olay zamanı ile konuşma zamanı özdeş olabilir (şimdiki zaman), olay zamanı konuşma zamanından önce olabilir (geçmiş zaman), olay zamanı konuşma zamanından sonra olabilir (gelecek zaman) (Uzun 2004: 152).

Karadoğan’a göre, dil bilimciler zaman (‘time’) terimini tanımlarken uzay-zaman ilişkisinde spesifik bir durum olan zaman çizgisine dayanırlar. Zaman çizgisinde çeşitli ilişkiler olmasına rağmen bu ilişkilerden sadece biri dilsel zaman olarak kabul edilir. Dilsel zamanın konuşma zamanı (“speech time”), olay zamanı (“event time”) ve atıf zamanı (“reference time”) olmak üzere üç unsuru vardır (Karadoğan 2009: 2).¹

Zaman, bir işin, bir oluşun, bir kılışın gerçekleşme sürecidir. Bozkurt’un tanımıyla zaman; “*Belleğimizin yarattığı, başı ve sonu olmayan soyut bir süredir. Dil bilgisinde zaman, eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını bildiren soyut süre kavramıdır. Dil bilgisi açısından zaman, insanoğlunun olayın gerçekleşme sürecini algılama ve yansıtma biçimidir. Bu yüzden dilden dile zamanlar değişir*” (Bozkurt 1995: 62,204).

Bir fiilin zamanının tespitinde üç “an”ın tespit edilmesi gerekir:

1. Olay anı (point of event): Fiilin anlattığı olayın gerçekleşme anı.
2. Konuşma anı (point of speech): Cümlenin konuşulduğu andır.

---

¹ “Konuşma zamanı”, herhangi bir cümleyi söylenen kişinin içinde bulunduğu zamandır.

“Olay zamanı”, herhangi bir cümledeki olayın gerçekleştiği zamandır.

“Atıf zamanı”, konuşucunun herhangi bir cümledeki olaya baktığı zamandır. Bir tam cümlede konuşma zamanı, olay zamanı ve atıf zamanının ortaklaşması da farklılaşması da mümkündür. (Karadoğan 2009: 2)

3. Referans anı (point of reference): Bir hadisenin anlatımında referans alınan noktayı, anı belirler (Dahl 1985: 3)

Dolunay'a göre zaman; tarifi zor, başı ve sonu belli olmayan soyut bir kavramdır. Dil, zamanı iki yolla anlatır: 1. Zamanın açık mesaj şeklinde karşdakine anlatılması, 2. Dilin kendi iç dinamiklerinin ifade ettiği zaman kavramı. Dillerin zaman içinde değişip gelişmesi dilin de kendi içinde bir zamanı olduğunu göstermektedir (Dolunay 2012: 25-29).

Kerimoğlu'nun ifadesiyle, dildeki zaman kavramı üzerinde düşünce üretirken kullanılan iki terim time ve tense'dir. Bu terimlerden ilki dildeki işaretlemeyen bağımsız zaman kavramını karşılarken, ikincisi zamanın dildeki işaretlenmiş biçimi ya da gramatikleşmiş zaman için kullanılır. Kerimoğlu, Reichenbach ve Klein'in klasikleşmiş zaman sınıflamasına dayandırdığı standart zaman teorisini üç madde ile açıklamaktadır:

1. İki zaman parametresi vardır: Konuşma zamanı (KZ) ve olay zamanı (OZ) .
2. Konuşma zamanı normal olarak doğrudan verilir.
3. Zaman formları konuşma zamanı ve olay arasındaki zamansal (temporal) ilişkileri (öncelik, sonralık, aynı andalık) karşılar (Kerimoğlu 2014: 175).

Türk dilinde genel hatlarıyla zaman; görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman başlığı altında incelenmektedir. Fiil zamanı genel bir açıklamaya kavuşmuş olsa da zaman zaman karşılaşılan problemler; görünüş, kılınış ve kiplik gibi kavramların da konuya dâhil edilmesiyle, zaman kavramı ile olan ilişkileri ortaya konularak belirlenmeye çalışılmaktadır. Zamanın değişken ve hareketli bir kavram oluşu, algılanabilmesini ve tanımlanabilmesini zorlaştırdığından, zaman kavramının belirsizliği dil bilgisinde var olan kılınış, görünüş, kiplik, zaman ve zaman ekleri gibi terimlerin de netleştirilebilmesini zorlaştırmaktadır.

Benzer'e göre fiil zamanı, konuşma anıyla bağlantılı olarak bir vakanın ya da durumun gerçek zamana yerleşmesine denir. Daha farklı söylenecek olursa fiil zamanı konuşmada belirtilen vakanın oluş anının, konuşma anına bağlanmasıdır. Bunun için fiil zamanı dil bilgisinin araçlarını kullanır. Fiil zamanının sınırları önceden tayin edilmiş ve gerçek zamana göre daha belirlidir. Şimdiki zaman

konuşma anıyla aynı anda gerçekleşen vaka ve durumlar için kullanılır: “Okuyor.” Geçmiş zaman konuşma anından önceki bir duruma yerleşir: “Okudu”. Gelecek zaman konuşma anının sonrasına yerleşir: “Okuyacak” ve geniş zaman ise her zamanı kapsayarak “Okur” biçiminde konuşma anından öncesine, konuşma anına ve sonrasına yerleşir (Benzer 2012: 13).

Dilbilgisel zaman, fiil zamanı konusunda pek çok çalışma ve sınıflama yapılmıştır. Reichenbach, Comrie, Jespersen, Klein ve Bull bu konu ile ilgili akla gelen ilk isimlerdir. Jespersen, üç ana fiil zamanını alt sınıflara bölerek açıklamaya çalışan ilk çağdaş dil bilimci olmuştur. Jespersen’e göre; gerçek zaman, gelecek ve geçmişten oluşan iki parça içindeki şimdiki an tarafından bölünen, düz bir çizgi olarak temsil edilebilen bir zaman olarak düşünülmelidir. İki bölümün her biri içinde, konuşma noktasını esas alarak öncesine ya da sonrasına yerleşen bir noktaya atıfta bulunabilir. Gerçek zamanın yediye bölünmüş her bir parçası için gelecek ve geçmiş kapsayan değişik biçimler vardır. Bunun sonucu olarak 21 fiil zamanı ortaya çıkmaktadır (Benzer 2012: 14-15).

Reichenbach, Jespersen’in mutlak fiil zamanı sınıflamasındaki zorlukların bazılarıyla ilgilenecek modelini geliştirmiştir. Reichenbach’a göre, fiil zamanı ilişkileri konuşma noktası (S) vaka noktası (E) ve gönderme noktası (R) olmak üzere gerçek zamana ait üç bağımsız noktaya yerleşmiştir. Konuşma noktası (veya konuşma anı) konuşma anına, olay noktası gerçekleşen olayların zamanına, gönderme noktası ise daha çok soyut olarak atıfta bulunulan zaman için kullanılır. Reichenbach’a göre, fiil zamanı göstericidir (deictic). Gerçek zamana ait eksen üzerinde gönderme zamanına yerleşir. Böylece gönderme zamanı (RT), merkez (C) den önce ise geçmiş zaman, merkezde ise şimdiki zaman ya da merkezden sonra ise gelecek zamanı gösterir (Olsen 1994: 139).

Benzer, fiil zamanı ile ilgili olarak farklı kuramlara yer vermiştir. Benzer’in ifadesiyle, Binnick’e göre Reichenbach, aynı cümle içindeki farklı zamanlarla bağlantılı olabilecek zarfları tanımlamada başarısız olmuştur. Olsen’e göre Reichenbach’ın ve Comrie’nin modeli gereksiz biçimde karmaşıktır ve fiil zamanı ile görünüş iç içe verilmiştir. Kershner’e göre, Reichenbach’ın çalışması görünüş konusunu ihmal ettiği için eksiktir. Bununla birlikte Reichenbach’ın modeli fiil

zamanı ile görünüşün farklı türlerinin açıklamasına öncülük yapmıştır (Benzer 2012: 16-20).

Comrie, Reichenbach'ın teorisini geliştirmeye yönelik olarak yeni bir zaman anlayışından söz eder. Comrie'nin zaman ile ilgili tanımını en çok kabul gören tanım olmuştur. Comrie zaman çizgisinde noktaları belirlerken konuşma anını esas alır. Bir olay, konuşma anından önce gerçekleşmiş ise geçmiş, sonra gerçekleşmiş ise gelecek, konuşma anı ile aynı zamanda gerçekleşmiş ise şimdiki zamandır. Comrie, fiil zamanının her dilde olmamasına rağmen bütün kültürlerin gerçek zamanı bir biçimde kavramlaştırdıklarını belirtmektedir. Yerleşmiş olarak bir dilin fiil zamanına sahip olmaması (nontenses), o dilin geçmiş, şimdi ve gelecek kavramlarına sahip olmadığı anlamına gelmemektedir; çoğu fiil zamanına sahip olan dillerde, fiil zamanı fiil üzerinden ya fiile eklenen ekler ya da fiile bitişik dil bilgisine dayalı kelimeler tarafından, belli yardımcı fiiller ile gösterilir. Bütün diller gerçek zamanı kullanma yollarına sahip olup bunu farklı biçimlerde dile yansıtırlar (Comrie 1985: 123).

Comrie'ye göre fiil zamanı, üç zaman arasında karşılıklı etkileşim ile oluşmuştur; konuşma anı (S), gönderme zamanı (R) ve vaka ve durumun gerçekleşmesi ile oluşan vakanın gerçek zamanı (E). Fiil zamanını mutlak ve görelî olmak üzere ikiye ayırır. Mutlak ve görelî olarak fiil zamanları arasındaki ayrımı ise konuşma anının merkez noktaya alınıp alınmamasına göre yapmıştır. Comrie, mutlak zamanı, konuşma anıyla ilgili olarak gönderme zamanına yerleştirmekten daha çok vaka zamanına yerleştirir. Şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman olmak üzere üç esas mutlak zaman vardır. Reichenbach'ın ve Comrie'nin tanımladığı görelî fiil zamanları Türkçede birleşik ve katmerli yapılarda görülmektedir. Klein'e göre fiil zamanı, durumun gerçek zamanını dolaysız olarak belirlemez; daha çok yapılan iddianın gerçek zaman üzerinde zamana ait bir kısıtlamasını gerektirir (Benzer 2012: 11, 20-21).

Comrie'nin zaman anlayışına önemli bir katkı yapan Klein, konu zamanı (topic time) kavramını ortaya atar. Buna göre dilbilimsel zamanın durum zamanını doğrudan işaretlediği görüşü doğru değildir. Klein, klasik zaman teorisini yanlış bulur. Comrie'nin görüşünün geçmiş zaman işaretleyicisi almış bir fiilin hâlâ devam eden olayları da işaretlemesi problemini çözmediğini savunur. Klein, konu zamanı

kavramıyla bu sorunu çözer. Buna göre dilbilimsel zaman, zaman çizgisi üzerindeki bir olayı işaretlemeyebilir; daha çok konu zamanını işaretler (Kerimoğlu 2014: 176).

Bull ise zamanı, kişisel zaman (personal time) ve topluma ait zaman (public time) olarak ikiye ayırmıştır. Topluma ait zaman, doğa vakalarının ölçülebilir döngülerine dayanırken kişiye ait zaman öznel tahminlerden oluşan zaman dilimlerinden meydana gelmektedir. Bull, Reichenbach gibi Jespersen'in çalışmasında sorunlar görmüş ve görece fiil zamanlarını açıklayabilecek yeni bir model oluşturmuştur. Her bir fiile ait ekin anlamlı bir işlevinin olacağını düşünerek ekin işlevinin aynı biçimdeki öbür eklerden farklılığı ile karar verilebileceğini belirtmiştir. Bull'un amacı, fiilin zamanını aktaran biçimleri öbür biçimlerle karşılaştırarak açıklamaktır ve aynı zamanda gerçek zamanın yönlülüğü ve boyutluluğu ile ilgili kuramları eleştirmiştir. Bull'un modeli önemlidir çünkü hem görece zamanları hem de Reichenbach'ın ihmal ettiği görünüşü açıklamaktadır (Benzer 2012: 37, 22).

Dilbilimsel türlerden biri olan zaman (Lat. Tempus), eylemin anlattığı işin, devrimin zaman açısından belirlenmesi, kesinleştirilmesi kavramıdır (Aksan 2015: 99).

Gencan'ın ifadesiyle zaman: *“Zaman, başlangıcı, sonu olmayan başlangıç ve son düşünülmemeyen soyut bir kavramdır, bir akıştır. Bu dinmez akışı sınırlandırmak, bölümlere ayırmak; onu durdurmaya kalkışmak gibi boş bir tutumdur”*. Durdurulması, sınırlandırılması mümkün olmayan zamanı dil bakımından üçe ayırmıştır.

1. Geçmiş zaman
2. Şimdiki zaman
3. Gelecek zaman (Gencan 1979: 272-273).

Akerson, zamanı tanımlarken kesintisiz olarak devam ettiğini ve aslında dilimlenmemiş olduğunu ifade eder. Yani başı, ortası ve sonu yoktur. Akerson, zaman kavramına sınırlı yaşamlarımız açısından bir düzen getirerek üç temel alt zaman dilimi (geçmiş, şimdi ve gelecek) oluşturduğumuzu söyler. Geçmişini anımsarken şimdi olanı geçmişten ayrıldığını ve geleceği tasarlayabildiğini, böylece dünya işlerinin daha kolay çözümlendiğini ifade eder. Akerson, zaman kavramının (felsefi

olarak) iki üyeli bir karşıtlık şemasına oturtulabileceğini söyler (Akerson 2016: 235-236).

Süregiden Gerçek Zaman

İnsanın Dilimlediği Zaman

Başlı sonu belli değildir, kesintisizdir.

Başlı sonu belli olan dilimler.

Ediskun, sözlük anlamında zamanı, zihnimizin yarattığı, başlı ve sonu olmayan soyut bir süre kavramı olarak ifade eder. Dil bilgisinde terim olarak zaman ise eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını haber veren soyut süre kavramıdır. Eylemin yapılmakta olduğunu bildiren soyut süre şimdiki zaman, eylemin yapılmış olduğunu bildiren soyut süre geçmiş zaman, eylemin yapılacağını gösteren soyut süre ise gelecek zamandır. Bunlar, dil bilgisinde üç ana zamandır. Bu üç ana zamandan geçmiş zaman eylemin yapıldığını ya kesin, ya da şüpheli olarak bildireceğinden, iki anlamlı bir geçmiş zaman olarak belirlenir. Bundan başka geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları kapsayan bir de her zaman ya da geniş zaman vardır. Bu duruma göre, her eylem bu beş zamana bağlanabilir demektir (Ediskun 2017: 170-171).

Dil bilim sözlüğünde zaman şu şekilde tanımlanmaktadır: Eylemin gösterdiği iş, oluş ve durumun gerçekleşme dönemini dil bilgisel olarak belirleyen ulam. Evrensel zaman ile dil bilgisel zamanı ayırmak için ikinci eylem zamanı denir. Geleneksel olarak şimdi, geçmiş ve gelecek olarak üçe ayrılan zaman bölümlenmesi kimi diller için geçerli olmayabilir. Bu nedenle bütün eylem zamanlarını kapsamak üzere geçmiş-geçmiş dışı, gelecek-gelecek dışı türünden sınıflamalar da vardır. Eylem zamanları ile görünüş ve kip de kimi zaman birbiriyle örtüşür; örneğin Türkçede kip belirteçleri kullanılması zaman ile kip ayırımı yapmayı kimi zaman güçleştirir: Yarın mutlaka gelirim tümcesinde yarın belirteci gelirim eylemine gelecek zaman değeri verirken mutlaka zorunluluk kipi değeri katmaktadır. Geleneksel dil bilgilerinde Türkçede eylem zamanları genel olarak yalın ve bileşik zamanlar olarak ikiye ayrılır. Yalın zamanlar şimdi, geçmiş, gelecek ve geniş zaman bileşik zamanlar ise hikâye, rivayet, koşul birleşik zamanları olarak belirtilir. Ancak dil bilimdeki yeni görüşler ışığında bunların kip ve görünüş ile ilişkilerinin niteliği araştırılmakta ve yeni bir sınıflandırmaya gidilmektedir (İmer 2013: 284).

Türk dili üzerine yazılmış gramer ile ilgili çalışmalarda fiil, farklı kavram ve terimlerle hemen hemen benzer yaklaşımlarla tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesinde fiil ve zaman kavramı üzerinde yapılan belli başlı yaklaşımlar şu şekildedir:

“Eğer tanımlamak gerekirse, eylemlerin bir devinme, bir oluş, bir kılış ya da bir durum gösteren sözcükler olduğunu söylemeliyiz.” (Aksan 2015: 98).

Banguoğlu’na göre bir kılış, bir durum veya oluşu toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adı verilmektedir. (2015: 408).

Ergin, fiilleri hareketleri karşılayan kelimeler olarak tanımlar. Burada hareket her türlü yapma ve olma durumları için kullanılmaktadır. Hareket nesnelere zaman ve mekân içinde yer değiştirmeleridir. Kısacası her türlü faaliyetleridir. Hareketlerden oluşan fiiller tek başlarına kullanılmazlarken nesnelere tek başlarına belli anlamlar içerirler. İsim ve fiil arasındaki temel ayırım da bundan kaynaklanmaktadır. Hareket ve nesnenin bir arada kullanılabilmesi için hareketin çeşitli kalıplara girmesi gerekmektedir. Yani fiilin çekimlenmesi şarttır. Kısacası fiiller dilde çekimli halde bulunurlar. Bu durum çekimli halde bulunan fiilleri incelerken fiillerin çekimlerini de inceleme zorunluluğunu doğurmaktadır (Ergin 2012: 280-282).

Korkmaz’a göre şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözcüklere dir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılış ve durumları bildirirler. Fiiller bağımsız değil, bağımlı söz türleridir. Çünkü bunlar tek başlarına kullanılamazlar. Karşıladıkları iş ve hareketler, ancak adlarla olan ilişkileri ile ortaya çıkar. Fiiller kök ve gövde durumunda iken adlarla ilişkiye giremezler. Bu karşılıklı ilişki fiillerin çekime girmeleri ile sağlanır ve fiiller böyle şekillenebilir. Fiillerin adlar ile bir ilişkisi olması ve fiillerin şekillenebilmesi için çekimlenmesi gerekmektedir. Çekime giren fiillerde, kip, zaman, kişi ve görünüş gibi kavramlar da yer alır. Bunun dışında fiiller, bazı ekler alarak cümlede ad, sıfat, zarf görevleri yüklenebilirler (Korkmaz 2007: 527).

Üstünova’nın ifadesiyle “ Her eylemin -ister bitmiş / çekimli, ister bitmemiş /eylemsi olsun – bir yapıma zamanı bir de yapını olmak zorundadır. Bu; bir iş, oluş, kılıştan söz edebilmek için olmazsa olmaz türünden bir koşuldur. Çünkü bir işin, oluşun, kılışın var olabilmesi iki şeye bağlıdır. İlki hareketin yapıcısı, ikincisi

hareketin yapılma zamanı. Bu nedenle – ister eylem kökü, ister eylem gövdesi, isterse bileşik eylem tabanı olsun – tüm eylemler, içinde bir zaman kavramı taşırlar ve edilgenlik eki almamış tüm eylemler etkendir. Yani özneleri vardır. Ne var ki, eylem tabanlarında zaman da, kişi de çok soyuttur. İşte eylemlerin aldıkları zaman ve kişi eklerinin temel görevleri; bir yandan bağımlı biçimibirim olan eylemi bağımsızlaştırmak, tek başına kullanıma çıkarmak, diğer yandan eylemde zaten var olan zaman ve kişiyi bir derece somutlaştırmaktır”. Bu durumda ise çekim eklerini almış bir eylem:

a. hareketi

b. hareketin gerçekleşme zamanını

c. hareketin şeklini

ç. hareketi yapan kişiyi anlatır.

Ancak bu somutlaştırma, çok net olmadığından onu da somutlaştıracak zaman bildiren sözcük ya da sözcük öbekleriyle sözlüksel özneler devreye girmektedir (Üstünova 2005: 187-201).

Bulak’a göre, Türkçede fiil kök ya da gövdelerinde ifade edilen kılış, oluş veya durumun somut hale gelerek çekimli fiil hüviyeti kazanabilmesi için belirli bir şekil ve zaman unsuru ile kişi unsuru alması gerekir. Fiil çekiminde fiilin bildirdiği kılış, oluş veya durum; insan, hayvan veya nesne gibi varlıklar tarafından gerçekleştirildiği için bu kılış, oluş veya durumun ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiği şekil ve zaman unsuruyla, kim veya ne tarafından gerçekleştirildiği de kişi unsuruyla ifade edilir. Bu sebeple, Türkçede nihai fiil olarak kabul edilen çekimli fiil; kök veya gövdeden oluşan fiil tabanı, şekil ve zaman unsuru ile kişi unsurundan oluşur. Bu durumda fiil, çekimli fiil halini alır ve ifade ettiği soyut anlam somut hale gelir. (Bulak 2017: 9).

Ergin, çekimli fiilde fiil kök veya gövdesi, şekil ve zaman eki, şahıs eki olmak üzere en az üç unsur bulunduğunu ifade etmiştir. Önce fiil kök veya gövdesi, sonra şekil ve zaman eki, en son da şahıs eki olmak üzere arka arkaya gelirler. Çekimli fiil bu üç unsuru ile hareket, şekil, zaman, şahıs olmak üzere dört şey olduğunu ifade etmiştir. Ergin’e göre çekimli fiil şekle, zamana, şahsa bağlanmış bir hareketi karşılayan kelimedir (Ergin 2012: 281).

Türkçede eylem söz dizimsel yapılarda temel olarak zaman ve tarz (tense), görünüş (aspect), çatı (voice) ve kip (modality) kategorilerine göre çekime girer. Eylemde zaman, tümce içinde yüklem bildirdiği eylemin ilgili olduğu zaman kesitidir. Üç temel zaman vardır: geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman (Eker 2015: 294).

Hengirmen ise; bir iş, oluş, hareket, durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcüklere eylem adı verildiğini ve sözcük türleri içerisinde en önemli ögenin eylem olduğunu ifade eder. Hengirmen'in ifadesiyle eylem kök veya gövdesine çekim ekleri getirilerek eylemin çekime sokulmasına eylem çekimi denir. Eylem kökünün kendine özgü bir anlamı vardır. Eylem köküne getirilen çekim ekleri eyleme zaman, kişi, kip, sayı, soru, olumluluk ve olumsuzluk bildiren yeni anlamlar katar. Eylemde zaman, eylemin içinde olduğu zamanı bildirir. Türkçede beş zaman vardır:

1. Şimdiki zaman
2. Belirli geçmiş zaman
3. Belirsiz geçmiş zaman
4. Gelecek zaman
5. Geniş zaman (Hengirmen 2006: 200, 218).

Dil bilgisi çalışmalarında zaman ekleri, -DI, -mİş, -(I)yor, -mAktA, -mAdA, AcAk ve Ar/İr ekleri olarak verilmiştir. Bu ekler, tek bir zamanı ifade etmezler, görünüş özelliği olarak bir ek başka bir zamanı da karşılayabilmektedir. Görünüş konusuna çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

Türkiye Türkçesinde “zaman ekleri” olarak bilinen morfepler, morfolojik açıdan büyük bir çeşitlilik gösterirler. Bu morfepler, basit yapıları $-(X)yor$, $-DX$, $-mXş$, $-(X)r$, $-(A)r$, $-(y)AcAk$ olabildikleri gibi, birleşik yapıları $-(X)yordu$, $-mXştX$, $-(X)rdX$, $-(A)rdı$ da olabilirler (Johanson 1971: 19).

Aydemir'in ifadesiyle, fiil kök ve gövdelerine eklenerek temel cümlelerin yüklemelerini oluşturan morfeplerin üç temel işlevi vardır; zaman, görünüş ve kip. Diğer bir ifadeyle bu morfepler, Türkçede zaman, görünüş ve kip işaretleyicileri olarak işlev görmektedirler. Bu yüklemleştiricilerin temel işlevlerinden biri, dilbilgisel olarak zamanı göstermektir. Olayların zaman çizgisinde belirlenmesi, prensipte konuşma anı temel alınarak yapılmakta ve böylece “mutlak zaman” (absolute tense) anlamında üç temel zaman diliminden bahsedilmektedir; geçmiş

zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman. İşte bu yüklemleştirciler, olayları söz konusu bu zaman dilimlerinde belirlemektedirler (Aydemir 2010: 9).

Benzer'e göre fiil zamanı, konuşma anıyla bağlantılı olarak bir vakanın ya da durumun gerçek zamana yerleşmesine denir. Farklı bir ifade ile fiil zamanı konuşmada belirtilen vakanın oluş anının, konuşma anına bağlanmasıdır. Bunun için fiil zamanı dil bilgisinin araçlarını kullanır. Fiil zamanının sınırları önceden tayin edilmiş ve gerçek zamana göre daha belirlidir. Şimdiki zaman konuşma anıyla aynı anda gerçekleşen vaka ve durumlar için kullanılır: "Okuyor." Geçmiş zaman konuşma anından önceki bir duruma yerleşir: "Okudu". Gelecek zaman konuşma anının sonrasına yerleşir: "Okuyacak" ve geniş zaman ise her zamanı kapsayarak "Okur" biçiminde konuşma anından öncesine, konuşma anına ve sonrasına yerleşir (Benzer 2012: 13).

Çekimli bir fiilde, bir oluş ve kılışı şekle bağlayan kalıp dışında bir de zaman ögesi vardır. Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir (Korkmaz 2007: 570).

Bilgegil, fiilde zamanın önce ile sonra arasında geçen bir süre olduğunu belirtmektedir (2009: 256).

Banguoğlu ise, fiilin zamanını bir kılış veya oluşun içerisinde geçtiği zaman parçası olarak ifade etmektedir (2015: 441).

Karaağaç, fiilde zamanın eylemleri yüklemleştirmeye yarayan bir kavram olduğunu ifade eder (2013: 429-430).

Fiilde zamanı fiilin yapılma anını bildiren kavram olarak tanımlamak mümkündür. Zamanın başlangıcı ve sonu olmayan soyut bir kavram olduğu görülmektedir. Bu bağlamda geniş zamanın; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı kapsayan bir zaman olduğu görülmektedir (Demirci-Kırmıt 2016: 3).

Dilaçar'ın ifadesiyle; "*Zaman gramatikal ulamı kimi dillerde isimlerde de bulunduğu hâlde bizde yalnız fiillerde kullanılır. Eskiden, hemen bütün dillerde zamanın iki türü vardı: bitmişlik (Latin. perfektum, Arap. mazi) ve bitmemişlik Latin. Imperfectum ya da infectum, Arap. muzari; geleceklik şimdilikle birlikte bitmemişlik sayılırdı. Zamanla bu kavram geçmişlik (passe), şimdilik (present) ve geleceklik*

(fudur) Şeklinde ũe ayrılır. Ayrıca geniş zaman (aoriste), sũrekliplik (progressif, continu), geĀmiŐ ōncesi (passe anterieur), gelecek ōncesi (fudur anterieur), salt zaman (tems absolu), gŐreli zaman (temps relatif, tems surcampose) ve bunların katıŐık Şekilleri gibi zaman kavramları tũreyip geliŐti. Bunların zorunlu olarak, -di, -miş gibi eklere baĀlamak, buna karşılık bu eklere birer belli görev yũklemek, isim Āekimi eklerinde gŐrdũĀmũz gibi, dilbilim ilkelerine göre, doĀru olmayacaktır. Önemli olan nokta zaman eklerini kũlĀeleŐmiŐ bir Şekil olarak tanımak deĀil, fiilde zaman kavramını ve zaman bŐlũmlerini tanımaktır; ōnce zaman kavramının ayrıntılarını, sonra ekleri ve onların tũrlũ gŐrevlerini ayırt etmek gerekir” (DilaĀar 1971: 111).

Fiil kök veya gövdesinin karŐıladıĀı hareketi nesnelere, bir takım Şekiller iĀinde yaparlar. Hareket ancak bir takım kalıplara, bir takım Őekillere dŐkũlerek nesnelere baĀlanırlar. Nesnelere baĀlanmak iĀin hareketin girdiĀi bu kalıpları, bu Şekilleri karşılamak iĀin fiil kök veya gövdesi Şekil eklerini alarak fiil Şekilleri veya fiil kipleri denilen gramer Şekillerine girerler ve Şekil ekleri, fiilin ne Şekilde yapıldıĀını yani kısacası hareket Şekillerini gösteren eklerdir (Ergin 2012: 288).

Őstũnova'nın ifadesiyle, zaman kavramı ũç aŐamada somutlaŐır. Eylemde soyut olarak bulunan zaman, bildirme kipi ekleriyle zaman Āizgisi iĀindeki genel yerine oturur. Bir ōnceki durumuna göre bir derece somutlaŐma gerĀekleŐse de, yine belirsiz soyut bir zaman söz konusudur. Zaman ifade eden sŐzcũk ya da sŐzcũk ōbeklerinin devreye girmesiyle somutlaŐma derecesi bir adım daha ilerler. Ancak her seferinde eylemin gerĀekleŐme anının tam olarak verildiĀi sŐylenememektedir. BilinmezliĀin, buna raĀmen sũrdũĀü gŐrũlmektedir (Őstũnova 2005: 2).

0.1.3. Kip ve Zaman

Zaman kavramı ũzerinde dil bilgisi kaynaklarında yer alan genel yaklaşımlardan ōrnekler verildiĀi bu noktada, zaman kavramı ile en Āok karıştırılan konu olan kip kavramı ũzerinde durmak yerinde olacaktır. Kip konusu dilbilgisel kaynaklarda ve araŐtırmacılarca ũzerinde en Āok tartıŐılan, farklı yorumların yapıldıĀı ve zaman kavramı ile iĀ iĀe geĀen konuların başında gelmektedir.

Kip konusu, karıŐık ve ũzerinde uzlaŐma saĀlanamamıŐ bir konudur. Dil bilgisi kaynaklarında kip kavramı, fiilin bildirdiĀi iş, oluş, hareketin ne Şekilde ve ne zaman

yapıldığını ifade etmektedir. Zaman eklerinin işlevleri tespit edilirken bu kavramın da göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Kip kavramının, konuşucunun ruhsal durumu ve bakış açısıyla ilgili olduğu düşünüldüğünde ise, farklı eklerin aynı zamana gönderme yapabildiği durumlarda, konuşucunun tutumunu yansıtabilecek eki tercih ettiği görülebilmekte ve böylece zaman konusunun içine kiplik konusu da dâhil olmaktadır. Örneğin, gelecek zamanı anlatmak üzere, -AcAK, -r, -yor gibi eklerden yararlanılabilir ve bu noktada konuşucu, vereceği duyguyu, tutumunu ön planda tutarak bir tercih yapabilir. Gelecekle ilgili konuşma zamanından önce planlanmış bir durumda kesinlik bildirmek üzere bir eki, bir tahminde, varsayımda bulunacaksa diğer eki ve planlanmış geleceğin, tasarlanandan önce kesin olarak gerçekleşecek hareketleri anlatmak üzere bir diğer eki, konuşucu tercih edebilmektedir.

Tarihî Türk lehçelerinde ve yazı dilinde şimdiki zaman ifadesinde, Harezmi Türkçesi dönemine kadar olan sürede Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde anlam bakımından kendine en yakın zaman olan geniş zaman ile birlikte ortak eklerle ifade edilmiştir. Daha sonra da bu durum kısmen devam etmiştir.

Türkçede zaman ve kiplik kavramlarının ifade ettiği zaman konusunda pek çok çalışmada, görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Tasarlama kiplerinin gereklilik, istek, emir ve şart anlamı vererek yönünü geleceğe doğru döndüğü, bildirme kip eklerinin zaman bildirme görevini tamamen üstlendiği görüşünde araştırmacılar, fikir ayrılığına düşmektedir.

Kip kavramının, dil bilim kaynaklarında konuşucunun ruhsal durumu ve bakış açısıyla ilgili olduğu vurgulanmaktadır bu da kiplik, zaman konusu ile birlikte ayrıca fiilin dilbilgisel anlamda ilgilendiği konulardan biri olan görünüş konusu ile birlikte anılmasına ve incelenmesine neden olmaktadır. Görünüş kavramı zaman ile çok yakın alakalı olan bir kavramdır. Bu kavram kiplik kadar anlama dayalı değildir. Dolayısıyla görünüş zamana yakın, kipliğe uzaktır. Kiplik özelliği ağır basan eylemlerin görünüş yönüyle ele alınması mümkün görünmemektedir.

Kiplik değeri gösterdiği belli olan ve istek, olasılık, ihtimal, tahmin gibi anlamlar taşıyan ekler görünüş içerisinde değerlendirilmemiştir. Johanson (1994) –AcAk ekini görünüş zaman ekleri arasında göstermeyerek bu ekini kipsel işlevinin ağır bastığından söz etmektedir. Bununla birlikte henüz gerçekleşmemiş bir eylem de

görünüŖ kategorisinde incelenmemiŖtir. GerçekleŖmemiŖ bir eylemin bitmiŖ olma ihtimali yoktur. Bunun yanında baŖlamamıŖ bir eylemin bitmemiŖlik ya da sürme özelliği, göstermesi mümkün görünmemektedir.

Dilaçar'a göre kipin zamanla hiç ilgisi yoktur. Dilaçar'a göre kip, "*fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koŖullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kiŖisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır*" (1971: 106-107).

Gencan, Bilgin ve Bilgegil zamanı kipten bağımsız düşünmemekte ve zaman eklerini kip eki olarak kabul etmektedirler. (Gencan 2001: 325; Bilgin 2002: 167; Bilgegil 1963: 264).

Koç ise, eylem kök ve gövdesine getirilen ilk ekin zaman kavramının yanı sıra kip de belirttiğini ifade eder (1996: 302).

Bozkurt, kip ve zamanın karıŖtırılmaması gereken iki kavram olduğu üzerinde durmuŖtur. "*Kip eylemde konuŖucunun tavrını yansıtan bir anlatım inceliğidir. KiŖisel duygular, niyet, istek kiple yansıtılır. Kip olayın hangi ortamda geliŖtiđini bildirir. Kiple zaman kavramını birbirine karıŖtırmamak gerekir. Kip demek zaman demek değildir. Kip, zamanın üstünde bir kavramdır. Her zamanda kip bulunur, ama her kipte zaman bulunmaz. Bildirme kipleri zaman kavramını taşırlar. Ancak dilek kiplerinde kesin bir zaman kavramı bulunmaz*" (1995: 49).

Hirik'e göre, konuŖurun bahsini ettiği bir durum veya olaydan bahsederken sözcesinde bu durumla ilgili birtakım öznel ve kimi zaman nesnel bildirimler, yargılar, tutum ve tavırlar kendini hissettirir. Tamamen konuŖurun eyleme yönelik tutumu ile ilgili olan kip, sözcede zaman kategorisi ile aynı olmasa dahi zamanı da içine alan ve zamanla etkileŖim halinde olan bir konumdadır. KonuŖurun Ŗüphanesini, tahminini, istek, yalvarma, rica gibi tavırlarını belirleyen zaman, kip kategorisi ile ister istemez çakıŖmaktadır. Bu da bazı araŖtırmacıların zamanı kiple aynımıŖ gibi düşünmelerine veya yansıtmalarına sebep olmaktadır (2014: 11).

Banguoğlu kipi, "*Zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmıŖ bir fiilin tekli ve çoklu kiŖi ekleri almasıyla bir kip (temps) meydana gelmesi*" şeklinde açıklamıŖtır (2015: 441).

Ergin ise kip konusunu ifade ederken, şekil ve zaman eklerinin fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan ekler olduğunu belirtmektedir. Bu ekler bir şekil, bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise ancak bir kısmında vardır. Yani şekil ve zaman eklerinin bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil, hem zaman ifade ederler. Fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi nesnelere bir takım şekiller içinde yaparlar. Nesnelere bağlanmak, kullanım sahasına çıkmak üzere hareketin girdiği bu kalıpları bu şekilleri karşılamak için fiil kök veya gövdesi şekil eklerini alarak fiil şekilleri denilen gramer şekillerine girerler. Şekil ekleri, fiilin ne şekilde yapıldığını, hareket şekillerini gösteren eklerdir (Ergin 2012: 288).

Kip, eylemlerin zaman, kişi ve anlam özelliklerine göre eklerle biçimlenen dil bilgisi kategorisidir. Türkçede kipler esas olarak ikiye ayrılır: haber (bildirme) kipleri ve tasarlama (istek) kipleri. Haber kipleri geniş zaman, şimdiki zaman, görülen (belirli) geçmiş zaman, duyulan (belirsiz) geçmiş zaman ve gelecek zaman; tasarlama kipleri dilek/şart, istek, gereklilik ve emir kiplerinden oluşur (Eker 2015: 294).

Korkmaz kipi tanımlarken; *“Türkçedeki şekil ve işlev özelliklerine bakarak şöyle bir tanım a bağlayabiliriz: Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir. Bu kalıp içinde, bu anlatım biçiminde kipi dildeki kullanılış biçimleriyle ilgili olarak bir ruh durumunun varlığı da söz konusudur. Yani kip, aynı zamanda bir oluş ve kılışın nasıl bir ruh durumu ile ilgili olduğunu da belirtir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklerle de kip ekleri diyoruz”* (Korkmaz 2007: 569) ifadesini kullanmaktadır.

Kip; üzerinde farklı tanımlamaların, düşüncelerin olduğu konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı dillerine Latince modus teriminden aktarılmış olan ve Türkçede şekil, biçim, kalıp anlamlarına gelen kip için farklı tanımlamalar yapılmıştır. Kip ile ilgili yapılan tanımlamalar ve değerlendirmelere bakıldığında; Bilgegil, kipi fiilin yapıma şeklini ve zamanını bildiren ek olarak tanımlamıştır (Bilgegil 2009:255).

Şemseddin Sami Nev Usûl Sarf-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabında Türkçenin 13 farklı kip/kipliğe (siga) sahip olduğunu belirtir. Şemseddin Sami sîga adını verdiği ve bugün kip/kiplik diye adlandırılan haber ve dilek kiplerini (şimdiki zaman, gelecek zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, dilek, istek, gereklilik ve emir) genişleterek zarf-filleri de sîga başlığı altında değerlendirmiştir (Benzer 2012: 25).

Gencan, kipin eyleme zaman anlamı ya da zaman dışında anlamlar katan ekler olduğunu belirtmektedir (2007:321).

Karaağaç, kipin eylemin yapılma biçimi olduğunu ifade eder (2013: 544).

Hengirmen ise kipin fiilin yapılma şeklini ve zamanını bildiren ek olduğuna değinmektedir ve Hengirmen, Türkçede kipleri bildirme ve isteme kipleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır (2007:216).

Kahraman, kipi bildirme ekleri ve dilek kipleri olarak ikiye ayırarak kip ve zamanı birlikte ele almaktadır (2009:137).

Bilgegil, başlıca zamanları, genel sınıflandırmada gösterirken kip ve zaman terimlerinin bazen ortak olarak kullanılmakta olduğunu ifade eder. İfade edilen başlıca zamanlar şunlardır:

- 1- Hâli ifade eden şimdiki zaman,
- 2- Geleceği ifade eden gelecek zaman, emir, gereklilik, istek kipleri,
- 3- Geçmişi ifade eden di-li geçmiş ve miş-li geçmiş zamanları,
- 4- Hepsini kavrayan geniş zaman.
- 5- Anlamındaki faraziyeye göre zamanı değişen dilek-şart kipi (Bilgegil 2009: 256).

Kip fiil tarafından belirlenen bir olayın ya da eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. Yani cümle içerisinde fiil kiplik görevini yerine getirirken cümle bizzat haber görevini üstlenir. Kip ve kiplik kavramı için farklı tanımlar yapılmıştır. Daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıktığından dolayı, kişisel duygu ve düşüncelerin, niyet ya da arzuların ifade edilmesinde kullanılan bir kavramdır (Vardar 1980: 95).

Taylan ve Özsoy ise üç çeşit kipliğe işaret etmektedir. Bilgisellik kipliği, konuşmacının söylediklerini kendi bilgisi ve inancı çerçevesinde doğru, kesin, olası, çıkarsama sonucu elde edilmiş yargı vb. olarak algıladıklarını belirtir. “-di” ve “-(ı)yor” ekleri, Türkçede doğruluk ve kesinlik belirtir. “Beklediğim konuk nihayet geldi”.“Hiç ders dinlemiyor, hep konuşuyorsunuz”. Örneklerdeki eklerin cümleye doğruluk, kesinlik anlamlarını kattığı görülmektedir (Demirci-Kırmıt 2016: 58).

Hirik, kip ve kiplik terimlerinin, çoğunlukla zaman kategorisi ile karıştırılıyor olmasının kipin sınırlarının tam olarak belirlenememesine neden olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacıların tanımlarında bulunan en önemli ortaklığın, kipin konuşurun tutumu veya ruh durumu olduğunu ifade eden Hirik, konuşur bir önerme karşısında tutumunu yansıtırken zamansal atıflarda da bulunduğunu, bu durum da tanımlarda zaman kavramı ile kip kavramının aynı kategori olarak değerlendirilmesine sebep olduğunu ifade eder. Kiplik tanımını yaparken konuşurun bir önerme karşısındaki tutumu, tavrı veya bilgisi olarak tanımlanabilecek olan kipin, dil içinde çeşitli işaretleyicileri bulunduğunu, bunların zamanı işaretleyebileceği gibi kesinliği, kesinlik dışılığı, istemeyi, yeterliliği de işaretleyebildiğini söylerken en genel ifadeyle kipin morfolojik, sözlüksel, sözdizimsel vs. tüm işaretleyicilerine kiplik adı verildiğini ifade eder. Konuşurun dış dünyadan algıladıklarını kendi idrak süzgecinden geçirdikten sonra elde ettiği (ya da tam olarak elde edemediği) bilgilerden hareketle konuşmasına yansıttığı ve konuşmasında kullandığı çeşitli dil işaretleyicilerine kiplik denildiğini ifade eder (Hirik 2013: 244-250).

Kip kavramının ruhi durumları yansıttığı da bir gerçektir. Çeşitli ruhi durumlar kip ekleri aracılığıyla dışa vurulabilmektedir. Özellikle, yalnızca şekil ifade eden kiplerde; şart, istek, gereklilik ve emir gibi bazı durum ve duyguların ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak, kiplerin sayısını ruh durumlarının sayısı ile ölçmenin doğru olmayacağı da açıktır (Yaman 2017: 28).

0.2.Şimdiki Zaman

Türk dilinde şimdiki zaman ifadesi, anlam bakımından kendine en yakın zaman olan geniş zaman ifadesi için kullanılan eklerle birlikte kullanılmış; şimdiki zaman ve geniş zaman, Türkçenin belirli dönemlerinde aynı eklerle ifade edilmiş ve bu ekler her iki zamanın anlatımında görev almıştır. Şimdiki zaman, geçmişte başlayıp içinde

bulunulan anda da devam eden ve sürekliliği ifade eden bir kavramdır. Fiilin bildirdiği oluş ve kılışın, geçmiş ve gelecek zaman arasında, sürekliliğini devam ettirerek gelen, şekil olarak bildirme ve zaman olarak şimdiki zamanı ifade eden kavramdır.

Şimdiki zamanda, konuşma sırasında devam etmekte olan hareket, durum ön planda tutularak başlamış olmasının yanı sıra, sürekli aynı olan şekli anlatması yani belli bir süreçle sınırlandırılmaması da mümkündür. Nasıl olursa olsun, onun asıl farkı konuşulan zamanla ilişkili olmasındandır. Bununla birlikte söylenen zamana doğrudan katılan hareketlerin arasında da anlam farklılıkları ve farklı zaman anlatımları vardır. Bu tür kendine has farklılıkları anlatmak için ise şimdiki zamanın çeşitli şekilleri kullanılmaktadır (Biray 2007: 75-88).

Kononov, şimdiki zamanı kendi içinde şöyle gruplandırmaktadır:

1. Şimdiki zaman
2. Şimdiki gelecek zaman
3. Sürekli gelecek zaman

Şimdiki Zaman Özbek Türkçesinde şu şekilde gruplandırılır:

1. Şimdiki gelecek zaman
2. Açık şimdiki zaman
3. Sürekli şimdiki zaman (Kononov 1956: 209-230).

Biray'ın ifadesiyle, Türkmen ilim adamlarından H. A. Maşakov'un gruplandırması biraz daha farklıdır:

1. Şimdiki zamanın I. şekli
2. Şimdiki zamanın II. Şekli
3. Şimdiki zamanın III. Şekli

M. Atacanov yine üç gruba ayırır:

1. Açık şimdiki zaman
2. Sürekli şimdiki zaman

3. Gelecek şimdiki zaman

S. Kürenov'a göre sınıflandırma şu şekildedir:

1. Genel şimdiki zaman
2. Açık şimdiki zaman
3. Sürekli şimdiki zaman

Şimdiki zamanın sınıflandırılmasını dört gruba ayıranlar da vardır. K. M.

Lyubimov'un sınıflandırması bu şekildedir:

1. nastoyaşçee-soverşayuşçeesya (Şimdiki zaman)
2. nastoyaşçee obiçnoye (Mutat, her zamanki şimdiki zaman)
3. nastoyaşçee rezul'tativnoye (Sonuç bildiren şimdiki zaman)
4. nastoyaşçee dlitel'noyel (Sürekli şimdiki zaman)

Özbekâlimi Ş. Şükürov'un sınıflandırması şöyledir:

1. nastoyaşçee 1'e (Şimdiki zaman I)
2. nastoyaşçee 2'e (Şimdiki zaman II)
3. nastoyaşçee 3'e (Şimdiki zaman III)
4. nastoyaşçee na –makda (Şimdiki zaman –maqda) (Biray 2007: 75-88).

Eker, şimdiki zamanın “şimdiki zaman” ve “sürekli şimdiki zaman” biçiminde ikiye ayırmak gerektiğini söyler. -yor ekiyle yapılanı, şimdiki zaman olarak adlandırırken “eylem + -mAktA + kişi eki” formülüyle kurulduğunu söylediği sürekli şimdiki zamanı “İngilizcedeki *present perfect continuous tense*'e benzer bir işlevi olan *sürekli şimdiki zaman, geçmişte başlayıp hâlâ süren ve en azından bir süre daha devam edecek kesintisiz bir oluş, iş, eylem vb.'ni anlatır.*” (2015: 295) biçiminde tanımlar.

Aksan'a göre şimdiki zamanın temel fonksiyonu hareketin, iş ve oluşun içinde bulunulan zamanda geçtiğini bildirmektir. Ancak şimdiki zamanın bu temel fonksiyonunun yanı sıra “gelecek zaman, geniş zaman, geçmişin anlatımı, masal anlatımı, -ken zarf-fiili yerine kullanılması, emir bildirme, -DIr bildirme ekiyle

birlikte kullanıldığında gerçekleştiğine inanılan bir ihtimali belirtme” gibi fonksiyonlarından da bahsetmektedir (1999:183-184).

Ediskun, şimdiki zamanın anlamını “*Genellikle, eylemin, konuşma anında yapılmakta olduğunu ya da yapılmaya başlanacağını bildirir: Geliyorum (= ben bu sözü söylerken gelme eylemini yapmakta olduğumu ya da yapmaya başlayacağımı haber veriyorum)*” olarak ifade etmiştir. Şimdiki zamanın “yapılışı” başlığında ise konuyu açıklarken fiil kök ya da gövdelerine –ünlüler uyumuna aykırı olarak- -yor eki ulanarak yapıldığını, *gel-(i) yor – oku-yor –gör(ü) yor – yat-(i) yor* vb. olarak belirtmiştir (2017: 177-178).

Bilgegil, şimdiki zamanda eylemin, konuşma anında meydana gelişinden başka anlamlar da taşıdığını belirterek bu anlamları maddeler halinde sıralamaktadır (2009: 257)²

Şimdiki zaman, eylemin belirttiği iş ve oluşun içinde bulunduğumuz zamanda gerçekleştiğini bildirir. Şimdiki zaman eki bazen bir işin sürekliliğini belirten geniş zaman ve gelecek zaman değerini de aktarabilir.

Bu işi iki yıldan beri yapıyoruz.

Ben yarın geliyorum.

Biz yarın pikniğe gidiyoruz. (Hengirmen 2006: 219).

Banguoğlu, “*şimdiki zamanın bildirmesi, sınırlı ve sürmekte olan şimdiki zaman kipidir*” demektedir ve şimdiki zaman kipinin ivedilik anlatımı ile yakın gelecek için de kullanıldığını belirtmektedir (2015: 464).

-yor ekini “süremlî” ve “zamanelik” olarak nitelendiren Deny, hareket veya oluşun, konuşma yapılırken de devam ettiğini bildirmektedir (1941:366).

Barın ve Demir’e göre şimdiki zaman anlatılan fiilin içinde bulunduğumuz zaman dilimi içerisinde gerçekleşmekte olduğunu belirtir. Yani bu ek hâlen

² a) Alışkanlığı delâlet eden: “Ali Bey’in küçük oğlu da sigara içeriyor.”

b) Bir nitelik veya durumun devamlılığını ifade eder: “Karasu Erzurum’un yakınından (geçiyor).”

c) Bir olayın tekrarını anlatmak için başvurulur. “Kaçtı, bu sokaklarda (dolaşıyor).”

d) Kendisini ek fiilin üçüncü tekil şahsı takip ettiği zaman tahmine delâlet eder. “Hüseyin, okula

e) Gelecek zamana delâlet eder: “Önümüzdeki bayram tatilinde Antalya’ya gidiyoruz”

(Bilgegil 2009: 257).

gerçekleşmekte (sürmekte) olan bir fiili anlatmakta kullanılır. Ayrıca şimdiki zaman eki, alışkanlıkların anlatılmasında, gelecek zamanın ifade edilmesinde ve olayların aktarılması sırasında da kullanılır (2008:135-137).

Şimdiki zamanı geniş bir kavram olarak belirten Doğan, Türkçede farklı boyutlarda ortaya çıktığını ifade eder. Bunlar, odaklı şimdiki zaman ve genel şimdiki zaman olmak üzere iki ana grupta toplanabilirler. Odaklı şimdiki zaman, bir olayın oluş süreci ile konuşma anının zaman bakımından kesişmesidir. Olay burada, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde aktarılmaktadır. Bu zaman ilişkisinde, referans noktası konuşma anı olduğu için mutlak zaman anlamında bir şimdiki zaman vardır. Odaklı şimdiki zamanda, konuşurun bulunduğu yönelme noktasında (burada ve şimdi olarak belirtilen nokta) olaya doğru yüksek seviyede bir odaklılık ve yoğunluk söz konusudur. Eğer olaya yönelik herhangi bir odaklılık bulunmuyorsa genel şimdiki zaman; diğer bir adlandırma ile geniş zaman söz konusudur. Genel şimdiki zaman, şimdiki zaman kapsamında değerlendirilse de konuşma anı referans alınmadığı için odaklı şimdiki zamandan ayrı özelliklere sahiptir. Odaklılık içermeyen genel şimdiki zaman iki türde meydana gelebilir: Sürekli şimdiki zaman ve alışkanlık içeren şimdiki zaman. Sürekli şimdiki zamanda olay, uzun bir zaman dilimine yayılmış şekilde ve sürekli bir oluş içinde aktarılır. Türkiye Türkçesinde daha çok –Ar, -Xr ve -r ekleriyle işaretlenmektedir (Doğan 2018: 57).

Özdemir'e göre şimdiki zamanda bir "sürerlilik niteliği" vardır. Hareket başlamış, bitmemiştir. Fakat bazı durumlarda gelecek zaman yerine de kullanılmaktadır. Ancak bu, yakın bir gelecek zamanı, başlamak üzere olan bir gelecek zamanı bildirir. Asıl gelecek zamandan farkı budur. Özdemir, -mAktA ekinin "–yor'a göre daha belirli ve kesin bir şimdiki zaman anlamı" olduğunu da belirtmektedir (1968: 180).

Aydemir'in ifadesiyle, konuşma anı (K noktası) temel alınarak olayların zaman çizgisinde belirlenmesi, dilbilgisel anlamda zamanı ifade eder. Bu bağlamda zaman kavramını, öncelikle mutlak zaman anlamında düşünmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında şimdiki zamanın esas işlevi, bir olayı K noktasında belirlemektir. Diğer bir ifadeyle anlatılan olay ile konuşulan olay'ın oluş süreçleri zamansal olarak B noktasında (belirleme noktası) örtüşmektedir yani iki olayın da oluş süreci eş zamanlıdır. Örneğin, "Ali şimdi televizyon seyrediyor" cümlesinde odaklı şimdiki

zaman söz konusudur. Odaksız olmayan, genel şimdiki zaman ise iki şekilde ortaya çıkmaktadır (Aydemir 2010: 18-19).

1) Sürekli şimdiki zaman (duratives Präsens) : Odaksız olmayan, genel şimdiki zaman, belli durumlarda süreklilik anlamı içerebilir. Bu durumda olay, odaksız olarak değil, uzun bir zaman dilimine yayılmış, yani sürekli bir oluş olarak aktarılmaktadır. Bu tür bir sürekli şimdiki zaman, Türkiye Türkçesinde öncelikle geniş zaman eki $-(X) r /-Ar$ ile gösterilir, örn. okur, okumaya devam eder, sürekli okur.

2) Alışkanlık içeren şimdiki zaman (habituelles Präsens) : Bu da yine odaksız olmayan bir şimdiki zamandır ve sadece alışkanlık olarak (her zaman, genelde) yapılan olayları aktarmak için kullanılır. Türkçede bu tür bir genel şimdiki zamanı gösteren eklerden biri de $-(X) r /-Ar$ geniş zaman ekidir, örn. ağlar' (her zaman) ağlar, alışkanlık olarak ağlar. Aynı şekilde $-(X)yor$ eki de bu tür bir şimdiki zamanı bildirebilir, örn. (her haftasonu) sinemaya gidiyor, (her yıl) bu mevsimde hastalanıyor (Aydemir 2010: 18-19).

Akerson, insanın deneyimlediği şekliyle zamanın, birbiriyle karşıtlık kuran üç dilimli bir diziden oluştuğunu ifade eder. Geçmiş, şimdi, gelecek. Dünya ile ilgili bu deneyim ve tespit dile de yansımaktadır. Akerson, bu dilimlerin Türkçedeki dışavurumlarını bir çizelgede göstermiştir. Çizelgede konuşma anı merkeze alınmıştır. Bir şey anlatırken, genellikle dilimler konuşma anı merkeze alınarak seçilir. Ancak merkez bazen kayabilir, geçmişteki bir noktaya da yerleşebilir. Bu durumda, seçilen merkez geçmişte kalacaktır, ama olayların bir kısmı, o noktadan önce, bir kısmı da sonradan gerçekleşmiş olabilir (Akerson 2016: 236).

Merkez: Şimdi

	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Biçim	[-İr], [-Er]	[-Dİ], [-mİş]	[-yor]	[-EcEk]

Şema 1: Fatma Erkman Akerson'un insanın deneyimlediği şekliyle zaman çizelgesi.

0.3. Şimdiki Zaman Ekleri

Şimdiki zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu göstermektedir. Şimdiki zaman ekini almış olan fiiller, söylendiği anda devam eden hareketi veya olayı bildirirler. Diğer zaman eklerine göre anlattığı veya belirttiği süreç daha kısadır. Şimdiki zaman, söylenen zamana ait hareketi, içinde bulunulan anı gösterir. Fakat şimdiki zaman eki olarak kullanılan -yor ve -mAktA eki ise, içinde bulunulan an ile birlikte süreklilik ifadesi de taşırlar. Bu ekler, geçmişte başlamış ve geleceğe aktarılarak devam eden eylemleri anlattığı düşünüldüğünde geçmiş ve geleceğin ortak paydası görünümündedirler.

Şekil ve zaman ifade eden kipler, tarihî Türk lehçelerinde kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ve eklerle ifade edilmiştir. Şimdiki zaman için de durum böyledir. Şimdiki zamanın Türkçenin belli dönemlerinde sadece ek ile değil, kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edildiği görülmektedir.

Eski Türkçede şimdiki zaman, Türkiye Türkolojisinde geniş zaman eki olarak adlandırılan *-r*, *-ır* / *-ir* / *-ur* / *-ür* ile karşılanmakta ve geniş zamanın şimdiki zamanı da içine alan işlevlerinden faydalanılarak ifade edilmektedir. Karahanlı Sahası'nda ise, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakāyık'ta da şimdiki zaman kavramı geniş zaman ekleriyle ifade edilmiş, şimdiki zaman için ayrı bir eke ihtiyaç duyulmamıştır (Türk 2009: 291-308).

Harezmi Türkçesinde ise şimdiki zaman kavramı çoğunlukla geniş zaman ekleriyle karşılanmıştır. Şimdiki zaman ifadesinde, *-a turur* ile yapılan ve kullanılan şekillerin bu sahada ayrıca *-a durur*'a da dönüştüğü görülmektedir. Bu sahada görülen başka bir şimdiki zaman ifadesi de *-p otur-* ile yapılmaktadır. Bu sahada *yor-* veya *yor-* fiili de seyrek olarak şimdiki zaman ifadesi için kullanılmaktadır (Türk 2009).

Günümüz şivelerinde şimdiki zaman için kullanılan hemen bütün şekillerin Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde ortaya çıktığını görülmektedir (Türk 2009: 291-308). Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman için “*-r*, *-Ir*, *-Ur*, *-Ar*” geniş zaman eklerinin yanı sıra *-AdIr/ -AdUr*, *-ydIr*, *-A (turur/durur)* ekleri ve seyrek olarak *(-A) yor(ur)* yapısı, ifade şekli olarak kullanılmaktadır (Türk 2009).

Çağatay Türkçesinde geniş zaman ekleri yanında, *-dur* yerine *durur* şekli de şimdiki zaman ifadesi için kullanılmıştır. Şimdiki zaman; *-A turur/ -AdUr, y turur, -ydUr* yapıları ve *-A/-U yorır* yapısı ile ifade edilmiştir. Bu sahada seyrek de olsa *-makta / mekte*'li şimdiki zaman da kullanılmaktadır. Bu şekil, geçmişte başlamış, hâlihazırda devam eden hareketleri ifade etmekte kullanılan kesin şimdiki zamanı ifade etmektedir.

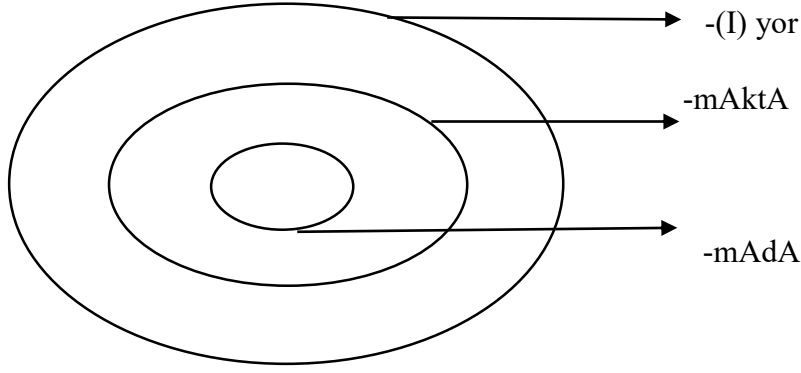
Eski Anadolu Türkçesinde özel bir şimdiki zaman eki yoktur. Şimdiki zaman ifadesi için *-r, -Ur, -Ar* eklerinin yanı sıra, *-A/-I/-U durur/turur* birleşik yapıları da kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *yorı-* fiili artık özel bir şimdiki zaman eki olma yoluna girmiş görünmektedir. Ancak henüz ekleşmemiş ve yine zarf-fiil eki yardımıyla birleşik fiil teşkil edilmektedir. *-mada / mede* ve *-makda / mekde* yapılarının da bu sahada şimdiki zamanı ifade etmek için kullanıldıkları görülür (Türk 2009).

Osmanlı Türkçesinde şimdiki zaman ifadesinde; şimdiki zaman ve geniş zaman eklerinin ortak işlevinin yanında, Eski Anadolu Türkçesinde görülen *yorı-* fiilinin ekleşmeye başladığı ve gittikçe yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Yapılmakta olan eylemin sürekliliğine ve şu an yapılıyor olmasına dikkat çeken *-mada / -mede* ve *-makda / -mekde* yapılarının da bu sahada şimdiki zamanı ifade etmek için kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca *-yor* ekinin XV. yüzyıldan itibaren yazı dilinde kullanılmaya başlandığı görülür (Türk 2009: 291-308).

Korkmaz tarafından “*Şimdiki zaman kipi fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir.*” (2003: 610-611) biçiminde tanımlanan şimdiki zaman için de dil bilgisi kitaplarında bazı ekler belirlenmiş durumdadır. Bugün Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman ekleri, genel olarak *-yor, -mAktA* ve *-mAdA* olarak verilir.

Bazı araştırmacılar (Korkmaz 2003: 611; Boz 2013: 70; Ergin 2002: 296-298) üç eki de şimdiki zaman eki sayarken bazıları (Banguoğlu 2007: 465; Bilgegil 2014: 239-240) *-yor* ve *-mAktA*'yı, bazıları da (Hengirmen 1997: 219; Koç 1996: 71; Adalı 2004: 47; Ediskun 2003: 177; Gencan 2001: 308) sadece *-yor*'u vermektedir.

Şimdiki zamanın ekleri, asıl görevi itibarıyla “şimdi”yi “hal”i anlatır ancak zaman kaymaları ve işlev değişimleri sonucunda hemen hemen bütün zamanların yerine kullanıldığı ve daha pek çok işlevi üstlendiği görülür (Yaman 2017: 36) .

Şema 2: Şimdiki zaman eklerinin görünümü (Benzer 2012: 153).

Türkçede şimdiki zamanı şimdiki zaman ve sürekli şimdiki zaman biçiminde ikiye ayırmak gerekir. Sürekli şimdiki zaman, geçmişte başlayıp hala süren ve en azından bir süre daha devam edecek kesintisiz bir oluşu, işi anlatır. Sürekli şimdi zaman; fiil+-makta+ kişi eki formülüyle kurulur. -mAktA ise, mastar eki -mA ile bulunma eki -tA'nın birleşmesinden oluşmuştur. Özellikle resmi yazılarda, bilimsel bildirimlerde ön plana çıkan -mekte + Dlr yapısı ise olayın, işin, oluşun süregeldiğini resmi bir biçimde ifade etmektedir (Çelebi 2014: 112).

Aksan'a göre şimdiki zaman anlatımı -ıyor ekinin, eylem kök ya da gövdesine getirilerek sağlandığı şeklinde ifade edilir. Eylemin içinde bulunan zamanda başladığını ve sürdüğünü belirten bu zaman, bildirme kipi olarak da biçimlenir (Aksan 1976: 99).

Türkçede, birçok defa şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman eklerinin kullanıldığını belirten Ergin "*Geniş zaman eklerinin şimdiki zaman için kullanılması, belirli bir şimdiki zaman ekinin bulunmadığı eski devirlerde çok görülmektedir. Batı Türkçesinde -yor' un ortaya çıkışından önce, şimdiki zaman geniş ölçüde geniş zaman ekleri ile karşılanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde niye ağlarsın "niye ağlıyorsun", kanda gidersin "nereye gidiyorsun" gibi örneklerle sıklıkla karşılaşılırken -yor'un ortaya çıkışından sonra bu kullanım gittikçe azalmış, bugün artık büsbütün ortadan kalkmıştır*" (Ergin 2012: 296).

Şimdiki zaman eki almış fiillerin, metindeki kullanılışlarına göre verdiği anlamları Biray, maddeler halinde şöyle açıklamıştır:

1. Tam söylendiği anda yapılan, sürekli yapılan hareketi, durumu bildirirler.
2. Şimdiki zaman çekimindeki fiiller söylendiği an ile belli derecede bağlı olan veya bağlı olmayan sürekli hareketi anlatırlar.
3. Fiiller tekrarlanan hareketi, durumu gösterirler. Hareketin tekrarlandığı çeşitli vasıtalarla gösterilir.
4. Şimdiki zaman çekimindeki fiiller tasvirlerde, piyes gibi oyunlarda olayın gidişini açıklamak amacıyla yazar tarafından sıkça kullanılır.
5. Fiiller geçmiş zaman anlamında kullanıldığı zamanlarda, anlatıcı, söylediklerini ilgi çekici kılmak, dinleyicinin dikkatini daha fazla çekebilmek, olayı iyi canlandırmak, etkili kılmak için olanları şimdiki zamanda olmuş gibi anlatır. Bu durum genellikle masalarda, rivayetlerde kullanılır.
6. Bazı durumlarda gelecek zaman anlamı da verir (Biray 2007: 9-11).

0.4.Taranan Metinler

Ḳâbûs-Nâme

Tercüme eden: Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp çeşitli beyliklerin ülkenin farklı kesimlerinde hükümlan oldukları XIV. yüzyılda Anadolu'da birçok eser telif edilmiştir. Ayrıca birçok dinî ve edebî eser, Arapçadan ve özellikle de Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. XV. yüzyılda Türkiye coğrafyasında edebî ve kültürel bir gelişime temel oluşturan ve Oğuz Türkçesinin bir edebî dil haline gelmesine çok tesir eden bu tercümelerden biri de Ḳabus-nâme'dir.

Ḳabus-nâme Fars dili ve edebiyatının temel eserlerinden biri olup Emîr Unsuru'l-Maâlî Keykâvus bin İskender bin Kâbûs bin Veşmgîr tarafından hicrî 475 / miladi 1082 yılında oğlu Gîlân Şah için kaleme alınmıştır. Keykâvus bin İskender, eserinde kendisinden sonra devletin başına geçecek olan oğluna sadece siyaset alanında değil, hayatın hemen hemen her alanında bilgi ve öğütler vermiş; hanedanın

ve kendisinin başından geçen olayları ve yaşadığı durumları gözlemlerine, izlenimlerine ve büyüklerinden kendisine anlatılanlara dayanarak aktarmıştır. Nasihatnâme-siyasetnâme türünde olan bu eserin müellifi Keykâvus bin İskender, İran'ın Taberistan ve Gürgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârîler hanedanına mensuptur (Doğan 2016: 15).

Enderznâme, Pendnâme, Nasihatnâme ve Kitâbu'n-Nasihat adlarıyla da bilinen eser Kıbus-nâme adıyla yaygınlık kazanmıştır. Eser, mukaddime (ön söz) ile beraber 44 baptan oluşmaktadır. Bu baplarda siyasetten sosyal hayata, dinden ahlaka, hukuktan eğitime, çeşitli meslek hayatlarından sanata kadar hayatın pek çok alanıyla ilgili konular üzerinde öğütler verilmiştir. Ayrıca tıp, astroloji, hendese gibi ilimlerle ticaret, avcılık, alışveriş, köle alıp satma, çalgıcılık, satranç gibi konularda bilgi verilmiş ve yemek yeme, içki içme, misafir ağırlama, konuşma ve dinleme gibi hususlarla ilgili görgü kuralları anlatılmıştır.

Eser, eski Fars kültürünü oluşturan unsurlar hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından da önemlidir. Dönemin anlayışına uygun olarak anlatılan konuları destekleyen, açıklayan ayet, hadis, atasözü gibi unsurlara da eserde yer verilmiştir. Bu eser, farklı mütercimler tarafından altı kez Türkçeye tercüme edilmiştir. 1. Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri, 2. Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi, 3. Akkadioğlu çevirisi, 4. Bedr-i Dilşad'ın manzum çevirisi: Murad-nâme, 5. Mercüme Ahmed çevirisi, 6. Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri) (Doğan 2016: 17).

Eserin en son ve en tanınmış çevirisini, II. Murad adına Mercimek Ahmed yapmıştır. Bu çeviri, Orhan Şaik Gökyay tarafından yayına hazırlanmış (1944), Atilla Özkırımlı bunu sadeleştirerek iki cilt halinde yayımlamıştır (1974).

Mir'âtü'l – Memâlik

Osmanlı Türkçesinin başlarında yazılmış olan Seydi Ali Reis'in Mir'âtü'l – Memâlik adlı eseri, XVI. yüzyıla ait Türk nesri örneklerinden biridir. Edebiyatımızın önemli seyahatnâmelerinden olan Mir'âtü'l –Memâlik, Türk Tarihi ve kültürü bakımından da üzerinde durulmaya değer bir Osmanlı sahası eseridir.

Mir'âtü'l-Memâlik, (Memleketlerin Aynası) Kaptan-ı Derya Seydi Ali Reis'in Çağatayca mensur ve manzum şekilde yazdığı eseridir. İlk seyahatname olma niteliği

taşıyan Mir'âtü'l-Memâlik, 1557 yılında yazmıştır. Seydî Ali Reis (ö. 1562) Mir'âtü'l-Memâlik (1557) adlı seyahatnâmesinde Belücistan, Hindistan, Afganistan, Buhara, Maveraünnehir'le ilgili gözlemlerini ve yaşadığı olayları anlatmıştır (Kiremit 1999).

Kanûnî tarafından Süveyş kaptanlığına tayininden sonra yaşadıklarının bir hikâyesi olan bu eserde Seydi Ali Reis, geçtiği memleketler, tanıştığı hükümdarlar ve şahit olduğu olaylar hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda şair olan Seydi Ali Reis' in Mir'âtü'l-Memâlik'te şiirlerinden örnekler mevcuttur.

Seydi Ali Reis'in Hindistan'dan Bağdad'a dönüşünde yol arkadaşlarının, görülen şehirleri, karşılaşılan değişik ve ilginç olayları, ziyaret edilen türbeleri ve çekilen zorlukları anlatan bir kitap yazmasını istemeleri üzerine kaleme almaya başladığı bu eseri 1557' de İstanbul'da tamamlamıştır. Süveyş kaptanlığına tayininden sonra yaşadıklarının bir hikâyesi olan bu eserde Seydi Ali Reis, geçtiği memleketler, tanıştığı hükümdarlar ve şahit olduğu olaylar hakkında bilgi vermektedir (Kiremit 1999: 11-17).

Mir'âtü'l-Memâlik'in tamamı üzerinde bugüne kadar ciddî bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Kemal Erarslan ve Osman Fikri Sertkaya, eserdeki Çağatayca manzûmeleri yayınlamışlardır.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman

Osmanlı tarihinin ilk iki yüzyılı üzerinde günümüze kadar gelen eserlerin mahiyeti ve neşirleri hakkında ilmî çalışmalar I. Dünya Savaşı ve sonrasında F. Giese ve P. Wittek gibi Osmanlı tarihi ile meşgul olan Avrupalı tarihçiler tarafından başlatılmıştır. F. Giese'nin neşrettiği Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman bu tür çalışmalardan biri ve en önemlisidir (Azamat 1992: 11).

Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait ana kaynaklardan biri olan Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'lar üzerinde uzun yıllar çalışan Türkolog ve tarihçi F. Giese (1870 – 1944) Avrupa kütüphanelerindeki on üç adet anonim nüshasının edisyon kritiğini yaparak 1922 yılında yayımlamıştır. Giese eserin takdim yazısında asıl amacının XVI. yüzyıl müelliflerinden Muhyiddin Cemâlî' nin *Tarîh-iâl-i Osman*'ını

yayımlamak olduğunu, ancak çalışmaları ilerleyip bu eserin bir anonim derlemesinden ibaret olduğu ortaya çıkınca çalışmalarını anonimler üzerinde yoğunlaştırdığını söyler (Azamat 1992: 5).

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman metin ve nüsha farklarını ihtiva eden iki bölümden meydana gelir. Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'ın kaynakları ise şu şekildedir:

a) Yahşi Fakih'in Menâkıbnâmesi; birbirinden farklı, çeşitli anonim Osmanlı tarihlerine kaynak olan eserin II. Murad'ın ilk yıllarında hazırlanmış çok eski bir kronik olduğu tahmin edilmektedir.

b) Tarihî Takvimler; 848/1444 ve 840/1446 tarihli takvimlerden ikisi II. Murad'a takdim edilmiştir. Takvim geleneğinin Selçuklular zamanında da mevcut olduğu bilinmektedir.

c) Ahmedî'nin Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman'ı da kaynaklardan biridir. Ahmedî'nin İskendernâme'sinin sonuna eklediği bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini anlatan ilk manzum Türkçe kronik olması dolayısıyla büyük bir öneme sahiptir.

F. Giese, Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'ı neşrederken Avrupa kütüphanelerinde bulunan on üç anonimi kullanmış ve bunları kısaltmalarla ifade etmiştir (Azamat 1992: 14-17).

Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Ğavâ'idi'l-Mecâlis

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Tarihçi Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Kanunî Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed gibi dört padişâha hizmet ederek onların zamanında yaşamış ünlü şahsiyetlerden birisidir. Devrinin ünlü tarihçilerinden olan 'Âlî'nin son eseri "Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Ğavâ'idi'l-Mecâlis"dir.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî, 995/ 1587'de III. Murad'ın isteği ile devrinin görgü ve ahlâk kuralları ileâdetlerini belirten Ğavâ'idü'l-Mecâlis adlı eserini yazmıştır. On üç yıl sonra da aynı mâhiyette olan "Mevâ'idü'n-Nefâis fi-Ğavâ'idi'l-Mecâlis" adlı eseri ortaya çıkmıştır (Şeker 1997: 27).

Eserin adının günümüz Türkçesindeki karşılığına bakınca; “toplantı kuralları hakkında düzenlenmiş pek güzel sofralar” şeklinde ifadelendirebileceğimiz bir anlamla karşılaşılmaktadır.

Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Ḳavâ'idü'l-Mecâlis adlı eserin en dikkate değer yanı, Osmanlı toplumunu iyi bir şekilde yansıtmasıdır. Saray hayatından, devlet kuruluşlarındaki bozukluklara; değişik ve sosyal sınıflardan, meyâne, kahvehâne ve bozahâne gibi eğlence yerlerine, konuşma kuralları ve âdâb-ı muâşeret, yiyecek, içecek ve giyecekler, askerlik ve askerî sınıflar, iktisâdî hayat, ilimler ve yolculuk kuralları ile yolcu ve yük araçları bölümlerine kadar ilgi çekici konuları yer yer inceliklerine inerek anlatan yazar, bu eseri ile gününün sosyal yaşayışı hakkında oldukça dikkate değer bilgiler vermiş bulunmaktadır. Merak edilen Osmanlı yaşayışı ve hayat tarzı, toplum yapısı hakkında önemli bir kaynak durumundadır (Şeker 1997: 31).

Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri 104 fasıl olan Raif Yelkenci nüshası ile diğeri de 42 başlıktan ibaret eksik bir nüsha olan Bursa nüshasıdır (Şeker 1997).

Tevârih-i Âl-i Osman (Lütfi Paşa)

XVI. asır, Osmanlı tarihi ile ilgili kıymetli eserlerin yazıldığı bir dönemdir. Bu dönemin tarihçileri arasında, Lütfi Paşa da seçkin bir yere sahiptir. Lütfi Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman isimli eseri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, 1553 yılına kadar olan olayları kısa ve öz bir şekilde ihtiva etmektedir.

Lütfi Paşa, II. Bayezid'in son dönemlerini, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerini idrak etmiş, olayların içinde bulunmuş ve olayları bizzat kaydetmiştir. Beylerbeyliği, vezirlik ve sadrazamlık gibi devletin en yüksek kademelerinde görev almıştır. Bu görevleri münasebetiyle taşrada ve merkezde devlet çarkında gördüğü bozulmalarla ilgili verdiği bilgiler, birinci derecede önem taşımaktadır. II. Murad'ın tahta çıktığı (1421) tarihten itibaren, Tevârih-i Âl-i Osman adı verilen eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eserlerde olaylar, günü gününe tarihleriyle birlikte kaydedilmiştir (Atik 2001: XII-1).

XIV. asırda başlayan, XV. asırda örneklerini veren ve XVI. asırda da devam eden, Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserlerin aşağı yukarı son temsilcisi Lütü Paşa'nın "Tevârih-i Âl-i Osman"dır. "Tevârih-i Âl-i Osman"lar muhteva açısından çeşitli farklılık göstermelerine rağmen, esasta birbirine benzerler. Avrupa ve Türkiye'de birçok yazmaları bulunan bu eserlerin bir kısmı da anonimdir (Atik 2001: 2).

Lütü Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Âlî Bey tarafından 1341 (1925) 'de İstanbul'da tashih ve tahşîye (düzeltme ve tahkik) yapılarak basılmıştır. Lütü Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman'ı uzunca bir girişten sonra, Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişiyle başlar, 1553 yılında sona erer.

Âlî Bey'den sonra Tevârih-i Âl-i Osman üzerinde ilk ciddi çalışmayı, Türkiyat Mecmuasındaki makalesiyle, Fuad Köprülü yapmıştır. Eser ayrıca Almancaya da tercüme edilmiştir (Atik 2001: 2-3).

Selim - Nâme

Osmanlı tarihi ile ilgili bir diğer eser de XVI. yüzyıl metinlerinden olan Selim-nâme'dir. Tarih yazıcılığının gelişme devrinin bir bölümünü de Selim-nâmeler teşkil eder. (Daha doğrusu nâmeler denilebilir. Çünkü Süleyman-nâmeler de hemen hemen aynı devre rastlar). Bunların başlangıcında Şah-nâmenin tesirinin olduğu söylenebilir. Selim – Nâme, Yavuz Sultan Selim ve dönemiyle ilgili eserlerin genel adıdır (Uğur-Çuhadar: 1997).

1494 yılında Tosya'da doğan Mustafa Çelebi 1567 yılında vefat etmiştir. Tosyalı Kadı Celâl'in oğludur. «Koca Nişancı» diye bilinmektedir Yazar Selim devrinde yaşayan ve o devri iyi bilen bir kimsedir. Verdiği bilgiler, birinci el bir kaynak sayılan Vezir Pîrî Paşa'dandır. Eser Kanunî devrinde yazılmıştır ve yazar eserini yazdığı zaman 70 yaşlarının içinde bulunmaktadır (Uğur-Çuhadar: 1997).

Celâl - zâde Mustafa Çelebi tarafından XVI. yüzyılda kaleme alınan ve Meâsir-i Selîm Hânî adını verdiği eseri Selim'in Trabzon valiliği ile başlamaktadır. Müellif onun babası ve kardeşleriyle arasında geçen olayların gerçek sebepleri üzerinde durmakta, ayrıca Yavuz Sultan Selim'in İran seferi ve ordunun konakladığı menziller hakkında bilgi vermektedir. Hacim bakımından da bu eser, diğer Selim-Nâmelerden

geniştir. Selim'in doğumuyla işe başlar ve hiç bir olayı atlamadan, onun ölümüyle bitirir.

Eserin yurdumuzda ve dünya kütüphanelerinde çeşitli nüshaları vardır. Selim-nâme'nin Selim'in cülûsuna kadarki bölümünün tenkitli metni ve İngilizce çevirisi Oxford Üniversitesi'nde Celia J. Kerslake tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış tamamı ise asli dili ve günümüz Türkçesiyle Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır (Uğur-Çuhadar: 1997).

Topçular Kâtibi

‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi I. ve II. Cilt

Eseri ilk defa tanıtan Hammer, adını Abdülkâdir olarak belirtmiş, ondan 30 sene kadar sonra Hammer koleksiyonundan Viyana'daki İmparatorluk Kütüphânesi'ne intikal eden yazmanın tavsîfini yapan Flügel de bunu tekrarlamıştır. İsminin Topçular Kâtipliği ile birlikte anılması ise Kâtip Çelebi'nin Fezleke'de kendisini bu şekilde isimlendirmiş olmasıdır. Ondan bu şekilde bahseden ilk kişi Kâtip Çelebi'dir. Görevlerinden bahsedildiğinde Topçular Kâtipliği, Abdülkâdir'in belirttiği ilk görevidir (Yılmaz 2003).

Doğduğu yer ve yıl hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Muhtemelen İstanbul'da doğmuş, 1003 (1595) 'te Topçular Kâtibi görevinde olduğu düşünüldüğünde, bu tarihten 20 yıl kadar önce doğmuş olabileceği düşünülmektedir.

Abdülkâdir Efendi niçin böyle bir eser yazmaya giriştiği konusunda açık bir şey söylememektedir. Eserde bulunan kendi ifadelerinden, böyle bir eser yazmaya girişmesinin şiir ve inşaya duyduğu ilgiden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çeşitli kâtipliklerde bulunması, görevinin verdiği alışkanlık ve avantajlarla genel bir tarih yazmaya girişmiş, başlangıç olarak da devrin geleneğine uyarak 1000 tarihini seçmiştir (Yılmaz 2003).

XVII. yüzyıl nesir örneklerinden biri olan Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir(Kadrî) Efendi Tarihi'nin, Es'ad Efendi Nüshası ve Viyana Nüshası olmak üzere iki nüshası vardır. Viyana nüshasının Sultân IV. Murâd'a övgüler ihtiva eden sözlerle başlamasından, sıradan bir eser olarak değil, Padişâh'a takdîm edilmek üzere bu Tarih'i yazdığı düşünülmektedir.

Eserin muhtevası ise Abdülkâdir Efendi'nin Tarih'i Şubat 1592 ile Mart 1644 arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Eserdeki topçuluk, toplar, diğer silâh ve aletler, bazı yerlerin maden bölgelerinin tasvîri, devlet teşkilâtı, İstanbul'daki ictimâî ve iktisâdî durum vb. ile ilgili olarak verdiği bilgilerle devrin diğer kaynaklarından ayrılmaktadır.

Abdülkâdir Efendi'nin eserinde son olarak anlattığı olaylar 1054 muharreminin evâsıtı (19-29 Mart 1644) olduğundan, büyük ihtimalle Abdülkâdir Efendi'nin vefâtı sebebiyle yazılma işleminin bitmiş olduğu söylenebilir (Yılmaz 2003).

Tedbîrât-ı Pesendîde

Nu'mân Efendi'nin 1150-1152 (1737-1739) yılları arasında Kırım, İran ve Macaristan'da görüp yaşadığı olayları anlatan vekâyi'nâmesidir. Baş tarafında kendi hayatı hakkında bilgi veren bir manzume yer almaktadır. Ayrıca eser müellifin başından geçen hadiseleri anlatması sebebiyle kişiliğine ışık tutmaktadır.

Nu'mân Efendi bu eseri muhtemelen 1167/1753 yılında Manisa kadılığı sırasında tamamlanmıştır (Savaş 1999: 4). Kolay anlaşılır bir Osmanlıca ile kaleme alınan eser dua ile başlar ve devamında içerdiği üç makalenin konuları hakkında kısaca bilgi verir.

Görev yaptığı yerlerdeki iş bitiriciliği, ayaklanma ve karışıklıklara çözümler bulabilmesi onun yerinde ve doğru kararlar alabilen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Nu'mân Efendi aynı zamanda iyi bir gezgindir ve dolaştığı yerlere ilişkin gözlem ve tespitleri, dikkat ettiği ayrıntılar özellikle bilim ve kültür tarihi bakımından ilgi çekicidir. Buna örnek olarak onun Macaristan'ın Sibin şehri saat kulelerinden en yüksekinde gördüğü saat hakkında yazdıkları gösterilebilir (Savaş 1999: 10-15).

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin bu alanlardaki durumuna ışık tutmaktadır. Tedbîrât-ı Pesendîde, (Beğenilmiş Tedbirler) Ali İbrahim Savaş tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1999). Kitabın ikinci kısmını Erich Prokosch Molla und Diplomat adıyla Almanca'ya tercüme etmiştir (Graz 1972).

Hasan Bey-Zâde Târîhi II. ve III. Cilt

XVII. yüzyılın tanınmış tarihçi ve devlet adamlarından olan Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa'nın eserinde, (1636-1637)'da ölümüne kadar devlet hizmetinde almış olduğu görevler, katıldığı seferler ve bunlarla ilgili gözlemleri verilmiştir.

İki ciltten meydana gelen eserin ilk cildi olan Telhis-i tacü't-tevarih, Hoca Sadüddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) tacü't-tevarih'inin özeti mahiyetinde olup, dibace ve telhis olmak üzere iki kısımdan meydana gelmiştir. Telhis-i tacü't-tevarih kaynağının kısaltılmış bir şekli olduğundan orijinal bir mahiyet taşımaz. Eserin ikinci cildi olan Zeyl-i Tacü't-tevarih ise tamamen orijinal bir eserdir. I. Süleyman döneminden (926-974/1520-66) başlayarak IV. Murad devrinin (1032-49/1623-40) büyük bölümünü içine alan eserin, bilhassa III. Mehmed döneminden (1003-12/1595-1603) itibaren ki kısmı yazarın kişisel gözlemlerine dayanır (Aykut 2004).

Zeyl-i tacü't-tevarih içerik bakımından iki bölüme ayrılır. Birinci bölüm çeşitli kaynaklara ve babası Reîsülküttâb Hasan Bey'den naklen verdiği bilgilere dayanmaktadır. Asıl önemli olan ikinci bölümde ise Hasan Bey-zâde, III. Mehmed devrinden itibaren katıldığı seferleri ve devlet hizmetinde aldığı görevler dolayısıyla içinde bulunduğu tarihi olayları kronolojik sırayla, bazen sebep ve sonuçlarıyla birlikte aktarmıştır.

Zeyl-i tacü't-tevarih Şevki Nezihi Aykut tarafından 3 cilt olarak yayınlanmıştır. 1. cilt tahlil ve kaynak tenkidini içerir. 2. cilt yazarın kaynaklarına ve babasından naklen verdiği bilgilere dayanan metnin edisyonudur (926-1003/1520-95). Sonunda dizin bulunan 3. cilt ise yazarın kendi gözlemlerini naklettiği bölümdür (1003-1045/1595-1635) (Aykut 2004).

Kitâb-ı Cihan- Nümâ I. Cilt

Kitâb-ı Cihan-nümâ, (Tevârîh-i Âl-i Osman veya Neşrî Tarihi), Osmanlı tarihçisi Mehmed Neşrî tarafından yazılmış tarih kitabıdır. Cihannüma (cihan görüntüsü), İkinci Bayezid devri ilim adamlarından Müderris Mevlânâ Mehmed Neşrî tarafından, Kitâb-ı Cihan- Nümâ adı altında telif edildiği ve Hicrî 898 (M. 1492) yılında tamamlanarak o tarihlerde padişaha sunulduğu tahmin edilmektedir.

Neşrî Tarihi adı altında tanınmış olan eser, XIV. ve XV. yüzyıl Osmanlı tarihi olayları hakkında, geniş ve ayrıntılı bilgiler içermektedir (Unat-Köymen: 1987).

Son kısmı Osmanlı tarihi ağırlıklı olup 1485 yılına kadar olan olayları anlatır. Neşrî'nin Cihan nümâ'sı "tenkitçi" tarzda yazılmış ilk tarih eseridir. Neşrî olayları kronolojik sıraya göre yazmış eserini yazarken faydalandığı kaynakların doğru olmasına özen gösterdiğini belli etmiştir (İnan 1997: 91-135).

Neşrî'nin Cihan-nümâ'sı kendinden sonraki tarihçilere kaynaklık etmesi açısından önemlidir ve XV. yüzyıl için en önemli kaynaklar arasındadır. Solakzade Mehmet Hemdemi Efendi ve Müneccimbaşı Ahmet gibi sonraki tarihçiler tarafından kaynak eser olarak kullanılmıştır. Süssüz, yalın bir anlatımla ve yer yer öz-Türkçe sözcüklerle yazılmıştır. Cihan-nümâ, bu yönüyle, edebiyat tarihi bakımından olduğu kadar dil tarihi bakımından da önemli bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Eseri Türk Tarih Kurumu, Prof. Dr. M. A. Köymen ve Faik Unat'ın günümüz Türkçesine çevirmeleri ile Cihan-nümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485) Mevlânâ Mehmed Neşri adıyla yayımlamış, Prof. Dr. Necdet Öztürk ise eseri sadeleştirerek Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485) Mevlânâ Mehmed Neşrî, adıyla yayımlamıştır (İnan 1997: 91-135).

Tevârih-i Âl-i Osman VII. ve VIII. Defter

Kemal Paşazâde veyahut da İbn Kemâl diye anılan Şemsü'd-Dîn Ahmed b. Süleyman, II. Bayezid zamanında kendini tanıtmaya başlamış, Yavuz Sultan Selim ve nihayet Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde şöhretinin zirvesine erişmiş bir devlet ve ilim adamıdır. 1468'de dünyaya geldiği ve 1534'de vefat ettiği bilinmektedir. Fıkıh, tefsir, hadîs gibi şer'î ilimlerden başka edebiyat ve tarih ile de uğraşmıştır. İbn Kemâl Tevârih-i Âl-i Osman'ını II. Bayezid devrinde ve onun emriyle yazmıştır. Kâtib Çelebi, İbn Kemâl Tevârih-i Âl-i Osman'ının, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1527 yılına kadar geçen olayları kapsadığını belirtmiştir. İbn Kemâl, yaşadığı dönem padişahlarına ayrı ayrı yer vererek 10 Defterlik eserini hazırlamıştır (Turan 1991).

İbn Kemâl Tevârih-i Âl-i Osman'ın, VII. Defteri Fâtih Sultan Mehmed devrine, VIII. Defteri II. Bayezid dönemine âittir. Esere ilave edilen IX. ve X. Defterler ise

Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devrindeki olayları kapsamaktadır. İbn Kemâl, devrin tarih yazıcılığı gereği olarak olayları kronolojik sıraya göre kaydetmiş, hâdiseleri yalnız seyrini anlatmakla yetinmiyerek sebep ve sonuçlarını izaha çalışmıştır. Tevârîh-i Âl-i Osman'ın her defteri bir padişahın saltanatı devrini ihtivâ eden bir cilt olmakla birlikte, kendinden önceki ve sonraki defterlere de bağlanmıştır (Turan 1991).

İbn Kemâl Tevârîh-i Âl-i Osman'ın Fâtih Sultan Mehmed devrine ait VII. Defteri, daha önce Türk Tarih Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yayınlanırken aynı eserin transkripsiyonlu metni ise Şerafettin Turan tarafından, doktora tezi olarak hazırlanmıştır. II. Bayezid dönemine ait olan VIII. Defterin transkripsiyonlu metni ise Ahmet Uğur (1997) tarafından hazırlanmıştır.

Trankripsiyonlu Metinler: (Éléments De La Langue Turque, Primi principi della, gramatica turca, A Grammar of the Turkish Language, Grammaire turque ou methode courte et facile pour apprendre la langue turque, Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrrhundert Untersuchun-gen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsany, De Tvrcarvm Moribvs Epitome)

Yavuz Kartallıoğlu (2017) tarafından “Osmanlı Konuşma Dili” başlığı altında hazırlanan kitap, Osmanlı toplumunu oluşturan insanların büyük bir kısmının nasıl konuştuğunu gösteren örneklerle oluşturulmuştur. Osmanlı devleti zamanında dönemden döneme, kişiden kişiye nasıl konuşulduğunu belirleyebilmek için izlenecek yolu belirlerken Kartallıoğlu, öncelikle Osmanlı Türkçesi üzerine batılıların hazırlamış olduğu gramer örnekleri ve ticaret, tercümanlık ve misyonerlik yaparak Osmanlılar ile doğrudan ilişki kurmaları ile ortaya çıkan diyalogların aktarıldığı metinlerin yol gösterici olduğunu ifade etmiştir (Kartallıoğlu 2017: 12).

Kartallıoğlu, Osmanlı topraklarına gelen yabancıların iletişiminde en çok ihtiyaç duydukları; selamlaşma, hâl hatır sorma, alışveriş, giyinme, kahvaltı, gezme, oyun oynama, av, akşam yemeği gibi yazılmış konuşma örneklerini içeren metinlerin hem de yabancıların hazırladığı gramerlerin, Osmanlı yazı ve konuşma dilindeki ayrılıkları ortaya çıkarma noktasında, çok iyi gözlemlediklerini ifade eder. Yabancıların konuşma örnekleri, halkın arasına karıştıkları zamanlardaki konuşma

anlarından ibaretken konuşma örnekleri XVI. yüzyıl ve sonrasına aittir (Kartallıoğlu 2017: 12-13).

Osmanlı Konuşma Dili; giriş, saray ve saray çevresinin dili, halkın dili ve kısa konuşma metinleri bölümlerinden oluşmaktadır. Kitap, Osmanlı dönemi konuşma örneklerinin bir araya getirilmesi ve tasnifi bakımından alanında ilktir (Kartallıoğlu 2017: 15).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

(Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazma ve Revan 1457

Numaralı Yazma)

XVII. yüzyıl Osmanlısında yaşamış ve o zamanki Osmanlı coğrafyasını elli yılı aşkın bir süre dolaşmış, komşu ülkelere seyahat etmiş, Ukrayna, Romanya, Slovakya, Avusturya, Macaristan, Polonya, İran, Mısır, Habeş ve Sudan'a kadar gitmiş olan Evliyâ Çelebi, gezip gördüklerini, dinledikleri, okuduklarını ve bildiklerini notlar halinde tutup sonra bunları kitaplaştırarak kendinden sonra gelecek insanların yararlanması için bir araya getirmiştir. Gerek Türk ve gerek dünya tarihi ve coğrafyası açısından benzerine az rastlanan önemli ve hacimli bir eserdir (Dankoff-Kahraman: 2006).

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sinde gezip gördüğü yerleri kendi üslûbu ile anlatmaktadır. Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik Seyahatnâmesi, bütün görmüş ve gezmiş olduğu memleketler hakkında oldukça önemli bilgiler içermektedir. Eser bu yönden Türk Kültür tarihi ve edebiyatı açısından önemli bir yere sahip olmuştur.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk cildi, 1996 yılında Yapı Kredi Yayınlarından, Orhan Şaik Gökyay (1902-1994) tarafından hazırlanarak yayımlandı. Seyahatnâme'nin diğer ciltleri ise İ. Gündoğ Kayaoğlu (1946-2003) yönetiminde, 1999 yılından itibaren yayımlanmaya başladı.

Gökyay tarafından hazırlanan birinci ciltte çeviri yazı kullanılmış, yeni yayında ise dizinin diğer ciltlerinde olduğu gibi basitleştirilmiş bir çeviri yazı tercih edilmiştir. Seyahatnâme'nin birinci kitabı, yazarın el yazma nüshası kabul edilen birinci ve

ikinci kitabın bir arada ciltli bulunduğu Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304 numaralı yazma esas alınarak hazırlanmıştır (Kahraman-Dağlı: 2006).

Kitâb-ı Bahriye

Piri Reis XVI. yüzyılda yaşamış ünlü bir denizci ve araştırmacıdır. Piri Reis, gezdiği yerleri çok iyi gözlemlemiş ve gerek kendi tuttuğu notlar ve gerekse diğer kişilerden aldığı bilgi ve belgelerden yararlanarak özellikle denizcilikle uğraşanlar için çok önemli haritalar hazırlamıştır. Bu haritaların birçoğunu Kitâb-ı Bahriye adlı eserinde toplamıştır. Bu eserin en büyük özelliği, Akdeniz kıyılarına ait çok sayıda harita ve coğrafi bilgiyi içermesidir. Bu özellik, haritayı kullanan kişinin, haritada sözü edilmeyen veya söz edilmesi mümkün olmayan pek çok bilgiye anında ulaşmasını sağlamıştır. Kitab-ı Bahriye çok önemli bir yazma eser olup çok az sayıdaki orijinaleri değişik müzelerde korunmaktadır.

Kitâb-ı Bahriye Osmanlı Kaptan-ı Deryası (amirali) Piri Reis'in hazırladığı Akdeniz kıyılarına ait ayrıntılı bir harita-kılavuzdur. Kitap, denizcilere Akdeniz kıyıları, adaları, geçitleri, boğazları, körfezleri, fırtına halinde nereye sığınılacağı, limanlara nasıl yaklaşılacağı hakkında bilgiler, ayrıca limanlar arasında gitmek için kesin rotalar vermektedir.1524 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve sadrazamı Pargalı İbrahim Paşa, Mısır'a sefer yaparken, Piri Reis'i de yanına kılavuz kaptan olarak alır. Piri Reis'in sefer sırasında kendi hazırladığı kılavuzdan yararlandığını fark eden Sadrazam, Piri Reis'ten eserin temize çekilerek Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmasını ister. Piri Reis, usta hattatlar ve çizimcilere yaptırılan yeni Kitab-ı Bahriye'sini 1526'da Kanuni'ye armağan eder. Yazma ilk defa 1521 yılında yazılmış ve denizcilerin kullanımı için yapılmıştır. 1526 yılında genişletilerek daha ayrıntılı ve süslü bir eser olarak Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir (Kirişçiöğlü 2011).

Büyük bir denizci olduğu kadar büyük bir haritacı da olan Piri Reis, 1511-1513 yılları arasında birinci dünya haritasını çizerken seyir notlarını da bir kitap olarak düzenlemeye başlamıştır. Sonunda, yabancı kaynaklardan da yararlanarak bu yerlerin tarihî ve coğrafi özelliklerini 1521 tarihinde tamamladığı Kitab-ı Bahriye'de toplamıştır. Piri Reis anlatımın yanısıra, her liman ve kıyının büyük ölçekli bir

haritası eser içinde yer almaktadır. Bu özellikleri de dikkate alınacak olursa Kitab-ı Bahriye benzersiz bir Akdeniz gezi rehberi olarak da kabul edilebilir

1998 yılına kadar, ülkemizde Piri Reis ile ilgili olarak yayımlanan eserlerde, Kitab-ı Bahriye'nin dünyada toplam 29 nüshası bulunduğu yazılmıştır. Yurtdışında ise 1992'de Svat Soucek, *Islamic Charting in the Mediterranean* adlı çalışmasında nüshaların listesini detaylı olarak vermiş ve sayısını 38'e çıkarmıştır. Piri Reis and His Charts'da verilen listede bu sayı 42'ye ulaşmıştır. Bahriye'nin 927/1521'de tertib edilmiş olanına ait İstanbul kütüphane ve müzelerinde 16, yurtdışında 10 nüsha olmak üzere toplam 26 nüsha (ki bunlardan Kandilli Rasathanesi nüshası haritasız metindir); 932/1526 tertibine ait ise İstanbul'da 10, yurtdışında 6 nüsha olmak üzere toplam 16 nüsha (bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi Husrev Paşa 264 nolu nüsha haritasız metin; TSM Kütüphanesi B. 338, Bologna M 3609 ve Halili Koleksiyonu Ms. 718 nolu nüshalar metinsiz haritalardır) bulunduğu tesbit edilmiştir. Bahriye'nin biri 927'de (1521) nesir ve diğeri 932'de (1526) manzum-nesir tertib edilmiş iki versiyonu vardır (Özen 2006: 120-127).

Kitabın 1521 ve 1525 yılındaki orijinallerden kopya edilen bazı yazmalar, dünyanın önemli kütüphanelerinde ve İstanbul'daki müze ve devlet kütüphanelerinde yer almaktadır. Akdeniz'de yüzlerce ada, kıyı, kent ve liman hakkında XVI. yüzyıl başlarına ait ilginç bilgiler taşıyan Kitab-ı Bahriye'nin sahip olduğu 239 adet harita ve sanatsal değeriyle en kıymetli yazmalarından biri de İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunmaktadır (Özen 2006: 120-127).

1. 15. -18. YÜZYILLAR OSMANLI TÜRKÇESİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ

1.1. –Ar/- r

Tarihî Türk yazı dillerinde zamanların sadece ekler ile değil, kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edildiği görülmüştür. Geçmiş zaman ile gelecek zaman arasındaki zaman parçasında gerçekleşen bir fiili ifade etmek için kullanılan şimdiki zaman, Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde anlam ve işlev yönünden bakıldığında, kendisine en yakın ve aynı zamanda geniş zamanı ifade eden ekler olan -r , -Ar, -Ir, -Ur, ekleri ile ifade edilmiştir. Bu kullanım diğer Türk yazı dillerinde de kısmen de olsa devam etmiştir.

Eylemin anlatılmaya başladığı andan önce başladığı, eylemin konuşma anı ile sonrasında devam ettiği ve her zaman geçerli olan durumları belirtmek için –Ar/- r eki kullanılmaktadır. –Ar/-r eki sabit belli bir noktaya atıfta bulunamayarak geniş bir zaman dilimine atıfta bulunmaktadır. Ekin şimdiki zamana atıfta bulunması; Türkçenin tarihî gelişim süreci içinde kullanımının bir yansımasıdır ve ekin farklı işlevleri karşılayabilmesi ile ilgili görünmektedir. –Ar/-r eki Türkçenin eski dönemlerinde şimdiki zaman eki olarak kullanılmıştır.

Benzer'e göre, Türkçede en sık tercih edilen ek –Ar/- r ekidir ve bunun iki sebebi vardır. Birincisi, yabancı dillerde olmayan ve Türkçede geniş zaman olarak yer alan kavramı karşılayan –Ar/-r eki Türkçede geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayıcı, oldukça geniş bir zaman diliminde kullanılması; ikincisi ise değişmeyen gerçekler ve genel geçer doğruların bu ek ile anlatılmasıdır. Türkçede şimdiki zaman eki olarak bilinen –(I)yor ekinin atıfta bulunduğu zaman dilimi oldukça geniş bir zaman dilimini kapsar ve eğer bu süreç tekrarlıyor ise bu ek yerine –Ar/-r eki kullanılmaktadır (Benzer 2012: 194).

–Ar/-r ekinin ekinin kökeni hakkında birtakım görüşler ileri sürülmüştür. W. Bang'a göre ek, -r direktif eki ve -(y)A, -(y)U zarf-fiil ekinin birleşiminden meydana gelmiştir (Eraslan 1980: 41).

J. Deny bu ekin kökenini “er” isminde, İ. Batmanov ise “er-” fiilinde aramaktadır. Bu görüşleri doğru bulmayan Kuznetsov ise, -Ur ekinin “yori-”

fiilinden gelen eski bir -yUr ekinden geliştiğini şöyle izah etmektedir: “Çok eski zamanlarda karşımıza çıkan sev-yür, kil-yür(kel-yür), bak-yur gibi gramer kelimelerinin akışma (euphonie) sürecine uğrayarak önce sev-e-yür, kil-e-yür, bak-a-yur kalıplarına girişlerine, sonra da kısalarak sev-ür veya sev-er, kel-ür veya kel-er, bak-ur veya bak-ar gibi şekiller alışlarına doğal bir gelişme seyri gözüyle bakılacaktır.” (Öztürk 2017: 42).

-r, -(y) Er, -(y) Ür ekleri Eski Türkçeden beri varlığı bilinen zaman ekleridir. Eski Türkçede şimdiki zaman ve geniş zaman fonksiyonlarını karşılayan bu ekler yerine göre gelecek zaman da ifade etmiştir. Eski Türkçede olduğu gibi, Orta Türkçe döneminde de şimdiki zaman ve geniş zaman ifadeleri çoğunlukla aynı eklerle karşılanmıştır. Ancak bu dönemde;

“fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil”

yapısında oluşturulan bu ifade, Türkçede şimdiki zaman ve geniş zamanda ekler yönüyle bir ayrışmaya ihtiyaç olduğunun ilk işaretleri olmuştur.

Karaağaç’ın ifadesiyle geniş zaman, bu zamanın kapsamı ve işlevi ile ilgili olarak şu bilgileri içermektedir: Geniş zaman, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları içine alan belirsiz bir zamandır. Dil kullanımı şimdiki zamanda yapılmakta, geçmiş ve gelecek konu edilmektedir. Şimdiki zamanda gelişen dil kullanımını geçmiş ve geleceğe yayan, geniş zamandır. Geniş zamanı, en çok da şimdiki zamanın yanına koyan gerçek budur ve (bu sebeple) birçok dilde, geniş zaman ile şimdiki zamanı sıkı bir ilişki içinde buluruz (Karaağaç 2009: 88-89).

Geniş zaman, şimdiki zamanda gerçekleşmekte olan dil kullanımını, yani düşünme ve konuşmaları, geçmişe ve geleceğe yönlendiren bir zamandır. Bu yüzden, geniş zaman, süreklilik, kalıcılık ve alışkanlık bildiren bir şekil çekimi gibi, belirsiz zamanlara işaret eden bir ara zamandır. Bu belirsizlik, onu, biraz da olsa şekil kiplerine yaklaştırır ve zaman zaman geniş zaman ve birleşik çekimleri istek, gereklilik gibi şekil çekimleri için de kullanılır (Karaağaç 2009: 101).

-Ar/-r eki Aydemir’e göre; Eski Türkçede -r, -Ur, -yUr, -Ar, -Ir gibi değişik varyantlarda karşımıza çıkan ve hem şimdiki zamanı ve gelecek zamanı gösteren, hem de zaman anlamı olmayan anlatılarda kullanılmaktadır. Johanson bu eki,

“Türkçenin bilinen en eski intraterminal³ biçimi” olarak tanımlamakta ve bu ekin Eski Türkçede şimdiki zaman için kullanılan tek biçim olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu ek, olayın kesinlikle süreç safhasında, yani başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gözlemlenmesine imkân vermektedir (Aydemir 2010: 27).

Ayrıca, bugün Türk dillerinin hemen hemen tamamında, şimdiki zaman kullanımının dışında, geniş zaman kullanımında –Ar/-r ekinin odaklı şimdiki zaman⁴ işlevi artık kaybolmuş durumdadır. Belirgin bir zaman işlevi olmayan, geniş bir anlam alanı olan –Ar/-r ekinin, ağır basan tahmin ve ihtimal içeren olayları ifadesi ve olayların süreç safhasında izlenebilmesi, ekin zamandan daha ziyade kip ve görünüş işlevi taşıdığına göstergesi gibidir (Aydemir 2010: 31).

“Ahmet her sabah kahvaltı yapar” cümlesinde aktarılan genel, alışkanlık ifadesi, –Ar/-r ekinin Aydemir’in ifadesiyle, odaklı olmayan şimdiki zamanı göstermektedir. “Geri döndüğümde onu, beni arabada bekler buldum” cümlesinde ifade edilen, başlangıç ile bitiş sınırı arasında, süreç safhasında gözlemlenen, ortaya çıkan –Ar/-r ekinin görünüş işlevidir (Aydemir 2010: 31).

Türkçenin kollarında yeni odaklı şimdiki zaman ekleri ortaya çıkmış ve bir nevi odaklı şimdiki zaman eki yenilenmiştir. Demir’e göre bu yenilenme ise daha çok, -A veya -(X) p zarf-fiil ekleriyle ana fiillere bağlanan tur-, yorı-, yat- ve otır-

³Aydemir’in ifadesiyle, Johanson’un Türkçe için geliştirdiği üç farklı görünüş perspektifi vardır.

a) *Intraterminallik*, bir olayın, başlangıç sınırından sonra ve bitiş sınırından önce, yani başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenmesini ifade eden bir kavramdır. Böylece olay, süreç safhasında gözlemlenir. Türkçede *Intraterminal* bakış açısı, genelde şimdiki zaman ekleri ile -(X) yordu gibi geçmiş zamanda olayın bitiş sınırının ulaşılmadığını bildiren biçimler aracılığıyla gösterilmektedir.

b) *Postterminallik*, bu bakış açısı, bir olayı, kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada gözlemlenmeye imkân verir. Bu kritik sınır, başlangıç sınırlı ve süreçli olaylarda başlangıç sınırı, bitiş sınırlı olaylarda ise bitiş sınırı olarak kabul edilmektedir. Türkçede *postterminal* bakış açısını, genel itibarıyla “geçmiş zaman ekleri” yansıtmaktadır.

c) *Terminallik*, terminal bakış açısı, bir olayı kritik sınırı ulaşıldığında gözlemler. Bu tür bir gözlem, olayı zaman çizgisinde doğrudan ve bir bütün olarak yansıtmaya imkân vermektedir. İlk ikisinde olay, ya sınırları ya da süreci bağlamında gözlemlenirken, *terminal* bakış açısında başlangıç ve bitiş sınırları bir tarafa bırakılır ve olay sadece doğrudan ve total olarak yansıtılır (2010: 22-24) .

⁴ Odaklı şimdiki zamanda, “konuşulan olay” (gerçek olay) ile “anlatılan olay”ın oluş süreçleri eş zamanlıdır. Odaklı şimdiki zaman, konuşmacının bulunduğu nokta olan “burada ve şimdi” olarak ifade edilen, doğrudan gösterimli yöneliş noktasıdır. Örn. (Annem şimdi yemek yapıyor), (Baksana, çocuklar bahçede top oynuyor) (Aydemir 2010: 31) .

olur- olur-gibi yardımcı fiillerin geniş zaman ekli biçimleri üzerinden meydana gelmiştir (Demir 1996: 43-56).

Bilinen dil bilgisi çalışmalarında, zamancı bir bakışla zaman işlevleri ön plana çıkarılan ekler, ayrıca eylemler üzerinde görünüş işlevi de oluştururlar. Şimdiki zaman ekleri geniş kullanım alanları içinde, kendi öncelikli zaman gönderiminin dışında, farklı zaman dilimlerine de işaret ederler.

Bu çalışmada, taranan metinler üzerinde belirlenen şimdiki zaman ekleri, Johanson'un tasnifinden hareketle, Aydemir'in (2010) görünüş ve şimdiki zaman tanımlamaları ve ifadeleri kullanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Zaman kavramı ile görünüşün çok yakın bir çizgide oluşu, tıpkı zaman konusu gibi görünüş konusunun da zor tanımlanan bir kavram olmasına neden olmuştur. Görünüş, hareketin akış düzeninin konuşan yahut anlatan kişi tarafından kavranış tarzını yansıtır. Hareketlerin süre ve sınırlarıyla belirlenmesi görünüş olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca görünüş, bizzat fiilin anlamında bulunabilir, fiilin anlamı bir görünüş ifade edebilir. Bazı fiiller, başlama, bazıları devam etme, bazıları ise sona erme ifade ederler, bunlar da birer görünüştür.

Görünüş kavramı ile birlikte ifade edilen, bazı araştırmacıların aynı başlık altında değerlendirdiği ve sıklıkla karıştırılan bir kavram olan kılınış ise; soyut durumda olan fiil kök veya gövdeleriyle ilgilidir. Kılınışı görünüşten ayıran diğer bir özelliği ise nesnel olmasıdır.

Karadoğan'ın ifadesiyle, "Kullanıcısından bağımsız ve soyut halde olan fiilin, kılınış tipi ile sözlük anlamı arasında bir ilişki vardır ancak, fiilin sözlük anlamına bir bütün olarak değil sadece olayın gerçekleşme tarzı dikkate alınarak bakılmalıdır. "*Kılınış, fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibarıyla zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa söyleyişle kılınış, bir fiilin iç zamanıdır*" (Karadoğan 2009: 6-7).

Bugüne kadar dilciler, *görünüş* ve en çok iç içe değerlendirildiği kavram olan kılınış için farklı terimler kullanmışlardır. Günümüze kadar ve günümüzde *görünüş*, *zaman kayması*, *anlam kayması*, *bakış* olarak düşünülmekte veya *çatı* ile ilgili görülmektedir. Kaynaklarda *görünüş* yerine şu terimler kullanılmıştır: Kevser Acarlar (1969), Tahir Nejat Gencan (2001) *anlam kayması*, Ertuğrul

Yaman (1999) *zaman kayması*, Zeynep Korkmaz (2003) *anlam, zaman ve işlev kayması*, Mustafa Uğurlu (2003) *bakış*, Tahsin Banguoğlu (1995) *çatı*. Emin Özdemir (1989), bu dil bilgisi kavramı için terim kullanmamış ve *görünüş* hakkındaki bilgileri *zaman* kavramının içerisinde değerlendirmiştir. Bununla birlikte Agop Dilaçar (1973-1974; 1989), Doğan Aksan (1983; 2000), Zeki Uslu (1999), Berke Vardar (1988), Nadir Engin Uzun (1998), Fatma Erkman Akerson (2000) çalışmalarında *görünüş* terimini tercih etmiştir.

Görünüş olgusu kısaca, “*Bir olayın farklı yerlere odaklanan öznel bakış açılarıyla değerlendirilmesi*”(Johanson 1994: 247) olarak incelenmektedir. Görünüş adlandırması ilk defa ilk çağda kullanılmıştır. Görünüşe ait ayrımlar ise Yunan ve Roma felsefecilerine kadar dayanır. İlk çağda bitmemişlik ve şimdiki zaman arasındaki ayrımın aynı türden olmadığı çok iyi bilinirken 17. yüzyılın başlarında ilk defa Meletiy Smetritskiy’in çalışmasında *vid* adlandırmasıyla görünüş kavramı bitmişlik ve bitmemişlik olarak ayrılmıştır. Bu, görünüşün ayrımlandığı ilk çalışmadır ve Rusça dil bilgisi kitaplarında ise görünüş (*aspect*) adlandırması ilk defa Grek’in *Practical* adlı Rusça gramerinde (1827) fiil zamanı dışındaki ayrımlar için kullanılmıştır (Binnick 1991: 139-140).

Lyons, görünüş adlandırmasının önceleri Rusça ve öteki Slav dillerinde fiil çekiminde bitmişlik ve bitmemişlik ayrımını anlatmak için kullanıldığını ifade ettiğini belirtir. Smith’e göre görünüşün bitmişlik ve bitmemişlik ayrımı ile en kapsamlı çözümlenmesi yapılan dil Slav dilleridir (Benzer 2012: 39).

İngilizce *aspect* (görünüş) adlandırması Rusça *vid* kelimesinden çeviri ile alınan ödünçleme bir kelimedir. *Aspect* adlandırması ise çevirinin iyi bir seçimidir; çünkü *vid* kelimesi görüş anlamında görünüm (*vision*) anlamındaki *view* kelimeleri ile aynı köktendir. Bununla birlikte *aspect*’in kökeni görmek, bakmak, görünüm (*see, look (at) view*) anlamlarında *spect-* kökünden gelir (Benzer 2012: 39).

Dilaçar’ın ifadesiyle; “*Kılınış*” ile “*görünüş*” arasında kesin bir ayırt yapılmayıp bunlar çoğunlukla türlü dillerde eşanlam olarak kullanılmaktadır.. İngilizler, “*kılınış*”la “*görünüş*” arasında kesin bir ayırt yapmayarak çoğunlukla türlü dillerde eşanlam olarak kullanırken İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar *aspect* (İtal. *aspetto*, İsp. *Aspecto*), Almanlar *Aktionsart*,

Ruslar da vid (= görünüş) terimine geniş bir anlam alanı ayırmaktadır. Alman ve İsveçli dilcilerin çalışmalarından sonra görünüş ve kılınış birbirinden ayrı anlamlar taşıyan iki ayrı kavram olarak ele alınmaya başladıktan sonra Dilaçar'ın aktarımıyla bu ayrımın tarihçesi kısaca şöyledir: “Avrupa’da ilk grameri (*Tekhnē grammatikē*, M. Ö. II. yüzyıl) yazan *Dionysios Thrax*, fülle ilgili olarak *eidos* (=görüm, görünüş, biçim, tür. Lat. *species*) ve *horoi* (= sınırlamalar) terimlerini kullanmış, yıllar sonra Ruslar *eidos* terimini kendi dillerinde anlamca bunun tam çevirisi olan *vid* (=görünüş, biçim, tür) sözcüğüyle karşılaşmışlar, Batı Avrupa’da da yine bunun tam bir çevirisi olan Latin esaslı *aspect* kabul edilmiştir (Lat. *aspectus*, *ad-spectus* = görüş, görünüş, biçim, *adspicio*<*specto* = bakmak, görmek”) (Dilaçar 1974:159-160).

Eskilere gitmekle birlikte, özellikle İslav dilleri araştırmalarında beliren ve ilgili terimi Rusçadan çevrilen bu kavram, daha çok XIX. ve XX. yüzyıl dilciliğinde ele alınmıştır (Aksan 2015: 102).

Dilbilimsel bir terim olarak görünüş (Lat. *Aspectus*, bakış, bakış açısı, Rus. *vid*), fiil anlamlarının zamansal yapısını veya diğer içerik özelliklerini ifade eden ve birçok dilde morfolojik olarak gramerleşmiş fiil kategorisi olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda görünüş, Rusçadaki *vid* kavramına karşılık olarak Batı dillerinde kullanılan bir terimdir. Özellikle Slav dillerinde hâkim bir fiil kategorisi olan görünüş, bitmemişlik (*Imperpektiv*) ve bitmişlik (*Perfektiv*) temel ayrımına dayanmaktadır ve genelde fiillere eklenen öntakılarla (*Präfixe*) gösterilmektedir (Aydemir 2010: 21-22).

Aspekt İm Turkischen adlı eserle, 1971 yılında İsveçli Türkolog Lars Johansson tarafından yapılan çalışmanın ardından, görünüş ve kılınış konuları daha fazla ele alınmaya ve incelenmeye başlamıştır.

Aydemir, görünüş kategorisini Johanson’un tasnifinden hareketle incelemektedir. Ayrıca zaman ekleri ve fiilimsi eklerini ayrı ayrı inceleyerek bu eklerin görünüş açısından işlevlerini aktarır ve görünüş kavramını açıklarken “zaman çizgisinde belirlenen olayları belli bir noktadan hareketle gözlemlemeye imkân veren öznel bakış açıları” ifade ettiğini belirtir (Aydemir 2010: 10-23).

Johanson, söz konusu bu yüklemleştiricileri hem görünüş hem de zaman belirtmeleri dolayısıyla görünüş-zaman (*Aspektotempus*) kavramı altında

değerlendirmektedir. Türkçeden hareketle geliştirdiği ve birçok çalışmasında kuramsal temellerini ve detaylarını ortaya koyduğu görünüş kavramına özel bir önem atfeden Johanson, bu yüklemleştircilerin betimlenmesiyle ilgili sorunların temelde görünüşsel-kılmışsal türden (“aspektoaktionaler Art”) olduğunu belirtmiştir (Johanson 1994: 247).

Aynı şekilde Kornfilt de, Türkçede birçok zaman işaretleyicisinin aslında görünüşsel işlevleri olduğunu dile getirmiştir. Johanson’un Aspekt İm Turkischen adlı çalışması başta olmak üzere, Türkçede zaman ve görünüş sistemi üzerine yapılan son dönem Türkoloji araştırmaları, Türkçedeki yüklemleştircilerin zamansal sanılan birçok işlevinin aslında görünüşsel olduğunu ortaya koymuştur (Aydemir 2010).

Aydemir, konunun daha iyi açıklanması amacıyla bazı kavram ve terimleri açıklarken; olay (O), konuşma anı (K noktası), yöneliş noktası (Y Noktası) ve belirleme noktası (B Noktası) olarak açıklamıştır. Türkçede şimdiki zaman için kullanılan, -Ar/-r, -(I)yor ve -mAktA ekleri, prensipte intraterminallik belirtmektedir ifadesini kullanmıştır. Burada intraterminallik, K noktası itibarıyla olayın bitiş sınırının ulaşılmaması olarak ifade edilebilir. Comrie ise, görünüş kavramını “bir durumun kendi iç zamansal özellikleri bağlamında değişik açılardan gözlemlenmesi” biçiminde tanımlamaktadır. Johanson’a göre görünüş olayları kendi sınırları bağlamında gözlemlenmeye imkân veren, öznel bakış açılarını ifade eden dilbilgisel bir kategoridir. Johanson kılımdan kesin olarak ayırmak için, bu perspektifleri (sınırsal bakış açıları) olarak nitelendirmektedir. Bu bakış açıları, konuşmacıya yönelme noktasından hareketle, olayları kendi sınırları (başlangıç ve bitiş) bağlamında gözlemlenmeye imkânı vermektedir (Aydemir 2010: 12-14).

Dilaçar’ın ifadesiyle görünüş, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değil öznel, mastarda değil çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır ve yine Dilaçar’a göre görünüş, fiil çekiminde konuşanın çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir (Dilaçar 1974: 161-162).

Uğurlu, “Aspekt” terimini Johanson’un kullandığı anlamda kullanmış fakat görünüş teriminin “Aspekt”i karşılamadığını belirterek bakış terimini önermiş ve düşüncelerini açıklamıştır: “Görünüş teriminin oluşturulduğu görün- fiili, dönüşlü çatıdadır. Bu yüzden “Aspekt” terimini karşılaması kanaatimizce uygun değildir. Çünkü “Aspekt” kelimesinin anlamında, çekimli fiilin ifade ettiği “olay”ın kendi kendine bir “görünme”si değil, bilakis konuşanın onu “nasıl gördüğü” vardır; bir başka deyişle, işi yapan, “olay” değil, ona bakan insandır. Nitekim aspekt kelimesi de Latince aspektus<ad-spektus<specto “bakmak, görmek” fiilinden türetilmiştir. Bu yüzden “Aspekt”te bir “olay”ın “farklı yerlere odaklanan bakışlarla değerlendirilmesi” (“*unterschiedlich orientierte Perspektivische Ideen*”) söz konusudur”(Uğurlu 2003: 125-126).

Uğurlu’ya göre bakış kavramının temelini olayın başlangıç sınırı, bitiş sınırı ya da sürekliliğine yönelik bakış oluşturur. Belli bir olaya kişiler tarafından farklı bakılabilir. Bu durum bakış ve kılınış birbirinden ayırabilir. Uğurlu, iki temel bakış olduğunu belirtmektedir. Sınırlar arası ve sınır ötesi, sınırlar arası bakışında olayın başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasına bakılmaktadır. Sınır ötesi bakış açısı ise olayın kritik sınırının aşıldığını göstermektedir. Bu sınır eylemin kılınışına göre farklılık gösterir. Son sınırı vurgulayanlar ile sınır vurgulamayanların bitiş sınırı, ön sınırı vurgulayanların başlangıç sınırı esas alınır. Son sınırı vurgulayanlar ile sınır vurgulamayanlar da olay bakış noktasından geride kalmıştır (Ali gelmiş). Ön sınırı vurgulayanlarda olay bakış noktasında olabilir yani olay süreklilik durumunda bulunabilir (Ali uyumuş→ Ali dikkat edilen zamandan önce uyumuş ve hala uyumaya devam etmektedir.) (Uğurlu 2003: 128).

Aksan, görünüşü “*Dil içinde eylemin kullanımına yansıyan ruhsal etkiler ve koşullarla ilgilidir; eylemle anlatılan işin, olay ya da oluşun konuşan tarafından öznel bir biçimde değerlendirilmesini gösterir. Konuşan, eyleme yeni bir değer yüklemiş olur*” (1983: 209) ifadesiyle tanımlamıştır.

Benzer’e göre, görünüş ve fiil zamanı zaman kavramını fiil düzeyinde anlamada birbirini tamamlayan iki farklı dil bilgisi sınıflamasıdır. Fiil zamanı ile gerçek zamandaki vaka ve durumun nokta ya da süreç olarak yer alması söz konusu olurken, görünüş kavramında ise nokta ya da sürecin gerçek zaman üzerindeki yayılım tarzı söz konusudur. Görünüş ve fiil zamanı gerçek zaman ile

ilgilidir. Cümleyi görmeden yalnızca ekten hareketle görünüşü açıklamak uğraştırıcı bir iştir ve bundan dolayı fiil zamanına göre görünüşü cümlede tespit etmek biraz daha zordur; çünkü cümlenin devamı cümlenin görünüş türünü değiştirebilir (Benzer 2012: 34-41).

Görünüş, durumların iç zamanına bakar, durumun zamana ait yerleşim yerinden bağımsızdır. Bitmemişlik ya da bitmişlik görünüşünün seçimi, tamamlanmış olup ya da devam eden olmadığını sunmak konuşmacının seçimine bağlıdır (Olsen 1994: 6).

Banguoğlu görünüş kavramına çatı konusu içinde yer vermektedir: “*Kimse söz içinde fiilin gerçekleşmesinde farklı işleyişler alır. Etkiler, etkilenir, olumsuz davranır vb. başka bir açıdan fiil tabanı farklı görünüşler olarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtir:*

Bekçi döv-dü. Bekçi döv-ül-dü. Bekçi döv-me-di.

Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine görünüş (aspect) diyoruz. Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır⁵. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine fiilin çatusı (voix) adını veririz” (Banguoğlu 2015: 411).

Comrie görünüş kavramını tanımlarken: “*Görünüşler olayın iç zamansal konturuna farklı bakış yollarıdır*” ifadesini kullanır. Görünüş ve zaman kategorilerinin birbirine bağlı olduğunu görülebilir, fakat ikisi de gerçek zamana bağlı olmalarına rağmen gerçek zamanla farklı açıdan ilişkililerdir. Zaman kategorisinin gösterimsel bir kategori olduğunu belirten Comrie, zaman kategorisi olayları zaman çizgisinde genellikle şimdiki zamana, bazen de başka olaylara bağlayarak yerleştirir⁶ ifadesini kullanır. Görünüş kategorisinin olayların herhangi bir gösterim noktasına bağlaması ile ilgili değil, olayın iç zamansal yapısı ile ilgili

---

⁵Tahsin Banguoğlu, fiil çatusının altı *görünüşt*ten meydana geldiğini belirterek bunları: *Yalın görünüş, olumsuz görünüş, edilen görünüşü, dönüşlü görünüş, karşılıklı görünüş, ettiren görünüşü* olarak ifade etmiştir (2015: 411) .

⁶ Comrie'nin (1976: 25) *görünüşsel* karşıtlıkların sınıflandırması şu şekildedir: Perfective (Bitmiş) Imperfective (Bitmemiş) Habitual (Alışılmış) Continuous (Sürekli) Nonprogressive (İlerleyici olmayan) Progressive (İlerleyici) .

olduğunu savunur. Bunların farkını ise, olay – iç gerçek zaman (görünüş), olay – dış gerçek zaman (zaman) olarak ifade eder (Comrie 1976: 3).

Doğan'ın ifadesiyle, Türkçede zaman eklerinin, aynı zamanda belirli görünüş (aspect) değerlerini işaretlediği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle her iki kategori, aynı ek üzerinde bir arada ortaya çıkmaktadır. Bu durumda görünüş ve zaman, birinin diğerini ima edebilmesi ve belirli noktalarda işbirliği hâlinde olabileme gibi ayrılmaz ilişkilere sahiptir. Şimdiki zaman ekleri görünüş sistemi içinde sınırlar arası bakış (intraterminality) açısını yansıtmaktadır. Sınırlar arası bakış, olayı başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında, başlangıcından sonra bitişinden önceki bir kesitte izler. Eski Türkçede hem odaklı şimdiki zamanın hem de genel şimdiki zamanın –Ar, -Xr, -(y)Ur, -r biçimleriyle karşılandığı bilinmektedir (Doğan 2018: 58).

Görünüş konusunu zaman kayması başlığı altında değerlendiren Yaman, ayrıca zaman kaymalarının tarih içinde değişik sebeplerle ortaya çıkmış olabileceğini belirterek, bu sebepleri maddeler ⁷ halinde sıralamıştır (2017: 35-36).

Şimdiki zaman, farklı eklerle ifade edilebildiği için zaman türü içinde fonksiyon farkları görülebilmektedir. Dilbilgisel bir kavram olan görünüş ile fiilin zamanı arasında farklılıklar vardır. Görünüş, çekimlenmiş bir fiildeki öznel düşünceyi, ruhsal durumu, fiilin belirttiği hareketin akışını ve algılanış tarzını belirtir. Zaman, konuşulan ana göre bir zaman belirlemesi yaparken görünüş,

⁷ 1- Dillerde zaman içinde birtakım değişmelerin olması, son derece tabiidir. Hatta dilin gelişen, değişen bir varlık olması özelliğini düşünerek bu durum kaçınılmazdır, diyebiliriz. Yani dildeki değişmeler, gelişmeler ve *zaman kaymalarının* birinci sebebi, dildeki tabii değişmelerdir.

2- Dilin gelişmesi ile düşüncenin gelişmesi hep paralel olmuştur. Dildeki zaman ve anlam kaymalarının bir sebebi de düşüncenin her geçen gün açılan yeni ufuklarla zenginleşmesidir.

3- *Zaman kaymalarının* bir sebebi de doğrudan doğruya “zaman” kavramının kendisiyle ilgilidir. Zaman, öyle belirli kalıplara sokulabilecek ve tam ifade edilebilecek bir kavram değildir. Biz istesek de istemesek de çeşitli zaman dilimleri birbiri içine girecek ve dolayısıyla kaymalar da olacaktır.

4- *Zaman kaymalarının* diğer bir sebebi de anlatım yollarındaki çeşitliliği sağlama düşüncesi veya ihtiyacıdır. Anlatıma renk katmak, tekdüzelikten kurtulmak için bu bir mecburiyettir. Biz farkında olmasak da *zaman kaymaları*, anlatımı çekici, akıcı bir hâle getirir.

5- *Zaman kaymalarının* bir başka sebebi de dilde mevcut olan “en az çaba kuralının” getirdiği mecburiyettir. *Zaman kaymaları* yoluyla hem bir başka zaman hem de bir işlev ifade edilebilmektedir. Bu ise bir taşla iki kuş vurmaktır demektir.

6- *Zaman kaymalarının* bir sebebi de şeklin gösterdiği gerçek zaman ile sonraki geçici zaman ve işlevin hiçbir durumda eş değerde olmamalarıdır. Örnek olarak geniş zamanın bildirdiği gelecek zaman ile aslı gelecek zaman ekleriyle ifade edilen gelecek zaman arasında birtakım farklar vardır. Geniş zaman ekleriyle ifade edilen gelecek zaman, tahmini bir “gelecek”tir. Diğerisi ise, “kesin” gelecektir (Yaman 2017: s.37-38).

hareketin aktığı düzenin, konuşan veya anlatan kişi tarafından nasıl algılandığını yansıtır. Olayın içindeki zaman yapısı ile ilgilidir.

Ayrıca, zaman ekleri zaman anlamlı sözcüklerden çok fazla etkilenirler. Fakat bu durum sadece zaman anlamlı sözcüklerle ilgili görünmemektedir. Zaman eklerinin kendi içerisinde sahip olduğu pek çok işlev “görünüş”, “zaman kayması” ya da “anlam kayması” olarak adlandırılan durumları ortaya çıkarmaktadır. Ahmet Benzer (2012) bu durumun, Türkçe zaman eklerinin öncelikli zaman gönderiminin dışında farklı zaman dilimlerine işaret edebilme özelliği ile alakalı olduğunu söyler. Dolayısıyla zaman ekleri birden fazla görevde bulunabilirler. Şimdiki zaman eklerinin de bu konuda geniş bir kullanım alanına sahip oldukları söylenebilir. Bu durumun, zaman kayması ile değil, zaman eklerinin geniş kullanım alanları ile ilgili olduğu düşüncesindeyiz.

“Merak etme yarın geliyorum”

“Daha çok küçükken evinden ayrılıyor”

“Hayata erken başlıyor” örneklerinde görüldüğü gibi eklerin öncelikli olan zaman gönderimi farklı, ifade edildikleri zaman farklıdır.

Bu çalışmada, taranan metinler üzerinde yerleri tespit edilen şimdiki zaman eklerinin geniş kullanım alanları içinde, işaret ettikleri farklı zaman dilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bilinen dil bilgisi çalışmalarında zamancı bir bakışla zaman işlevleri ön plana çıkarılan bu eklerin görünüş işlevlerine ait örnekler, Johanson’un tasnifinden yola çıkılarak şimdiki zaman eklerinin eylemler üzerinde oluşturduğu görünüş işlevi, tarihsel metinler üzerinde aşağıda örneklendirilmiştir.

Şimdiki Zaman İşlevinde –Ar/-r Eki

–Ar/-r ekinin çok belirgin bir zaman işlevi yoktur. Konuşma anından önce başlayan ve konuşma anı ile sonrasında devam eden, her zaman geçerli olan durumları ifade etmek için kullanılan ekin olayları süreç safhasında gözlemlemesinden dolayı –Ar/-r ekinin, odaklı şimdiki zaman işlevi kaybolmuştur. –Ar/-r eki, odaklı olmayan genel şimdiki zamanı göstermektedir.

Sabit bir noktaya atıfta bulunamayan ek; gerçekleşen, gerçekleşmek üzere olan ve gerçekleşecek olayları ifade eder.

(...) Eyitdiler: “Kılıcun katı keskin imiş. Bizümle dahi böyle mi cengi **idersin**?” didiler (...)” (ATAO, s.14, 11).

(...) Pâdişâh eyitti: “Hoş dedün? **Bilürem** ki hoş dedün. Çok zamân fikr ettün(...) (KN, s. 171).

(...) Elçi katında h̃ocaya eyitti: “H̃oca! Dükeli nesneyi **bilür misin**?” Şandı kim “**bilürem**” dèye-y-idi. H̃oca eyitti: “Yok, bilmezem!” Noşirvân bu sözden yavlağ hacil oldu ve eyitti h̃ocaya: “Dükeli nesneyi kim **bilür**?”dedi. (...) (KN, s.100).

(...) Çünkü ol putı buldı, Yanko bin Madyan vezîrlerin getürüp ol putı gösterdi. Vezîrler ol putı gördiler, hayran kaldılar. Yanko bin Madyan vezîrlere eydür “Siz ne **dirsiz**, ben dahi **bilerem** ki bir şehir dünyâda idüp âlemde bir ad işleyem kim benüm dahi adum âlemde kala” didi. “Ve siz ne cevâb virürsüz?” didi. Vezîrler meşveret itdiler kim meğer bir kâmil âkıl vezîri var idi (...) (ATAO, s.81,77).

(...) İnkâr iderler ise, şî‘a-i imâmiyye kitâblarında bulup, kendülere gösterirüm ve anlara cevâb iderüm ki: “Siz bu kadar müddetden berü şî‘a ve revâfızı ref’ itdük ve erbâbını kat‘u ka‘l itdük deyorsuz; *şimdi* şî‘a ve revâfızın fûrû‘ı ile niçün bahs **idersüz** ve anların mezheb-i bâtılların nice lisana **getürürsüz**?” dirim ve (...) (TP, s. 155, 92b-93a).

(...) Ma‘iyyetüne me‘mûr olanlara ahdnâme mevâddundan bir mâdde gösterdiğin ve “Şu mâdde ne dimekdür, gavur bize şöyle dir ise, biz ne diyelim, hâtırınıza ne **gelür**?” deyü bir şey söyleşdigün olmadıgundan başka (...) (TP, s.77, 40b).

(...) Tuna seffinesinün re‘isüne, keser ve destere ve eyüce tahta buldurup, seffine-i merkum içinde evvelen bir iki gûne tahtadan mesâha müsellesleri yapup, tercümân-ı mesfûr yanuma geldikce, ol müsellesleri görüp: “Bunu niçün **yaparsuz**, ne işe **yarar**?” deyü su‘âl eyledükde: “Biz bununla çok yerleri mesâha ve mikdâr-ı bu‘dını ta‘yîn **iderüz**” deyü cevâb iderüm, ol dahi: “Bizüm mühendislere i‘timâdınız yok ise, sizün mimâr dahi gelsün, başkaca mesâha itsün! (...) (TP, s. 67, 33b).

(...) Çün Sultan buni işitdi, kakıyub Devletşah'ı yanına okuyub, eytdi ki: “Ey pîr-i haref bunca hay huy idüb, kendüni bir âdem mi **sanursın**? Beñzer ki sakaluñ değırmende ağardub, kimsenüñ zarbın ve harbın görmemişsin (...)” (KC, s.377).

(...)“Getürün, yüzüne söyleyeyim ve Kefe'ye âdem gönderün, tecessüs itdürün!” dirim. Cevâba kadir olamazsun. Eger sen beni öldürebiliyor isen, onların didiğini **idersün**; ve illâ sen, her ne ki, idersen yanlış **idersün**. Âsitâne'ye vardukda, senün kapucıbaşı başılığını ref' ile kanâ'at itmezler; zîrâ toğrısını ben bülbül gibi bir bir söylerüm, sonra cevâba kadir olamazsın (...) (TP, s. 51-52, 23a).

(...) Ve *şimdi* dahi padişah olanlarını görüb ziyaret idüb ol dervişıñ evlâdına in'âm lar ve ihsanlar **iderler** (...) (KC, s.83).

(...) Kimi eydür: “Türk yavuzdur. Urgan tutmaz. Benüm zincürüm var. Türki ben zincire dizerüm” diyüb, ser-i hoşla ne herze söyledüklerin bilmezlerdi. Bunlaruñ aralarında bir mashara kâfir varidi. Bunlaruñ urganların ve zincirlerin görüb, güldü. Bunlara gayret gelüb, eytdiler: “Bire hey mashara küfte-hor ne **gülersin**?” didiler. Ol mashara kâfir eytdi: “Size **gülerüm**, zirâ hiç omren görmedüm ki Türki kâfir zincire veya ipe dize (...)” (KC, s.293-295).

(...) Bir kâfir anuñ karşısına geçüb, kas kas güldü. Bu gazi eytdi: “Bire mel'un baña mı **gülersin**?” didi. Ol kâfir eytdi: “Yok, şol çaldığüñ kâfire **gülerem**. Zirâ bu kâfir dün Lâz öñinde yidi Türklük suçi içdi (...)” (KC, s.303).

(...) Tizcek Han üzerine çadır tutub, Sultan Bayezid'i sancak dibine getürdiler. Ve Ya' kub Çelebi'yi “Gel, seni baban **ister**” deyü çadıra koyub, hakkına kodılar (...) (KC, s.305).

(...) Bu halde iken Germiyan oğlu, Sultan Bayezid'i görüb bildi. *Heman* çağırub, eytdi: “Hay işbu ceng iden Bayezid Han kendüdür. Ne **turursız**” didi (...) (KC, s.353).

(...) Bu araya kul karavaş için gelmedüm. *Hemân* hâlis ve muhlis senüñ rızâñı **isterem** (...)” (KC, s.287).

(...) Şâh askeri taburlarından câyiz ki meydâna gelüp, ceng edevüz. İnşâ'allâhü Te'âlâ fütühât nasîb oldukda, Tebrîz de feth olur. *İmdi* cevâb **taleb ederüz**” dedüğünde, kapu- kullarının cevâbları olup, dediler kim: “Fermânınıza muhâlefetimüz yok, lâkin *şimdiki hâlde* ziyâde zahîreye ihtiyâcımız vardır; orduda

bulunmaz. Bir mikdâr zâhire ihsân eylen, fermânınız olursa kışlaruz” deyü cevâb verdiler (...) (KET, C.I, s.580).

“(…) Devlet-i Pâdişâhîde zâlimîn ref‘ olup bakıyye kalanları kûhistânlarda pinhân ve mu‘annidler tebdîl-i mekân ve tağyîr-i libâs edüp, kılıc havfından *şimdiki hâlde* sa‘âdet ile ‘**azîmet edersiniz**. Etrâflarımızda olan eşkıyâlar yemîn ü yesârımızdan **hareket ederler**. Sizlerden ihtirâz üzeredir, sonra her biri ejderhâ olurlar (...)” (KET, C.I, s. 511).

(…) Ve Mîr-i mîrân-ı Bosna Hasan Paşa ol tedbîrde hâzırlar idi. Sâhib-i sa‘âdet hazretlerine cevâbları olur: “Üngürus vilâyetlerin cedîd feth **edersiz**” derler, gayri cevâb etmezler (...) (KET, C.I, s.278).

(…) *Şimdi* ben hâlimi **fıkr iderem**. Bana üç nesne görünür: “Biri Mısra varub, Çerkese bende olmak, biri Kızılbaş olub, dinden berî ve efgende olmak. Biri pâ-berehne dervîş ve dilenci veyâ sâzende olmak (...)” (SN, s.169).

(…) Zahir çokdan bu vilayetlerde gezer. Beş ıldan berü bundadır. Bir pek eyü adama **benzer**. Anun ile görüşmeye pek **haz iderim** (...) (LT, s.300-301).

(…) Lakin *şimdi* cenk gemiler kolladan dışarı demiri bırakmış ve bazırgan gemiler İngiliz bayrak ile komsalıkde içeri **girürler**. Kaç kantar getirür? (...) (GTL, s.325).

(…) Büyüğü niçe top **çeker**? Kırk ancak. Kaç adamışı var? Yüz ancak. Reis olan kimdür **biler** misin? Hayır (...) (GTL, s.325).

Bir bük ev aşar gibi **görünür** o mıdır? Gerçeksün odır, yakın değil mi? (LT, s.468).

Bazırgan: Sana **söylerim** efendi, eyer bu adem üç günedek ya kaçarsa, yahud şahid getirmezse, senden talab ederim (...) (ELT, s.494).

Yahudi: Aferim bakkal; sen bir söz ağnara **benzersin**. Gel, Mehemed Çelebi, içeri girelim (...) (ELT, s.496).

“(…) Sen *heman* bir tekbîrde ne-hoş müşahede **idersin**” didi. Gayet salihliğından, her kişi tekbîr bağlayıcak kendü gibi Kâ‘be-i şerrefeha’llahü **görür sanurdu**. Ve dahi eytdiler ki, elinde olan toğanı elinden uçub, İmâret’de bir yire kondı. Ba‘zılar eydür, Kabluca’nuñ kubbesi kenârında kondı dirler (...) (KC, s.307).

“(…) *İmdi* şark cânibine gitmedin, hâtırun hoş dutup, Üsküdar’da alayların gösterüp, yine bizim ile sefer-i hümâyûna teveccüh **ederüz**” deyü âdemler gitmiş idi (...) (KET, C.I, s.553).

(…) Şâh dahi Malkoç-oğlı hacısından sorub “Bu Osmânlu’nun töresi ve kâ’idesini **bilur misin** “Ol dahi Şâh’a hıdmet idüb: “Ferden ferdâ Rum-leşkeriñin adlarının ve evsaflarının **bilurin**”(didi) (...) (LPT, s. 206).

(…) Çün Eflatun bu sözi eşitdi; başın aşğa eyleyüp ağladı. Ol kişi utandı, eyitti: “Ëy h̄oca! Bu sözden size ne ziyân oldu ki **ağlarsız?**” Eyitti:“Bundan artuğ dağı ne ziyân ki ol câhil beni aña. ‘Acabâ benden ne yaramaz hareket şâdir olmuş ola ki ol câhil beni aña ve anuğ tabî ‘atına hoş gelmiş ola? (...) (KN, s. 99).

(…) Ol Kara Rüstem, Cenderelü Kara Halil kim kâdiasker idi, ana geldi, eyitdi: “Bunca beğilik malı zâyi° **idersin**” didi. Kâdiasker Kara Halil eydür: “Zâyi° olıcak nice mal vardur eyidivir” didi. Kara Rüstem eydür: “İş bu esîrlerden kim gazâdan gâzîler getürürler, Tanrı buyırında bişde biri pâdişâhundur” didi. “Niçün anı almazsın” didi (...)” (ATAO, s. 24-25, 21-22).

(…) Sordılar: “Bunlara ne ‘aceb i‘zâz **idersin**” didiler. Eytdi: “Biz bu ile garib geldükde bizi hoşca tutub koñşılık itdiler. Biz dahi hakk-ı civârîye ri‘âyet idüb onlara mümkün oldıkda iyilük **iderüz**” didi (KC, s.93).

(…) Sultan Murad Gazi eline çomağın alub, eytdi: “Bire hey devletsizler, hiç akçacük gördüğünüz yok mıdur ki, böyle **kırılışursuz?**” didi (...) (KC, s.193).

(…)Ve bülend-âvâz-ile çağırđı-kim, “Sen henüz bir tıfl oğlansın. Anañ südi dahi ağzuñda **kokar**. Ne liyâkat ve ne isti‘datla aduñı Sultan koyub, memleket taleb **idersin**” didi (...) (KC, s.377).

(…) “Ey Mehmed, niçün benümle böyle hareket idüb, kendü haddüñden tecavüz idüb, bu veçhile kelimât **idersin**. Henüz sen bir tıfl oğlansın (...)” (KC, s.391).

(…) Eyitdi: “Ben Mihal-oğlı Mehmed Beg’im” eyitdiler. “Yalan **söylersin** kandaki Mehmed Beg” didiler (...) (ATAO, s.62-63, 58).

(…) Yuvaña adlû bir kâfir varidi: “Hey Gospodar, bu Türkçeğüzleri ne **ürküdürsin**, bu kadar Türk’e dahi ne ‘itibar ki Şebhûn **idersin**. Ko, bunları sabah her birini dirice tutalum (...) (KC, s.287-289).

(...) Kerem ıssı Sâhib-i devlet Vezîr-i a‘zam Serdâr-ı ekrem hazretlerine niyâz edüp: “Günâhımız yokdur, ahvâlimüzü **bilürsüz**” deyü niyâzda olduklarında, kabûl etdiler (...) (KET, C.I, s.505).

(...) “Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri, sizün ulûfenüzi girü, Gence ve Tebrîz hazînelerinden almak buyurmuşken *yine*, niçün fitne-engîz **olursuz**? Emr-i Uli‘l-emr’e itâ‘at itmeyenler, hod kendüler, kâfir ve avretleri bâyin olur **bilürsüz**” diyüp, yol üzerinde, bunları ziyadece tard u redd eylemiş imiş (...) (HBT, C.III, s.445).

(...) Bir Yahûdî Ebâ Bekr’e (R.A) mahabbet iderdi. Bir gün Server-i Kâinât’ın (S.A.V) mübârek kapularına gelüb turdı. Rasûlu’llâh (S.A.V) ol Yahûdî’ye; “Ne **istersin**” didiler. Eyitti: “Yanınızda olan âdemi **severin**, ana nazar ideyim” didi (...) (SN, s.38).

(...) Ben on iki groş tamin etmiş idüm. Zira **bilerüm** ki bu dünya *şimdiki* fena zemanda, her yerde hasizligün deryasına dalmıştır (...) (OT, s.218-219).

(...) Bir gün Yıldırım Han Timur Han’a eydür: “Hey Han! Çün takdîrde vardı kim Hak te‘alâ fırsatı sana vire. *İmdi* senden bir dilek **dilerem**, eğer kabul idersen diyeyin” didi. Andan Timur Han eyitdi: “Her ne dilersen dile. Ol Tanrı hâzırdur, kâbil kılayın.” (...)” (ATAO, s. 47, 44).

Kangı esbabını **giyersin bugün**? Dün geydigümi. Dün derziye gitdin mi? Evet, sultanum bugünden ötüri söz virdi. Kapuyı çalıyorlar, bak kimdür (LT, s.331).

“N’ola *şimdi* kalkup **gideriz**” deyü Üstürgon dizdârına fermân-ı Sadrı‘azamî gönderüp Üstürgon’dan bize kulağızlar gelmede. Hikmet-i Hudâ (EÇS, 6.K, s.175).

“*Şimdi* bizi de Sadrı‘azam **ister**. Allâh ıslâh eyleye” deyüp, “Tîz âbdest getirin” dedikde *hemân* ol ân bir çavuş gelüp, “Sultânım, buyurun sizi Sadrı‘azam **ister**” dedikde anlar vezîria‘zama gidüp hakîr meteris yoluyla müteferrikabaşı tabyasına gitdim (EÇS, 6.K, s.202).

(...) Karadağlar kim âsî Arnavud kâfirleridir ve Karadağlar dâmeninde Gırıblan ovasıdır kim mukaddemâ Âl-i Osmân pâdişâhının yetmiş yük akçe tahsîl olur tuzla emâneti idi, *şimdi* kâfir zabt **eder** (EÇS, 6.K, s.269).

(...) Ebü'l-feth'de sehel istirâhat mahallinde yine kendüleri buyurdular kim “Evliyâm, bu Tersâhâne bâğçesini **bilir misin**? İslâmbol'u binâ eden Yanko İbn Madyan'dan berü cemî'i mülûke bâğ-ı İrem olmuş (...) (EÇS, 6.K, s.74).

“Bire kapudanım, İsâ size yardımcıdır. Bire ne **durursuz**. İşte bu Uyvar sını almak için on bin asker gemilerle beri geçüp köprü yapmağa başladılar (...)” (EÇS, 6.K, s.175).

“Bire ümmet-i Muhammed kâfir bozuldu, ne **durursuz**” deyü Cenâb-ı Hak tarafından gûyâ bir sadâ çıkınca (...) (EÇS, 6.K, s.182).

“İlahî sen **bilirsin**, bu hakîr 'İslâmbol'a **giderim**' deyü mesrûr u handân oldum. Sen beni kankı diyara gitmeği nasîb etdin, havl u kuvvet ve kudret ve takdîr senindir” deyüp (...) (EÇS, 6.K, 54).

(...) “Baka ağa, sen vezîria'zam ağası isen biz de İbrâhîm Kethudâ'nın hocası Evliyâ Çelebi'yim. *Şimdi* gazâyâ gidüp İbrâhîm Kethudâ'ya ve Köpürlüoğlu'na senden şikâyet **ederiz**. Nedir bu senin etdiğin (...) (EÇS, 6.K, s.93).

(...) Niçe gûne güft ü gûdan sonra *hemân* bir başı telli bir piyâde dîvân çavuşu başını kurşum havfinden eğerek gelüp paşaya selâm verüp, “Buyurun sizi Sadria'zam **ister**” dedikde paşa eydir: “Hayr ola çavuş ağa, âyâ haberdâr mısın bizi niçün **isterler**” dedikde çavuş-ı herîf ü zarîf eydir: “(...) (EÇS, 6.K, s.201).

“(...) Çavuşbaşı ve Mehmed Efendi paşanın çadırında kaldı” dediğimde *hemân* Serdâr Ali Paşa'nın rûyü rengi mütegayyir olup eyitdi: “*Şimdi* bizi de Sadria'zam **ister**. Allâh ıslâh eyleye” deyüp, “Tîz âbdest getirin” dedikde *hemân* olân bir çavuş gelüp, “Sultânım, buyurun sizi Sadria'zam **ister**” dedikde anlar vezîria'zama gidüp hakîr meteris yoluyla müteferrikabaşı tabyasına gitdim (...) (EÇS, 6.K, s.202).

“(...) Pâdişahımız oğlu yanına gelsenize” dedi. Rûmilinlü eyitdi: “Sen kimsin kim bize bunun gibi sözler **söylersin**” didiler. Mehmed Beğ eyitdi: “Ben Mihal oğlu Mehmed Beğ'in” dedi. Anlar eyitdiler: “Yalan **söylersin**, kanı gideli Mehmed Beğ” didiler. Zîra kim Mihal oğlu habs olalı sekiz yıl olmuşdu. Anı ölmüş sanurlardı, inanmazlardı; inanmadıklarına sebep buyidi (...)” (ATAO, s.62-63, 58).

Görünüş İşlevinde –Ar/-r Eki

Görünüş işlevinde, yüklemde ifade edilen olay, başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında devam etme yani süreç safhasında yansıtılmaktadır.

(...) Hüküm-nâmeyi elettüm. Ebu'l-Esfâr öjinde kodum. Aldı, okudı, gülümsindi. Eyitti: “**Bilürem** ki senüj gibi kişi yalan söylemeye. Hâşşa benüm katumda(...) (KN, s.102).

(...) Andan Mihal oğlu Mehmed Beğ su kenârına varup çağırdı. Eyitdi: “İy Rümililü kardaşlar! Bu bir düzme katında **neylersiz?** (ATAO, s.62-63, 58).

(...) Budim tarafına gidicek Yanuş'un adamları gelüb “Pâdişâhın emri nedir. Yanuş emâna geldi. Emrindir ne hizmet **buyurursuz**” deyüb pâdişâh dahi gelen adamlarını hoş görüb cevâb virüb didi kim, “Üşte ben Budim'e toğrı giderin Yanuş dahi Tuna suyn geçdi (...)” (LPT, s. 267).

(...) “Şimdi sana izn ve mektûb viremem.” deyü kat'î cevâb itmekle, kalkup veda eyledigümüzde:“Şimdi âdem geldi, ilçî paşanız yine yanuma gelecek imiş. Biz anunla görüşüp, vedalaştık, *yine* ne için **gelür?**” deyü su'âl ve bizler dahi: “Bilmezüz.” deyü cevâb ve binüp çadırlarımıza avdet idüp gelür iken, mağrib vaktine karîb ilçî paşamıza rast geldük ki, binmiş vâli-i müşârun-ileyhe gideyorlar (...) (TP, s.235, 148b-149a).

(...) Anı anda görüp faķire “**Kayda barır-siz?**” diyü su'âl idüp “Buḥârâ'ya” didükde “Hâliyâ, Buḥârâ Hânı Seyyid Burhân H'ârezm Şâh Sultân ile cenk üçün gelmek üzeredür (...) (MM, s. 132).

(...) “Siz buña niçün böyle **idersiz?**” diyü hamle idince Özbiklerel çeküp ḥâna ḥaber olup ḥân gelüp bir cüvân-ı bî-bedel olup faķiri kuçupi'tizâr idüp “Cenk üzere gelmiş olduñuz” (...) (MM, s. 134).

(...) Semerķand' dan icâzet ile giden Rümî' lerden üç nefer kimesne ‘uryân, muķâbeleden / gelüp bize “**Qanda gider-siz?** (...) (MM, s. 139).

(...) H'ârezm Hânı Düst Muhammed Hân: “Ne cânibden gitmek murâd **idinür-siz?**” / diyü su'âl itdükde (...) (MM, s. 140).

(...) Ya'ni ki bâ'ıs-i 'azâb-ı ḳabr olan neces ü bevl televvüşünden libâsını âlûde etmeden sakınmayup bir vuzûyla üç dört vaḳtün nemâzını edâ eyleyenlerdür.

“Niçün böyle **idersün**” denildikde “Allahü Te‘âlâ kabul idicidür” diyenlerdür (...) (MNFM, s. 312, s-101).

Sabah namazında kalkmış gerek idün. Çok oldu mı siz geleli? *Çokdan* seni **bekleriz**. Tiz kalk (...) (LT, s.272).

(...) Ve bölük halkı Celâlîler’den hayli akdarmaların alıkoyup: “Kara Sa‘îd ile Kalender-oğlu Beyşehir’nde cem‘iyyet eyleyüp, *tekrâr* Konya Şehri’ne **gelür**” derler. Konya halkı meterisler tedârükünde olurlar (...) (KET, C.I, s. 469).

“Bu Varat re‘âyâların ne esîr **edersiz** ve bu eyâlet-i Varat’ı ne deyü ihrâk **edersiz**? Sizi padişâha telhîs edüp Serasker Ali Paşa’ya sizi arz ederim ve aldığımız esîrleri varan kethüdâma teslîm eyle (...)” (EÇS, 6.K, s.19).

“Baka gâzîler nedir bu şehîd, niçün böyle nâhak kan **dökersiz**. Tatar gâzîleri kardaş ve yoldaş ve gazâdaşlarımız değil midir” dedikde yeniçerilerin eşbeh mîr-i kelâmları eyitdi: “(...) (EÇS, 6.K, s.41).

“Belî bir kez ol tarafda bir köyde nikâha gitmişdik. Sekiz sâ‘at kâmil ceng edüp gülbâng çekdiğinizi istimâ‘ edüp sizden birkaç yaralı kefereler bizim olduğumuz köye gelüp ikisi mürd olup beş kâfir *hâlâ* anda mecrûhen **yatırlar**” deyü kadı ve ahâlî-i vilâyet cümle şehâdet edüp (...) (EÇS, 6.K, s.93).

“Hay meded vay meded bire Türk askeri bu kayıklarla kal‘aya yürüyüş **eder**” deyü Yassı Tabya feth olduğu gece hemân küffâr havfinden (...) (EÇS, 6.K, s.194).

(...) Arab biraz fikr itdi. Âciz kaldı. Ali Paşa’yı kagırttı. Eydür: “İy Ali! Bu kâdılar okumış mıdur?” Ali Paşa eydür: “Yâ Sultânüm! Okumıyan kadı mı dur?” didi. Pâdişâh eydür: “Çün okumışlardur, ya niçün böyle **iderler**?” didi. Ali Paşa eydür: “Sultânüm! ! Bu kâdılarun cihetleri yokdur, anıçün böyle **iderler**?” didi (...) ” (ATAO, s. 36, 33).

Geçmiş Zaman İşlevinde –Ar/-r Eki

Geçmiş zaman işlevinde –Ar/-r eki, öncelikli işlevi olan geniş zaman gönderiminin dışında, geçmiş zamana atıfta bulunurken bazen de zaman zarfı ile gerçekleşen olay –Ar/-r eki ile verilir.

(...) Kulluk-çılar eyittiler: “H̄oca! Bu ululuğ-ıla kim sensin utanmadın kavun kabın durduñ, **toğrarsın**. Anuñ ne suçı var?” Mühelleb eyitti: “Beni kavun kabı düşürdi. Ben ayruğı mı urayım? Düşmenim oldur(...) (KN, s. 143).

(...) Bizler rezâlete ve ot otlamağa alışmamışuz ve hem sen bizleri “Save’ye götürmege me’ mûrum.” **dırsün**. Tahran Save’den ötedür, Save Hâmı Abbas Kulı Hân Tahran’a varınca zahîrelerimize tekeffül ider mi? (...) (TP, s. 191, 117b).

Ba’dehu bu gâzîlerin alay beğlerine ikişer yüz deyenek urup, “Niçün askerinizi çete ve poturaya **gönderirsiniz?**” deyü ma’zül edüp yerlerin âhara tevcîh etdiler (...) (EÇS, 6.K, s.173).

“Hayr ola Evliyâm, Allâhu a’lem ve Resûluhu, bu gazâda siz bir aceb ceng **edersiz**, ammâ bilmem haçandır, lâkin ne size ve ne bize inşâallâh zarar yokdur, kalbün gen tut” deyü hayr ile ta’bîr edüp ale’s-sabâh haymeme geldim (EÇS, 6.K, s.174).

Paşa böyle deyince çavuşbaşı eydir: “Bire hey sultânım niçün böyle **söylersin**” deyü niçe gûne güft ü gûdan sonra hemân bir başı telli bir piyâde dîvân çavuşu başını kurşum havfinden eğerek gelüp paşaya selâm verüp (...) (EÇS, 6.K, s.201).

(...) Serdâr-ı âlî-mıkdâr-ı zafer-şi’âr, yeniçerinün bu vechile, firâr eyledüklerini göricek, destârını gerdenine bend idüp, bunlara karşı varup, “Behey yoldaşlar! Niçün böyle **idersiz?**” diyü pend ide gördi (...) (HBT, C.III, s.628).

(...) Kırk elli neferden gayrısını getüremeyüp, birisi baş göstermediler. Ağaları tekrâr be-tekrâr, yine âdem gönderüp, “Çadırda turmağla, nice halâs **olurlar?** Düşmen çâdırlarına meger, varmaz mı kıyâs **iderler?** Bu ihtiyâr itdükleri vaz’, merdâneliğe düşer mi?” (...) (HBT, C.III, s.632).

Kadı: Güzel; amma bu adam **der** ki, tamamın eda etdim; edama şahidim var(...) (ELT, s.493).

(...) Bosna serhaddi sadaka ihsân oldukda bu Dobra-Venedik sarâyındaki dîvânhânedeki tasvîrleri istimâ’ edüp “Niçün bu kâfirler Âl-i Osmân’ı kendü banlarının alt yanlarına **yazarlar?**” deyü Bosna-sarâyından ılgarup bu Venedik kal’ası yanına gelüp (...) (EÇS, 6.K, s.266).

“(…) Size âhîret gerekse bu memleketin hâlin görür kimse kayur.” Deyü kelimât itdikde merhûm Sultân Bâyezîd Hân girye idüb, “Gerçek **söylersin**” deyü gözlerinden yaş revân olmuş. Çıkub gitmişler (...) (SN, s.100).

Gelecek zaman işlevinde –Ar/-r eki;

–Ar/-r eki, bazı kullanımlarda gerçekleşebilecek olan durumlara atıfta bulunur. Ekin bu kullanımlarında ihtimalî bir gelecek söz konusu olur.

(…) Ammâ °Âyişe’ye muhâbbetimiz yokdur. Hâzreti °Alî ‘ye muhâlefet / itdüğüçün. ”/ diyü anı i’tirâf idüp fakîr tekrâr “Buña nice cevâb **virürsüz** kim hadîs-i şerîfde (...) (MM, s. 158).

(…) Hüseyin Paşa gelüp, Serdâr-ı celîletü’s-sıfâta mülâkât eyledüğünde, “Sana eyâlet-i Halep, sefere zamâniyle irişmek şartıyla, virilmiş iken böyle avdetümüzden *sonra* mı **gelürsin**? A’dâ üzerümze geldüğü zamân, niçün irişmedün?”diyü (...) (HBT, C.III, s.860).

(…) O gün şahidden aczım vardı, *bugün* otuz beş kese ahçeyi tamamen eda etdiyime şahidim vardır, der. Ne cevap **verirsin**? (ELT, s.515).

(…) Pâdişah eydür: “ Dile, ne dilerirsen” didi. Arab eydür: “ Dilerin ki beni İstanbul’a elçilüğe gönderesin, varam” didi. Pâdişah eyitdi: “ İy arab! İstanbul’da neylersin, varam” didi. Pâdişah eyitdi: “ İy arab! İstanbul’da **neylersin**” didi. Arab eyitdi: “Varayın tekvurdan kırk-elli keşişler dileyeyin” didi. Pâdişah eydür: “Bire arab! Keşişleri **neylersin**” didi (...)”(ATAO, s. 36, 33).

(…) Bu iki eyitdiler: “İy pâdişâh! Eğer destür virürsenüz biz ikimiz geçelüm takdîr neyise görevüz” Süleyman Paşa eyitdi: “Ne yirden **geçersiz**?” didi (...)” (ATAO, s. 18, 15).

(…) Andan oğlı Sultan Bayezid’e dahi haber gönderüb, “Gazây-ı ekber **iderim**; yarağın görüb, gelsün” didi (...) (KC, s.241).

(…) Andan Hunkâr Ali Paşa’ya nazar idüb, eytdi. “Sen ne **dirsün**?” Ali Paşa eytdi: “Heman benüm dahi fikrüm oldur” (...) (KC, s.273).

(...) Sultan çün bu haberi işitdi, be-gâyet kakıyub etrafına nazar idüb, eytdi ki: “Ey beğler, ne **dırsız**, bu işüñ kaydın nice-yırsız” (...) (KC, s.375).

Andan Sultân Selîm Gavri’ye kâsıd birle haber gönderdi kim, “var Mısır’da otur babam yerindesin hayr du’âdan ferâmûş itme, ben Şâh İsmâ’il üzere **giderim**” Sultân Gavri’ye bu haber varıcak mukayyed olmayub “Memleketimdir gitmezin” diyicek, Sultân Selîm dahi gönderdi ki, “Seniñ kasdıñ böyle olıcak sen aşıkâre ‘adû imişsin, Şâh İsmâ’il gayıbdır seniñ Haleb’de oturduğun benim leşkerîme ve vilâyetime hayr değıldir. Seniñ düşmanlığın göz göri dururken ben görünmez düşmana varub seni ardımda komazım” deyub, Sultân Selîm Malatya’dan göçüb ‘azm u Haleb idüb yürüdi (LPT, s. 226).

Kangı esbabını **giyersin bugün?** Dün geydigümi. Dün derziye gitdin mi? Evet, sultanum bugünden ötüri söz virdi. Kapuyı çalıyorlar, bak kimdür (LT, s.331).

(...) Ahmed Hân yeden beyed teslîm edüp eydir: “Cânım lalacığım, bu oğlanı sana Allâh emaneti verdim. Okud ve yazdır ve terbiye verüp cânından bezdir. Göreyim seni nice terbiye **verirsın**” dedikde Mustafâ eydir: “(...) (EÇS, 6.K, s.80).

(...) Silihdâr Mustafâ Beğcüğezin yüzüne bakup “Bu söze ne **dersin** Mustafâ?” dedikde Silihdâr hacâletinden sîm âları la’l-gûn olup (...) (EÇS, 6.K, s.82).

Yahudi: Ey Mehemmed Çelebi, ben artık **giderim**; senin yanına, davanız bir taraf olduktan soñra, uğrarım; hem senin evinde görüşelim (ELT, s.487).

(...) Ekserlerinün içlerine âdem gönderüp: “Kanda **giderler?**” deyü istihbâr itdirdigümde: “İmâm Mûsâ ve İmâm Ali ziyâretüne gideyoruz” deyü cevâb virüp, vardukca dahi kesret üzre müte‘addid kabilelere rast gelüp, kâtibim Seyyid Mustafa Efendi bir kaç kabileye varup: “Kanda **gidersüz?**” deyü su’âl ve anlar dahi: “Ziyâretlere gideyoruz” deyü cevâb itdüklerinde “(...) (TP, s.166, 100a).

Geniş Zaman İşlevinde –Ar/-r eki;

Konuşma anından önce başlayan ve konuşma anı ile sonrasında devam eden, her zaman geçerli olan durumları belirtmek için –Ar/-r eki kullanılır. Ayrıca herkes tarafından bilinen doğrular bu ek ile anlatılmaktadır.

(...) *İmdi* neçeme ki ben **bilürem** hēç pēşe kim âdem anı işlemekte ‘âciz olmaya ve muhtâc olmaya; ammâ dükelinün düzenin bilmek gerek-dür (...) (KN, s. 149).

“*İmdi* ben şöyle **bilirim** ki insanın onu isteyince bir güzel işlemeye koyulamayacağı hiçbir iş yoktur, hemen el atsinlar ve hemen işlesinler, yapmakda aciz olmasınlar, elbette iş için terbiye gerektir” (KN, s. 149).

(...) *Şimdiki halde* ana “Mezâr-ı Türk” **dirler** (...) (ATAO, s.9,5).

(...) *Şimdiki halde* ol hisarcuga Taz Ali Hisarı **dirler** (...) (ATAO, s.11, 8).

(...) Anda kaldı, göçmedi. Bir kavak ağacı dibinde ki ana *şimdiki zamanda* Beğ kavagı **dirler**, bir lahza sohbetden hâli olmazdı. Âhirü’l-emr İsfendiyâr ile barışdı (...) (ATAO, s.52, 48).

(...) Şâh İsmâ’il dahi leşkeriñin cem’ olub yanına dirildüğün göricek leşkeri birle Tebriz’den çıkub menzil-be-menzil yürüyüb toğrı Çalduran ovasına gelüb ki, *şimdi* ol yere “Sûfi Kıran” **dirler** anda konub Sultân Selîm’e muntazır olub turdı (...) (LPT, s. 205).

(...) Ve dahi eytdiler ki, elinde olan toğanı elinden uçub, İmâret’de bir yire kondı. Ba’zılar eydür, Kabluca’nuñ kubbesi kenârında kondı **dirler** (...) (KC, s.307).

(...) Bugün bir şey satmadım. Bari sizden istiftah olsun. Allah **bilür** ki bir akçe faide etmedim. Bulay ki bir dahı gelesiz, bir faide güsteresiz (...) (GTL, s.264).

Ne mutlı sana ki bu kadar dil **bilürsin**. Allah virsin sen de öğrenesin. Anları bilmek pek lazımdur. Gerçek **söylersin**, anun için rica **iderüz** ki bize Türkçe öğredesin (LT, s.447).

Kadı-ı asker eytdi: “Nice mal zâyi’ itdüm?” didi. Kara Rüstem eytdi: “İş-bu gaziler ki, gazâdan esir **çıkuruurlar**, Tangrı buyruğıyle beşde biri hunkâr’uñdur” didi (...) (KC, s.197).

(...) Çünkü leşkere destur oldı, Laz’uñ voyvadası varub, Laz’a eytdi: “Ne revâdur ki Türk’e zebuğa diyüb, bizi mu’avin **gönderirsın**. Siyaseti bize idüb ve yağıda bizi öñe tutub, dürlü cefayı bize kıla. Andan senüñ neñ eksük, hususâ ki anuñ yağısında dahi yüz ağardan, iş başaran bizüz. Niçün Türk’e bizi basıncak **idersin** (...)” (KC, s.235).

(...) Paşa-yı mekremet-unvân, bu mukâbeledede didi ki: “Allâhu te’âlâ saklaya, senün gibi şâbb-ı şecî’i izâle vü tazyî’ eyleyevüz. Hûsûsâ ki **bilürüz**, seni kendü hâline komamışlar; lâkin melhûz degül iken erbâb-ı hılâfa tâbi’ olmağa bâ’is ne oldı? (...)” (HBT, C.III, s.729).

(...) Andan soñra hemân sâhib-i firâş olub vezâretten ‘az olduğunun gussası cânına ve cigerine kâr idüb ma’âlice içün nice etibbâlar getürdüb ba’zı eşribe ve’ilac kasdñ itdiklerinde siz baña kast **idersiz**, baña zehir yedirmek **istersiz** deyu gönlüne vesvese-i şeytânı galebe idüb kimesneye i’timad ve i’tikâd itmeyüb âhirü’l-emr on yedi gün mikdârı yimek yimeyüb ve su içmeyüb bu hâli üzerine dünyadan hasret ile gitdi. (LPT, s. 300).

(...) “Üç sene tamâm, Gence serhaddinde kapanmış iken şartumuz yirine getürüp ulûfemüz talebine geldüğümüz içün, bizi Serdâr ikfâr eyledi, bize yazuk degül midür? Böyle cefâ iden Serdârdan seferde, ne ümmîd **idersiz?**” diyü figân u zâr eyledüklerinde, aralarında, serdâr-ı sâbık Sinân Paşa’ya müte’allık sipâh eşkıyası dahı, olmağ ile (...) (HBT, C.III, s.445-446).

(...) Bosna eyaletine göndermeğe ikdâm ve bir ân, turgurmamağa ihtimâm üzre idi; hattâ İstanbul’dan ihrâc ve sarâyından iz’âc ideli on günden mütecâviz olup, Silivri-kapısı’nda bir bağçede oturup, “Bigâl ü cimâlümü **beklerüm**” diyü bahâne iderdi (...) (HBT, C.III, s.820).

Bunda gelsün hişâr üzerinde iken bâr-gâh-ı âsümân-iştibâhuñ sūdde-i gerdün-‘uddesine yüz ursun mi yoksa ol kolda qarâvul olsun tursun mı? Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ne **buyurur?** (...) (TAO, s.71).

Ertesi gün mi’mârbaşı ehl ü iyâliyle İslâmbol mollâsı olan hazretlerinin huzûruna varup Ebü’l-feth Gâzî’den şikâyet edüp, “Mürâfa’a-i olunmasın taleb **ederim**” dedikde (...) (EÇS, 1.K, s.65).

(...) Ammâ pederimiz hikâyet eder, “Kasımpaşa esvâkı içre dörd ağızlı nâm çâh-ı mâlara gelince deryâ geldiğin **bilürüm**” deyü buyururlardı (...) (EÇS, 1.K, s.205).

“İlâhî sen **bilirsin**, bu hakîr ‘İslâmbol’a giderim’ deyü mesrûr u handân oldum. Sen beni kankı diyâra gitmeği nasîb etdin, havl u kuvvet ve kudret ve takdîr senindir”

deyüp teveccüh-i tâm ile Melek Ahmed Paşa'nın dest-i şerîfin bûs edüp (...) (EÇS, 6.K, s.54).

“(...) Andan ordumuza gidelim” dediklerinde bedenler üzre olan kâfirler eydir: “Baka yiğitler biz de bir alay serhad gâzîleriyiz. Size at yemi ve nalı ve her ne isterseniz verelim, ammâ **korkarız**, akçasına cefâ edersiz” derler (EÇS, 6.K, s.172).

(...) Ve Rumeli Beylerbeyisi Vezîr ‘Ali Paşa, alayları ile üzerine uğrarlar, ikdâmlar ederler. Lâkin araba atları bir mikdâr za‘îf: “Şa‘îr cüz’î **verilür**” deyü şikâyet ederler. Sergi Emîni taleb olunur. Vezîr-i a‘zam huzûrunda: “Bâ‘is nedür ki araba bârgîrlerinin arpaları noxsân **verilür**” deyü fermân olunur (...) (KET, C.I, s.576).

(...) Benim bir kardaşım varıdı ki Bec’de çok oturmuş udu ve **der** idi ki Nemçe’de altı büyük memleket vardır ki adlarına Tirol, Karintiya, İstriya, Moraviya, Çeh ve Saksoniya **derler**, gerçek midir? (GT, s.456-457).

(...) Andan Murad Gâzî ol kavak agacına “devletlü kademlü kavak agacı” diyü ad virdi. Ol zamandan berü ol araya “devletlü kavak ağacı” **dirler**. Şimdiki halde ol agacın ol yirde eseri vardur, kütüğü vardur. Andan Murad Gâzî ol hisarun kâfirleriyle ahidleşüp avratlarıyile oğlu ve kızlarıyile istimâlet virüp giri yirlerine göndürdiler. Şimdiki halde ol sebebden ol hisara “Tanrı yıkdugı” **dirler** (...) (ATAO, s. 27, 24-25).

1.2. -A/-I yorı-r ve -yor

-yor eki, yapılan ve içinde bulunduğumuz zaman dilimi içinde başlamış ama henüz bitmemiş, sürekliliği devam eden bir eylemin anlatımında kullanılır. Ayrıca -(I)yor eki, Türkçede birçok sayıda görev ve işlev yüklenebilmektedir.

Şimdiki zamanı ifade eden -(I)yor ekinin, diğer fiil zaman eklerinden ayrıldığı en önemli nokta, bu ekin diğer tüm eklerin yerine kullanılabilir nitelikte olmasıdır. Bu ekle çekimlenen fiiller sürme, devam etme ifadesi taşımaktadırlar ve farklı zaman noktalarına gönderme yapabilmektedirler.

-(I)yor eki hakkındaki genel görüş, *yorı-* (yürümek) fiilinin *-ır* geniş zaman ekinin zaman içinde hece yutumu yoluyla ekleşmesi ile ortaya çıkmış olmasıdır.

Temel işlevi şimdiki zamanı göstermek olan –(I)yor eki ile ilgili olarak A. P. Potseluyevskiy, yaptığı çalışmada şimdiki zaman eki üzerine yapılmış bütün çalışmaları topluca değerlendirerek açıklamaktadır. Buradaki bazı görüşler şu şekildedir:

I. F. Meninskiy “Grammatika Turcica” da eki “geli-yürür, geli-yüriyür” şeklinde açıklar. Şimdiki zaman ekinin yüri- fiilinden ortaya çıktığını söyler.

P. M. Melioranskiy ve Houstma da aynı fikre katılırlar. P. M. Melioranskiy Türk dilinde fiilin şimdiki zaman şeklinin de, sıfat-fiilin şimdiki zamanının da benzer eklerle ve benzer şekilde anlatıldığını ve ekin yür-mäk (gälä yürür)den geliştiğini belirtir.

K. Foy, F. Meninskiy, Türkçede şimdiki zaman şeklini meydana getiren yardımcı fiilin yori-/yoru-; yüri-/yürü- ve yeri- şekillerinden meydana geldiğini söyler. Türkiye Türkçesindeki şeklin (-yor) yoru-/yor-ı’dan geldiğini; Azeri Türkçesindeki (al-ır, gel-ir) yeri-’den geldiğini öne sürer. O, yürür’ün sonradan ortaya çıktığını söyler. Meninski’ye göre e veya i ulacını izleyen yürür kelimesi teklifsiz konuşmalarda kısalarak yür şeklini almıştır (Potseluyevskiy 1948: 27).

F. E. Korş, yatur fiilindeki t sesinin düşmesi sonucunda yaur şeklinin kullanıldığını, sonra da bu şeklin kısalarak –yor şekline geldiğini ifade eder. Buna delil olarak da Özbek Türkçesindeki yatur fiilinden kısalarak oluştuğunu söylediği yop/yap şeklini gösterir. Potseluyevskiy, bu görüşe katılmaz. Baskakov ise bu fikri destekleyerek Demirgazık Kavkaz’da yaşayan Türkmenlerin ağızı üzerinde yaptığı çalışmada –yar / -yär / -yor / -yör şekillerinin ortaya çıkışını yatur şekline bağlar.

V. V. Reşetov da şimdiki zaman şeklinin *yatmak* yardımcı fiilinden ortaya çıktığını iddia eder.

N. İ. İlminskiy 1859 yılında yaptığı çalışmada bu ekin, -dur (<dur-mak) ’tan ortaya çıktığını ve ekte d>y değişmesinin söz konusu olduğunu belirtir. Bu görüşe F. Müler ve M. Hartman da katılmıştır. Hatta daha sonraki dönemlerde V. Bang da bu fikri savunur. Bang’a göre qala-dur > qala-yur; kele-dür > kele-yür şeklinde bir gelişme söz konusudur. Daha sonra da u > o, ü > ö değişmesi gerçekleşmiştir. –yör şekli ise kaybolmuştur. Bu görüş Çağatay Türkçesi dönemindeki bara-dur-men ile ilgi kurmayı da sağlar. Fakat bu durumda Azeri Türkçesindeki şimdiki zaman şekli

ile Türkiye Türkçesinin ağızlarındaki bagla-yorur ve gülü-yörür şekilleri açıklanamaz. Ayrıca bahsedilen dönemler $d > y$ değişmesi için çok geç dönemlerdir (Potseluyevskiy 1948: 25-40).

V. Maksimov, üç şimdiki zaman şeklinden bahseder. geliyör-ur veya geliyor-u, çıkıyör-ur veya çıkıyor-u. İstanbul ağızında ise geliyor, çıkıyor. Bunlar sonraki dönemlerde ortaya çıkıp şu şekilde gelişmiş olmalı: geliyörür > geliyörü > geliyor. Kononov, Dmitriyev, Samoyloviç de bu fikri desteklerler.

Bang, ekin XVIII. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını söyler. Samoyloviç ve Dmitriyev ekin tek şekilli -yor olmasını da göz önünde bulundurarak son dönemde ortaya çıktığını söylerler. H. Baylıyev –yar / -yär şeklinin fiilin zamanını ifade etme özelliği kazanan diğer şekillerden çok sonra ortaya çıktığını, XVIII. yüzyılda hatta XIX. yüzyılın ilk yarısında yazılan eserlerde bu şekle rastlanmadığını belirtir. Bunun yerine genellikle belirsiz gelecek zaman eki –ar / -er’in kullanıldığını ifade eder. (Biray 2007: 75-88).

Demir ve Yılmaz’ın ifadesiyle; günümüzdeki anlamda –yor şimdiki zaman ekine, yazılı kaynaklarda XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Ek önce hareket fiillerinde görülür; ancak bu yüzyılda çoğu yazarca kaba bulunarak XV. yüzyılın sonuna doğru kısalarak -(l)yür olur. Bu ekten ilk bahseden gramer Pietro Della Valle'dir (Jazijür, Jazijurür). Daha sonraki yıllarda ise Meninski söz eder. Ekin transkripsiyonlu metinlerde ilk geçen şekli dar ünlüdür ve gerek dil tarihi açısından eski metinlerdeki örnekler, gerekse bugünkü ağızlardaki dağılım, eskiden farklı farklı şimdiki zaman ekleri olduğunu göstermektedir. Ek, Holderman tarafından yazılmış olan gramerde *isteyor* şeklinde geçer. Daha sonra ise Pianzola tarafından yazılmış olan Türkçe-İtalyanca konuşma kitabında bu ekin örneklerine rastlanmıştır. Ekten sonraki yıllarda bahseden Viguier, bağlama ünlüsünün geniş zaman ünlüsü ile aynı olduğuna işaret etmektedir (Demir-Yılmaz 2002: 483).

Ergin’e göre, -yor şimdiki zaman eki yori- “yürümek” fiilinin yori-r geniş zaman şeklinden ortaya çıkmıştır. Batı Türkçesinin başında yori- fiilini, geniş zamanı ile bağlandığı asıl fiilin şimdiki zamanını ifade eden bir yardımcı fiil olarak görülür: gelü yorır, geli yorır “geliyor”, gide yorır “gidiyor” örneklerinde olduğu gibi. Eski Anadolu Türkçesinde hep birleşik fiil çerçevesi içinde kullanılan yorır Osmanlıcada haploloji yolu ile ekleşmiş ve böylece –yor eki ortaya çıkmıştır. –yor ekinin bugün

ünlü uyumu dışında kalmasının ve ek olduğu halde o ünlüyü taşımasının sebebi de bir kelime kökünden kalmış bulunmasıdır (Ergin 2012: 296-297).

Ergin konuyu açıklarken ayrıca“- yorır Eski Anadolu Türkçesinde asıl fiil köklerine –u, –ü ; -ı, -i ; -a, -e şeklinde çeşitli gerundium vokalleri ile bağlantıyordu. Ekleşme olup –yor teşekkül ettikten sonra bu gerundium ekleri hüviyetlerini kaybetmiş ve yardımcı ses durumuna düşmüşlerdir. Yardımcı ses durumuna düşünce de, -a, -e değişmiş, sonra geriye kalanları da vokal uyumuna bağlanmıştır. Tabii, bu yardımcı sesler yalnız konsonantla biten fiillerde kullanılmakta, vokalle biten fiillere –yor eki doğrudan doğruya eklenmektedir: al-ı-yor, ver-i-yor, gör-ü-yor, bulun-u-yor, di-yor, oku-yor misallerinde olduğu gibi” demiştir (Ergin 2012: 296-297).

Divanü Lügati’t-Türk’te de yine “yürümek” anlamında yorı- fiili bulunmakta, yür- veya yüri- fiilleri ise yer almamaktadır. Ayrıca eserde yorı- fiili ile ilgili görünen yorçı“usta-kılavuz (DLT, III, 30) sözcüğü geçmektedir. Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi Grameri’nde ünlü ile biten fiillere –r ekinin yanı sıra –Ur ekinde geldiğini ve araya /y/ yardımcı sesini aldığını belirtmiştir. Hacıeminoğlu’na göre bu tür kullanımlar -(I) yor ekinin mevcut olabileceği ihtimalini düşündürmekte ve düşüncesine tanık olarak da Codex Comanicus ile Tuhfetü’z-Zekiyye’deki şu örnekleri göstermektedir: keliyorlar (CC 160), kel-e-yorlar (CC 56), yat-a-yor (TZ 85), kel-e-yorur; ket-e-yorur (TZ 75a) (Hacıeminoğlu 1997).

Clauson, yür- fiilinin yanlış yazıldığı düşüncesindedir. Ona göre Şine-Ussu yazıtının doğu yüzü 4. satırındaki “yüre kelti” ifadesi yanlış yazılmıştır. Çünkü bu dönem için erken bir ses olayı nedeniyle yorı- fiili yür- olamamaktadır ve yanlışlıkla yazılmış olan bu ifadenin doğrusu “köre kelti” olmalıdır. Köre kelti” için de “came to see” anlamı verilmiştir (Clauson 1972: 957). Clauson’un etimolojik sözlüğünde yür- veya yüri- fiilleri yer almamaktadır.

Jean Deny, -(I)yor ekinin kökeni olarak yorı- fiilinin geniş zaman çekimini göstermiştir. Ona göre, seviyor “sigasının” aslı ilk zamanlarda sevi-yorı-r biçimindeki bir geniş zaman “teme”sidir ki, -(I)yor eki, asıl fiil olan sev- fiil köküne -(y) i eklemekle yapılmış bir “ulak (gerondif) ” ile “yürümek” fiiliyle aynı anlamda olan eski yardımcı fiillerden yorı-mak fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Deny 1941: 366).

Arat şimdiki zaman için Türkçenin eski devirleri ile bütün Türk lehçelerinde -a / -e eklerinin, güney grubu Türk lehçelerinde ise şimdiki zamanda sürekliliği gösteren “mürekkep bir fiil”in geniş zaman çekiminin kullanıldığını belirtmiştir (geliyor aslı: gele-yorur). Arat ayrıca, -(I)yor’daki /o/ ünlüsünün hâlâ korunuyor olması dolayısıyla bu ekin tam bir ek olarak düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir (1987: 295).

Türkçede kullanılan -(I)yor şimdiki zaman eki -A zarf-fiil eki + yorur kalıbının ekleşmesiyle kurulur ve -A yorur’dan gelişmiş olan şimdiki zaman kipi bu gün sadece Oğuz grubu yazı dillerinde bulunmaktadır (KTLG 2007: 209-242).

Adamovic, dar ünlülü şimdiki zaman eklerinin -i zarf fiil eki ve yürü- fiiline dayandığını (-yürür, -i yürür, -a yürür, -e yürür) belirterek bu biçimle ilgili Tarihî Türk lehçelerinden örnekler vermektedir (Adamovic 1985: 116).

Aşağıda, çalışmada taranan metinler üzerinde (A)-yürür yapısının şimdiki zaman ifadesinde yer alışı şu şekildedir:

(...) Andan arab eydür “Hey Sultânım bunlar neye gerekdür? *Uşde* Timur Han leşkerin çeküp üzerümze **geliyürür**, dirler (...)” (ATAO, s.35, 32).

(...) Andan Şam’dan göçdi, çıkdılar. Çünkim bir iki güc göçdi, öteden berü giri döndi, **geliyürür** didiler. Şam halkı gitdüğine hayli sevindi idi, gördiler kim geri döndi, **geliyürür**. Başları kayu oldu. Malları hisara çıkarmışlardı. Ol kim hisara girebildi girdi (...) (ATAO, s.40, 38).

(...) Ol vakit Hacı Ivaz Paşa Bursa’nun subaşıydı. Bursa halkın getürüp eyitdi: “Karaman oğlu **geliyürür**, yaragınız görün, hisara girün” didi (...) (ATAO, s.56-57, 52).

(...) Sultan Murad dahı Bursa’da idi. Haber getürdiler kim “*Uşde* Düzme Mustafa çok çeri divşürdi, üstüne **geliyürür**” didiler. Andan Sultan Murad’ın vezîrleri ve ulu beğleri vardılar tanışuk itdiler (...) (ATAO, s.61,57).

(...) Bir oğlu var idi, Hamza Beğ dirlerdi, Karahisar’a subaşıydı. Gördi kim atası öldi, Karahisar’ı bir âdemine ısmarladı. Kendi vardı Antaliya’ya girdi. Bular bu haldeyiken haber geldi kim “Karaman oğlu üzerine **geliyürür**” didiler. Hem Osman Çelebi dahı İstanuz’a geldi (...) (ATAO, s.65, 61).

(...) Altı aydan sonra Karaman oğluna haber geldi kim “Sultan Murad karındaşının işini tamâm itdi, tahta geçdi, pâdişah oldu ve hem leşker cem^e idüp üzerine **geliyürür**” didiler (...) (ATAO, s.66, 61).

(...) Bunlar hod gitmekden kaldılar. Hele bâri iki gün sabreyle. Ramazan oğlu dahi **geliyürür**, gelsin” didi (...) (ATAO, s. 133, 130).

(...) Ve eğer “ma’nîleri yok ve yañlış lafzları sâyir ‘uyûbundan çok” denilse “belki sevâd-ı lafz altında basılmış ola” derler. Veyâhud “ma’nîleri *işte* **turayürür**” deyü ma’nâ lafzının hürûf-ı müfredesin işâret iderler (...) (MNFM, s. 294, s-68).

Bu eşnada Mengli Girây Hândan âsitan-ı salţanat-aşıyâna âdem geldi. Eyitdi. Hân filân yerde firâk-ı Tâtârdan kırk biñ merd-i neberd ve süvâr-i kârzârla **hâzır turuyürür** (...) (TAO, s.71).

(...) Bunlar dahi göçmel gelüb ittifâk Sultan ‘Alâüd-Dîn’ün şol haline yitişürler ki tatar, Sultan ‘Alâüd-Dîn’i buñaldub **sıyayürür** (...) (KC, s.63).

Hirik, yorı- fiilinin Türkiye Türkçesinde ses değışiklikleriyle yürü- şeklinde yaşadığını, dilbilgiselleşmiş ve genelde şimdiki zaman eki görevinde kullanılan şekli –yor’un da, Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olduğunu ifade etmiştir. yorı- fiilinin yürü- şekline dönüşürken aynı zamanda yor- ekine de dönüştüğünü, böylece dilbilgiselleşme süreci sonrasında eşzamanlı yapı ortaya çıktığını ifade etmektedir (Hirik 2017: 211).

-(I)yor, geleneksel dil bilgisinde zaman olarak şimdiki zaman, kip olarak “bildirme kipi”; Uzun (1998), Akaslan (1999), Akerson (2000), Sebzecioğlu’na göre (2004) görünüş ekidir. -(I)yor ekinin görünüş işlevini Uzun “sürme”, Akaslan “bitmişliği belirtmemek”, Akerson “bitmezlik”, Sebzecioğlu “sürerlilik” biçiminde açıklanmaktadır.

Yaman’ın ifadesiyle, Türkiye Türkçesinde en sık kullanılan şimdiki zaman eki olan –yor ekinin sınırındaki genişlik, belli oranda ekin kökeniyle ilgilidir. Bu ek Eski Türkçede mevcut olan yorı- fiiline getirilen –r geniş zaman ekinin düşmesiyle ortaya çıkmıştır. Ekin kökenindeki bu “genişlik” kavramı, karşımıza –yor şimdiki zaman ekinin geniş zaman kipine kayması şeklinde çıkmakta ve “süreklilik, devamlılık” işlevini üstlenmesine zemin hazırlamaktadır (2017: 69).

Deny, *-yor* ekini “sürekli” ve “zamanelik” olarak nitelendirirken, hareket veya oluşun, konuşma yapılırken de devam ettiğini bildirmektedir (1941: 366).

-(I)yor ekinin özelliği kökeniyle ilgilidir. -(I)yor eki ile ilgili genel olarak kabul gören görüş; -(I)yor ekinin, *yorı*-(yürümek) fiilinin *yorı-r* geniş zaman şeklinden çıktığı yönündedir. Batı Türkçesinde *yorı*- fiilinin, bağlandığı asıl fiille, şimdiki zaman ifade eden bir yardımcı fiil olarak *yorır* şekli Osmanlı Türkçesinde hece yutumu yoluyla eklenerek *-yor* eki ortaya çıkmıştır.

Türkçenin tarihsel dönemlerinde, zaman ifadesi gerçekleştirilirken eklerle birlikte bazı fiiller de kullanılmaktadır. Bu yardımcı fiiller asıl anlamlarını, bazen kısmen ve bazen de tamamen kaybederek asıl fiille kaynaşmaktadırlar. Bu tür birleşik yapılarda sıralama şu şekilde meydana gelmektedir:

fiil kök veya gövdesi + zarf-fiil eki + yardımcı fiil + zaman ekleri / kip ekleri + kişi ekleri.

Türkçede bu tür tasvirî fiillerde *-A*, *-I*, *-U* ve *-(y) Ip* zarf-fiil ekleri kullanılmaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerinde, bu birleşik yapıların ifade edilmesinde “*tur-* / *dur-*, *yat-*, *otur-* ve *yorı-*” yardımcı fiillerinden faydalanılmıştır. Tasviri birleşik fiil çekimleri, asıl zaman bölümleri değildirler. Yardımcı fiillerin zamana etkisi, yardımcı fiillerin kılınış özellikleri ile gerçekleşmektedir. Fiil çekim ekleri, tezlik ifadelerini, fiillerin kılınış özelliği ile elde etmektedirler. Ayrıca;

(...) Fî nefsi'l-emr bunda ne 'âlem vardur ki kendüñ evsât-ı nâsdan iken kâr-bân-seraycı gibi bir dâr-ı enbûh-ı **bekliye turasın** (...) (MNFM, s. 376, s-212).

Örneğinde olduğu gibi “*bekliye turasın*” süreklilik bildirmektedir. Buradaki *dur-* fiilinin görünüş özelliği ile süreklilik bildirmektedir. Buradaki süreklilik ise “*bekliye durdu ile geçmişe, bekiye duruyor ile şimdiye, bekiye duracak ile gelecek'e*” ilişkilendirebilmektedir. Fiil çekim ekleri, görünüş özelliği ile elde edilen sürekliliği zaman çizgisi üzerindeki yerine yerleştirmektedir.

-(I)yor ekinin ortaya çıkışında, oluşumunda tasviri birleşik fiil yapısı vardır ve bu birleşik fiil yapısı sonucunda *süreklilik* ifadesinden *şimdi* anlamı oluşmaktadır.

İlk olarak Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Comanicus'ta (1303 – 1362) görülen ve şimdiki zaman eki olarak bilinen, süreklilik bildiren -(I)yor'un ne eki olduğu sorusu, dil araştırmacılarınca farklı değerlendirmelerle ele alınmıştır. Codex

Cumanicus'da *yorı-* fiilinin eklediği, şimdiki zaman için kullanıldığını gösteren örnekler vardır. Bu fiilin –e *yor-* şeklinde kullanıldığı bir örnek de vardır:

Kıstalışıp **kel-i-yorlar** “Sıkışıp geliyorlar” (CC 160, 1.18)

Aynı eserde ek **-a *yür-*** şeklinde de kullanılmaktadır.

bar-a yürler “gidiyorlar” (125 /23)

Yine Codex Cumanicus'da *yorı-* fiili şimdiki zaman için –i *yüri-* şekliyle de karşımıza çıkmaktadır.

kel-i yürir “geliyor” (119/ 11-12-26) (Türk 1999: 301)

Et-tuhfetü'z-zekiyye'de "aşırılık arzu edilirse **kel-e-yorur, ket-e-yorur, başla-yorur, yumrukla-yorur** denir" biçiminde bir açıklama yapılarak ekleşmiş olarak *-yorur* biçiminin kullanımı da gösterilmiştir (TZ 75a).

yorı- fiilinin süreklilik bildirdiği ilk örneklerinden biri, Ahmet Fakih'in *Çarhnâme* adlı eserinde bir beyitte görülmektedir:

Yol erenleri göçüp yola girdi,

Döge yorır âhir dünbeki servân (Ç, 12)

Süheyl ü Nenbahâr'da da yine tek beyitte karşılaşılmaktadır:

Çü Çin kavmi geldi elinden kıya,

Dönüp **kaça yorur** iken yakaya (SN, 4495)

Dede Korkut'ta ise aynı yapı ile üç cümlede karşılaşılmaktadır:

Bu didügi “Osman neslidür, işde sürüküp **gide yorır**” (DK,2-6) .

Oğuzdan Çan Turalı dirler bir yigit var imiş, kızuñ dileyü **geli yorır** didiler. (DK, 178 /4)

Döndi, ivine **geli yorır** iken Azrail atınuñ gözine görindi. (DK, 159 /13)

Marzuban-nâme Tercümesi'nde ise bu yapının şu örnekleri vardır:

Şol aradan **geçe yorurdum** (MNT, 39b/8)

Bir gün gendü ‘âdetince seyrân **edi yorurken...**(MNT, 51b/6)

Bir vîrāneden **geçe yorurken**...(MNT, 54a/12) (Türk 2009: 305-307).

-yor ekinin XV. yüzyıldan itibaren yazı dilinde de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu ek, Ahmet Paşa ve Necatî Bey dîvanlarında birer beyitte kullanılmıştır:

Yakma beni cefân ile uş nehr-i dîdeden,

Şâha şikâyete **gidiyor** bî-şümâr âb.

(Ahmet Paşa, 15. yy.)

Ölüyor haste Necati kerem et bir sora gel,

Gam bucağında esir oldu esirge hey yâr.

(Necati Bey, 15. yy.) (Türk 2009: 305-307).

-(I) yor(ur) yapısı ile XVI. yüzyıla ait olan Mir'âtü'l – Memâlik adlı eserde bir yerde karşılaşılmıştır:

(...) Mîr 'Îsâ, on biñ miqdârı yarar âdem ile / Sultân Maḥmud'uß ardınca gidüp
“Oğlı Mîr Şâlih / , seksen pâre gemi ile ardıñuzdan / **geliyorur.** ” didüklerinde tefe'ül
olnup dönmeç (...) (MM, s.101).

Atalay, -yor ekinin yorı-r şeklinden geliştiğini belirterek“1790 senesinde İstanbul'da Fransız elçiliğinde basılmış olan *Elements de la Langue Turque* adlı kitabın 109'uncu sahifesinde dahi” olarak ifade etmiştir. Günümüzde İçel'in batısından Antalya vilayetinin doğusuna dek geniş bir parçada oturan Türkler - Akseki, Manavgat halkı, Bakışlı Türkmenleri -yor'ı yörür gibi söylediklerini ifade ederek “*Geliyor denecek yerde geliyörür ve gidiyor denecek yerde gidiyörür derler*” örneklerini vermiştir. Besim Atalay bu açıklamalarına, “*Her sabah her sabah şakiyıp durur / Sanarsın âleme nur doğuyörür / Hoyratın elinden içtiğim dolu / O da yüreğime dert oluyörür*” şiirindeki ve Behiştî'nin “*Hasbihâlin sorayörürken tabîbe kâh-kâh / Âşık-ı dil-hasteyi dermândan Allah saklasın*” beyitindeki yapıları örnek olarak göstermiştir (Atalay 1941:339).

Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi adlı eserinde –yor ekinin XIV. yy. da görülmesine rağmen incelediği XV. yy. metinlerinde tespit edilemediğini

vurgulamış, şimdiki zaman için çok defa muzari ekinin kullanıldığını belirtmiştir (Timurtaş 1977: 126).

Bununla birlikte yapılan bir XV. yy. metin incelemesinde (Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi) şimdiki zaman için “*Metnimizde şimdiki zaman eki olarak daha çok -makda ve -mekde kullanılmış olup 6 yerde -makda, 3 yerde -mekde tespit edilmiştir. Ayrıca metnimizde yorı- fiilinin geniş zamanlı şekli, şimdiki zaman yerinde kullanılmış ve kelime daha ekleşmemiştir*” açıklamasına da yer verilmiştir (Yelten 1998: 89).

Türkçedeki -(I)yor ekinin yaygın görüşe göre Eski Anadolu Türkçesi döneminde (XIV. yüzyılda) oluştuğu tahmin ediliyorsa da, son dönemde bunun doğru olmadığını savunan araştırmacılar da vardır. Örneğin Johanson, Türkçenin eski dönemlerinde geniş zaman eklerinin odaklı şimdiki zamanı da gösterdiğini ve Türk dillerinin çoğunun zamanla odaklı şimdiki zaman biçimleri geliştirdiğini ifade etmiştir. -(I)yor biçiminin oldukça geç oluşan bir şimdiki zaman yenilenmesi olduğunu ve bunun 18. yüzyıla kadar Standart Osmanlıcada yaygınlaşmadığını ileri sürmektedir (Johanson 2009: 95). Aynı şekilde Adamovic de, yazılı kaynaklar dikkate alındığında -(I)yor ekinin XVIII. yüzyıldan geriye götürülemeyeceğini ifade etmektedir (Adamovic 1985: 158).

Bu noktada Hirik ise Johanson’un ekin XVIII. yüzyıla kadar yaygınlaşmadığı görüşünün doğrulanabileceğini, ancak -yor ekiyle ilgili Adamovic’in yazılı kaynaklarda XVIII. yüzyıldan geriye götürülemeyeceği görüşüne, XVII. yüzyılda kaleme alınmış olan Seyahatnâme’de bu ekin tanıklanmasıyla katılmanın mümkün olmadığını belirtmiştir (Hirik 2014: 613).

-(I)yor ekinin Türkiye Türkçesinde temel işlevi, şimdiki zamanı göstermektir. Şimdiki zaman, bir olayın bitiş sınırının K noktası (Konuşma anı) itibariyle (Aydemir 2010: 31) ulaşılmadığını ifade eden çok genel ve geniş bir kavramdır. Şimdiki zaman, çok değişik boyutlarda ve işlevlerde (genel şimdiki zaman ve odaklı şimdiki zaman gibi) karşımıza çıkabilir. Dolayısıyla şimdiki zaman kavramının mutlaka sınırlandırılması ve işlevsel bir temelde açıkça tanımlanması gerekmektedir. Temel cümle yükleleştiricisi olarak -(I)yor’un birincil işlevi, odaklı şimdiki zamanı göstermektir. Odaklı şimdiki zamanda, “konuşulan olay” (gerçek olay) ile “anlatılan olay”ın oluş süreçleri eş zamanlıdır. Odaklı şimdiki zaman, konuşmacının

bulunduğu nokta olan “burada ve şimdi” olarak ifade edilen, doğrudan gösterimli yöneliş noktasıdır. Örn. (Annem şimdi yemek yapıyor), (Baksana, çocuklar bahçede top oynuyor) . Türkçede –(I)yor ekinin şimdiki zaman işlevinin yanında, bir de görünüş işlevi vardır. Öznel bakış açılarını ifade eden görünüş kategorisi, Türkçede belli işaretleyiciler aracılığıyla belirtilmektedir. Aydemir’e göre –(I)yor eki, olayı oluş sürecinde yakalayan intraterminal bir perspektif yansıtmaktadır ve olay başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında, yani süreç safhasında gözlemlenir (Aydemir 2010: 32).

Aydemir ayrıca, –(I)yor ekinin işlevlerini anlatırken ekin planlanırlık işlevinden de bahseder. –(I)yor yüklemleştiricisinin, bazen de “planlanmış” olan ve belli bir süre sonra olacak olan olayları bildirdiğini örn. (Yarın öğleden sonra sana geliyorum gibi) ve bu durumun aslında sonrakilik anlamında bir “gelecek zaman” olarak da algılanabileceğini ifade eder. Yine –(I)yor ekinin, konuşma dilinde çoğunlukla olasılık veya tahmin bildiren (X)yordur’un odaklı şimdiki zamanı değil, olasılık anlamı ağır basan kipsel şimdiki zamanı gösterdiğini ifade eder. Bu kullanımda cümlenin içeriğine “muhtemelen”, “herhalde”, “büyük olasılıkla”, “tahminen” gibi ilave anlamlar yüklenmektedir. Örn. (*Mektupları sekreterine filan yazdırıyordur herhalde*) (Aydemir 2010: 31-36) .

Doğan, odaklı şimdiki zaman ifadesinin, bir olayın oluş süreci ile konuşma anının zaman bakımından örtüşmesi olduğunu ifade eder. Bu zaman türünde olay, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde aktarılmaktadır. Doğan’a göre, şimdiki zaman, Türkçede farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Bunlar, odaklı şimdiki zaman ve genel şimdiki zaman olmak üzere iki ana grupta toplanırken; odaklı şimdiki zaman, bir olayın oluş süreci ile konuşma anının zaman bakımından kesişmesidir. Olay burada, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde aktarılmaktadır. “*Bu zaman ilişkisinde, referans noktası konuşma anı olduğu için mutlak zaman anlamında bir şimdiki zaman vardır. Odaklı şimdiki zamanda, konuşurun bulunduğu yönelme noktasında (burada ve şimdi olarak belirtilen nokta) olaya doğru yüksek seviyede bir odaklılık ve yoğunluk söz konusudur*”(Doğan 2018: 55-57).

Ayrıca Doğan konuyu açıklarken olaya yönelik herhangi bir odaklılık bulunmuyorsa genel şimdiki zaman; diğer bir adlandırmayla geniş zamanın söz konusu olduğunu ifade eder. Genel şimdiki zaman, şimdiki zaman kapsamında

değerlendirilse de konuşma anı referans alınmadığı için odaklı şimdiki zamandan ayrı özelliklere sahiptir ve odaklılık içermeyen genel şimdiki zaman iki türde meydana gelmektedir: Sürekli şimdiki zaman ve alışkanlık içeren şimdiki zaman (Doğan 2018: 57).

Şimdiki zaman eki -(I)yor'un içsel olarak bir süreklilik anlamı taşıdığı ortadadır. Devam eden, bitmemiş olay ve durumların aktarımında kullanılan ekin zaman anlamı bağlamla belirlenebilmektedir. Basit çekimlerde olduğu gibi birleşik çekimlerde de şimdiki zaman ekinin işlevi bağlama göre farklılık gösterebilmektedir.

Örneğin; “*Ben gittiğimde çalışıyordum / Ahmet gittiğinde çalışıyormuş*” cümlelerinde ek süreklilik işleviyle kullanılırken; “*İzlediğim filmde rehin alınan adam ölüyordu*” gibi bir cümlede şimdiki zaman eki ne süreklilik ne de zaman eki olarak yer almış, bildirme göreviyle kipsel değerde kullanılmıştır. Bu cümlede eylemin zamanı “-DI” eki ile gösterilirken, -(I)yor eki “öl-“ fiilinin anlamının da etkisiyle süreklilik anlamında kullanılmamakta bildirme göreviyle yer almaktadır.

“*Ali çalışıyor ve Ali ile üç yıldır görüşmüyoruz*” örneklerinde ekin süreklilik işlevi zaman anlamının önüne geçmekte, eylemin konuşma anını da içine alacak şekilde konuşma anı öncesi başlayıp devam ettiği ifadesi verilmektedir. Örnek cümle “*Yarın Ankara'ya gidiyoruz*” şeklinde oluşturulduğunda -(I)yor eki “yarın” zaman zarfı ile gelecek zaman anlamı kazanmakta ve eylemin şimdiden başlayarak gelecekte gerçekleşeceği bilgisine kesinlik anlamı kazandırmaktadır.

Acarlar'ın verdiği örneklerde “*Lütfen affet beni*” “*Tamam, affediyorum*” şeklindeki bir diyalogda ise ekin şimdiki zaman anlamı öne çıkmaktadır. Bilgi vermek amacıyla genel geçer olay veya durumların ifadelendirilişinde de kullanılabilen ek, “*İstanbul Boğazı Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlıyor*” gibi bir cümlede kipsel değeri ile öne çıkmaktadır. “*Her akşam uyumadan önce kitap okuyorum*” cümlesinde ise ek belirli bir alışkanlığı göstermektedir. Bu örnek cümledeki fiil geniş zaman ekiyle “*Her akşam uyumadan önce kitap okurum*” şeklinde de çekimlenerek alışkanlık anlamı devam ettirilebilir ama Acarlar'ın da ifadesiyle, her iki cümle arasında ince bir anlam ayrımı olmakta, şimdiki zaman eki ile çekimlenen cümlede “*bugünlerde kitap okuma alışkanlığı edinilirken*” geniş zamanlı çekimli cümlede “çok daha önceden kitap okuma alışkanlığı olduğu bilgisi” yer almaktadır (Acarlar 1969: 252).

Ekin “*Unutma, sen de bizimle geliyorsun.*” gibi bir cümlede emir/istek anlamının öne çıktığı görülmektedir. İçsel olarak süreklilik anlamı taşıyan şimdiki zaman ekinin örneklerden de anlaşılacağı üzere bağlama göre fonksiyonlarından biri öne çıkmış olabilir. Ya da “*Bak Ali okula gidiyor*” cümlesinde olduğu gibi sürmekte olan bir eylemin konuşma anına da atıf yapılarak, ek hem *görünüştü* hem de zaman eki olarak iki farklı işlevde aynı anda kullanılabilir (Kara 2016: 115-116).

Ediskun, -(I)yor ekinin özel kullanılışlarını maddeler halinde şöyle sıralamıştır:

1) Gelecek zaman anlamı verebilir: “Bu hazırlık neye? – Bursa’ya *gidiyoruz* (= gideceğiz)”

2) Alışkanlık anlatır: “Bu yaşta *sigara içiyor*”

3) –di’li geçmiş zaman anlamı verebilir: “(Bir olay özetlenirken:) Feride, evden *çıkıyor*, saçakların altından, hiç etrafına bakmadan *yürüyor*, doğru Munise’nin evine *koşuyor*”

4) –dir eki ulandığı zaman tahmin anlatır: “Şimdi siz, pencerenin önünde oturup beni bekliyorsunuzdur. Sokaktan çocuk sesleri yükseliyordur” (Ediskun 2017: 178).

Kimi araştırmacılar bu ekin şimdiki zaman eki olmadığı ve zamansal değer taşımadığı görüşünde birleşmektedir. Örneğin Uzun, -(I)yor ekinin zamansal değer taşımadığı görüşündedir. Uzun’a göre zaman bildirimine sahip tek ek, -DI geçmiş zaman ekidir. Uzun, geçmiş zaman, geçmiş-dışı zaman karşıtlığı kurmuştur ki, bu karşıtlıkta -(I)yor, geçmiş-dışı zaman içerisinde değerlendirilmiştir. Uzun’a göre bu ek, şimdiki zamanı bildirmemekte, “*gerçekleşmekte olan bir olaya, bu olayın ne zaman başladığını ve ne zaman biteceğini belirtmeden gönderimde bulunmakla sürme görünüşü*” taşımaktadır (Uzun 1998: 107 – 115).

-(I)yor ekinin sadece “zaman eki” olarak incelenmesi noktasında ise Hirik, -(I)yor ekinin bazı kullanımlarında eklendiği fiili yüklem yapmadığını belirterek eklendiği fiili yüklem yapmayan bir ekin “zaman eki” sayılmasının mümkün olamayacağını ifade eder. -(I)yor ekinin temel işlevi dışında kullanıldığı bazı durumlarda sıfat-fiil ekleriyle benzer özellikler gösterdiğini ifade ederek yüklem yapmadığı durumlarda zaman ifadesiyle birlikte bir sıfat-fiil eki görevini de

üstlendiğini belirtmektedir (Hirik 2010: 765-767). Bir ekin sıfat-fiil eki sayılıp sayılamayacağı noktasında ise Karadoğan, iki önemli ölçütten bahsetmiştir:

1. *Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek.*

2. *Eklendiği fiili tür bakımından isimleştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini korumak.*

Verdiği ölçütlerle ilgili olarak Karadoğan:

*“Bu iki ölçütten “filden sıfat türetebilme” özelliği bir ön şart, “tamlayıcı alabilme özelliği koruma” ise asıl belirleyici özellik olarak kabul edilmelidir”*ifadesini kullanmıştır (Karadoğan 2008: 58).

Sıfat-fiil eklerinin kalıcı isimler yaptığının bilindiği noktada ise Hirik, -(I)yor sıfat-fiil ekinin yaptığı kalıcı bir ismin olmadığını ifade ederek bu durumun -(I)yor ekinin Türkiye Türkçesine sonradan dâhil olması ve -(I)yor ekinin sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı durumların kısıtlı olmasıyla ilgili olduğunu belirtir (Hirik 2010: 771).

Akaslan, ekin her zaman, çoğu zaman, kimi zaman, sık sık anlamlarını verebildiği ve zaman açısından oldukça muğlak kaldığı üzerinde durmuştur (1999: 37). Ayrıca Akaslan, şimdiki zaman ekinin tüm zaman eklerinin yerine kullanılabilir olması bu ekin bir zaman eki olduğu yönündeki iddiaları çürüttüğünü belirterek konuyu şöyle açıklamıştır: *“Dil bilgisinde zaman, art arda gelen anlar sınıfından oluşan düz bir çizgi şeklinde tasavvur edildiğinde, geçmiş zaman ve gelecek zamanı ifade etmekte kullanılan sırasıyla -DI ve -AcAk biçimbirimleri oluşu bu çizgi üzerinde içsel olarak bir ana, -DI biçimbirimi açısından geçmişte (arkasından) kalan anlardan birine, -AcAk ise gelecekteki (önündeki) anlardan birine yerleştirirken -(I)yor biçimbirimi oluşu içsel olarak özel bir ana (konuşma anına) yerleştirmez; herhangi bir ana /her ana yerleştirebilir. -(I)yor’la çekimlenmiş fiilin anlar sınıfı içinde belli bir anı kesinleştirmesinin sebebi ise cümledeki zaman tamlayıcılarının da bulunmuştur.”*(Akaslan 1999: 38).

Sebzecioğlu, -(I)yor’un zaman değil, sürerlilik bildiren görünüş kategorisi içinde yer aldığını ve bildirme gibi genel bir kip türünün altında yer alan bir zaman ögesi değil çok daha başka kipteki cümlelerin içinde yer alabilen bir görünüş ögesi olduğunu dile getirmiştir (2004: 25-32).

-(I)yor eki şimdi ve süreklilik işlevinden başka çoğu zaman, her zaman, ara sıra, kimi zaman anlamlarını da verebilmekte, şimdiki zamanı gösteren şimdi, şu anda gibi zarfların yanı sıra gelecek zamanı gösteren yarın, bu akşam, sonra vb. zarflarla da kullanılabilir. Bu ek, her ne kadar geçmiş zamanla ilgili zarflarla kullanılamıyorsa da, görünüş özelliği bakımından geçmiş zamanı verebilmektedir.

(...) *Lâkin Vezîr Serdâr taşra askerler ile meterislerin basup, kızılbaşlara şikest verüp, her câniblerden diller ve başlar alınurdu. Galebeleri mukarrer; otuz gün mikdârı oldu, kızılbaşların imdâdları hâzır gelür. Asker-i İslâm Derneği mümkün olmayor* (...) (KET, C.I, s.392). Cümlesinde yüklem, şimdiki zaman ekiyle çekimlenmiştir. Ancak cümleden anlaşılan şimdiki zaman değil, **olmayor** biçimindeki geçmiş zamandır.

Akışı durdurulamayan zamanın devamlı ilerlemesi, şimdinin her zaman için gelecek yönünde yer değiştirmesi sonucunu doğurmakta, bu da zaman çizgisinde şimdinin yerini daha geniş bir yere yerleştirmektedir. Şimdi, -(I)yor ekinin geçmiş ile geleceği birbirine bağlayarak geçmiş ile gelecek arasında ortak payda görevi üstlenir ve şimdi ile birlikte süreklilik işlevini bünyesinde barındırmaktadır. Şimdi; özellikle yakın geçmiş zaman ile yakın gelecek zamanı birbirine bağlamaktadır. Yakınlık veya uzaklık, cümlede kullanılacak zarfların bildirdiği zaman bölümüne göre belirlenebilmektedir. -(I)yor eki, geçmiş, şimdi ve gelecek zamanları bünyesinde barındırabilmektedir. -(I)yor ekinin bu özelliği onun kökeniyle, yani yorı- fiiliyle ilgilidir.

-(I)yor ekli çekimlerin gelecek zaman değeri verebilmesi, ekin asıl işlevlerinden biri olan sürekliliği, gelecek zamana yaklaştırmaktadır. Çünkü sınırsız olan zaman, devamlı olarak geleceğe doğru akış içerisindedir.

Benzer'e göre, Türkçede konuşma anında gerçekleşen şimdiki zaman anlatımı için üç farklı ek kullanılmaktadır. Türkçede kapsamı en geniş olan şimdiki zaman eki olan -(I)yor'un zaman anlatımı kesikli şimdi, -mAktA ekinde sürekli şimdi, -mAdA ekinde ise aralıksız şimdi biçiminde görünür (Benzer 2012: 153). Dil bilgisine dayalı görünüş işlevleri bakımından -(I)yor ekine yönelik iki farklı görüş vardır:

Birinci görüş -(I)yor ekini tasvir ettiği dil bilgisine dayalı görünüşün, bitmemişlik sınıfı içinde yer alan aşamalı süreklilik içine sokar. İkinci görüş ise dil bilgisine dayalı görünüşün üçlü bölümlenmesinin (bitmişlik, bitmemişlik ve yansız)

dışında sürme görünüşü içine sokar. Sürme kavramı bir nevi bitmemişlik kavramına benzemekle birlikte bitmemişlik kavramındaki süreçteki belirsizlik, sürme kavramında yoktur. –(I)yor ekiyle kuvvetli bir biçimde konuşma anında devam etme ve sürme belirtilmektedir. Benzer, sonuç olarak –(I)yor ekini görünüş bakımından üç madde ile ifade etmiştir (Benzer 2012: 157-158).

1. Türkçede her ne kadar bitmemişlik görünüş türüne sahip olarak bilinse de aslında sürme görünüşü vermektedir. Bununla birlikte bağlam içinde bitmemişlik anlamının dışına bitmişlik anlamı da verebilmektedir.

2. Aşama görünüşü bakımından ise belirsizliği ifade eder, eylemin başlangıç ve bitiş noktaları belirsizdir.

3. Basit yapılarda görünüş anlamı sık sık zaman anlamının önüne geçmektedir: “Ceyhan bilgisayarda çalışıyor” dediğimizde zaman işlevinin yerine görünüş işlevi öne çıkıp bir sürmenin aktarımı söz konusu olabilmektedir (Benzer 2012: 161).

Temel işlevi, şimdiki zamanı göstermek olan –(I)yor ekinin eylemde görünüş işlevi ve öncelikli zaman gönderiminin dışında, işaret ettiği farklı zaman dilimleri şu şekilde örneklendirilebilir:

şimdiki zaman (*Dikkat! Kapı kapanıyor*)

gelecek zaman (*Az sonra buluşuyoruz*)

geçmiş zaman (*Dün akşam babasına kızıyor ve evden çıkıp gidiyor*)

–(I) yor eki görünüş bakımından ilericilik de gösterir. (*Dün sabahtan akşama kadar çalışıyordum, arayamadım seni*)

–(I) yor eki, –Ar eki yerine kullanılabilirdi için bazen alışkanlık ifade edebilir. (*Geçen haftanın her günü buluşuyorduk*).

–(I) yor eki kip açısından bildirme kipi ifade eder. (*Ahmet şimdi kaçıyor*).

–yor ekinin ağızlarda olan genel durumu için ise Akça, şimdiye kadar olan sınıflandırma çalışmalarında –yor şimdiki zaman ekinin varyantlarının morfolojik bir ölçüt olarak değerlendirildiğini, dikkat edilirse -yor şimdiki zaman ekinin bünyesindeki ses değişmelerinin esas alındığını belirtir. Bir ağız bölgesinde şimdiki zaman eki –yor kullanılırken başka bir ağız bölgesinde -mAktA, -I yat-, -Ip yat-,

-İp bar-, -ik gel- gibi farklı yapıda şimdiki zaman ekleri kullanılıyorsa bu durumda ölçütün morfolojik olarak kabul edilebileceğini ifade eder (Akça 2011: 614).

Haşimi, “-yor ekinden gelişen şimdiki zaman ekleri, Orta Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır, ayrıca Eski Türkçe döneminden beri şimdiki zaman eki olarak kullanılan -yur şimdiki zaman eki ve -(I)r geniş zaman ekinin de kullanıldığı görülmektedir” ifadesini kullanır. Türkçenin daha sonraki dönemlerinde teşekkül eden, düz geniş ünlülü -yar/ -yer ekleriyle -yoru(r) eklerinin ve -(I)p/ -A zarf-fiil eki + tasvir fiilleriyle kurulan şimdiki zaman eklerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir (Haşimi 2017: 326).

Ercilasun’a göre, -yo (<-yor) ekiyle yapılan çekim, pek çok ağızda, bilhassa Batı Anadolu ağızlarında yaygın olarak görülen -yo eki, -yor ekinden -r’nin düşmesi ile ortaya çıkmıştır (Ercilasun 1983: 261). Birleşik fiil kurarak yapılan çekimler ise genellikle -ı bat- (<-e bat-); -°p bat-; -°p dur-; -°p bar- gibi (-e ve -°p zarf-fiil ekleriyle kurulan) birleşik fiilli şimdiki zaman çekimleridir. Muğla ağızında, şimdiki zaman çekimi yapılırken birleşik fiil kurmak yaygın bir eğilimdir (Sarıkaya 2003: 66-67).

-yor ekinin, geniş kullanım alanı içinde, kendi öncelikli zaman gönderiminin dışında, işaret ettiği farklı zaman dilimleri ve görünüş işlevi taranan metinler üzerinde şu şekilde belirlenmiştir:

Odaksıl Şimdiki Zaman İşlevinde -(I)yor Eki

-(I)yor ekinin asıl olan ilk işlevi, odaksıl şimdiki zamanı göstermektir. Odaksıl şimdiki zaman ifadesi, bir olayın oluş süreci ile konuşma anının zaman bakımından örtüşmesidir. Bu zaman türünde olay, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde aktarılmaktadır. Odaksıl şimdiki zaman, konuşmacının bulunduğu noktada “burada ve şimdi” olarak ifade edilen, yöneliş noktasıdır.

(...) Ale’s-sabâh çaşıtlar gelüp, “Pâdişâhım, *işte* küffâr askeri yerinden kopdu **geliyor**” dediklerinde Semendire Beği Yahyâ Paşazâde Balı Beğ, Bosna Beği Husrev Paşa beşer bin güzîde (...) (EÇS, 6.K, s.111).

(...) Andan ‘Arab eydür: “Hay Sultânım bunuñ gibi kişiler niye gerekdir. Tura üste Timurleng leşker çeküb üzerimize **geliyor**, bunları kır dahi sen sancak götür ben

tabl çalayın, varalım Timurlengle uğraşalım biz ikimiz cevâb viruruz” didi (...) (LPT, s. 164).

(...) Canberdi gücle kurubaş kurtarub, ol cenglerde girüb Behramları begenmeyüb ve arslanlara baygın salmayan Canberdi ol arslanmış. *Şimdi* sıçandan beter olub **geliyor**, üşte erişdi gâfil (mebaş) deyüb haber virdi (...) (LPT, s.233).

(...) “Ne **yapayorsun?** Attıkları tüfenklerin duhânı yukarı **çıkıyor**; ma‘lûm ki, havaya **atıyorlar**. *Şimdi* buradan kalkacak olursak, belki tüfenkleri bize toğrı atarlar, bizi urmazlar ise, bu hudûdı bize kat‘ itdürmezler (...)” (TP, s. 110, 63a).

Müşâvere: Muhaddid-i mûmâ-ileyh: “Bu gâvur bizi aldatdı, götürüp içeri sokdı; *şimdi* beni darıltdı. Her ne ki, söyleyor ise, dargunluğumdan **anlayamıyorum**, bu iş bitmeden kaldı; *şimdi* **deyor** ki: “Beç’e âdem ve kağıdlar göndereyim, haberi gelince bunda meks idelüm (...)” (TP, s. 121, 70a).

“(...) Bir yere külliyetli seferimüz olmamağla, hazînemüzde akçelerimiz **paslanıyor**, sana akçe iktizâ iderse, ol kadar akçe dahi borc virürüm. İstimâ **ideyorum** ki, Osmanlu ile hudûdlarınız nizâ‘ ile kat‘u itmâm olunmamış. Eger Osmanlu bu bahâne ile sulhı fesh ve memleketüne ta‘arruz u tecâvüz iderler ise, senün gayretün benimdür, ben askerimi başıma cem‘ **ideyorum**, ne zaman iktizâ iderse, ben hâzırım (...)” (TP, s. 102, 57a).

(...) “*İmdi* kalkalum!” didüklerinde: “Bizüm mimâr ve Belgrad’dan gelen mühendis: “Bu ada bize karîbdür. ” **diyorlar**; anların biri devlet tarafından fermânla ve bir dahi Belgrad seraskeri Ali Paşa’nın buyuruldısı ile bu işe me’mûren ta‘yîn olunmuş. “ Bunlar böyle deyör iken ve bu adanın za‘îmi dahi berâtla yanumuzda iken bunların şübheleri hall olunmayınca bizler bundan kalkamazuz. ” diyelüm, anlar: “Çûn ki, bizüm mimârların resmine **dahl ideyorsuz**, bizüm resmi virin!” dirler ise “(...) (TP, s. 83, 44b).

“(...) Ben şöyle bildüm ki, Osmanlu *şimdi* bir ilâc bulmuşlar, askerlerine **yediriyorlar**, ol ilâc anlara bir kuvvet viriyor ki, yıkılıp kalmayup, belki evvelkiden ziyâde **kuvvetleniyorlar** ve akli aslâ kalmayup, âteş içine kendüyi yalunuzca **salıyorlar**. Ol ilâc ne gûne ilâcdur, bana söyle? **deyor**. ” didükde, bu fakîr cevâb eyledüm ki: “Ol ilâc îmân kuvvetidür. ” (...) (TP, s. 134, 79a-79b).

(...) Bizüm me'mûrlar *şimdi* cem'iyet idüp: “Bu iki muhaddid hilâf-ı kanûn halvet itdiler, bunlar birbirlerine yer mi **satıyorlar**, yohsa ma'iyetlerine me'mûrları birer kazaya mı uğratmak **isteyorlar**? Bizler bu gûne halvet itdüklerini Beç'e yazaruz.” dimişler. “Muhaddid efendi kanûn-ı tahdîdi **bilmeyor**, ağzına gelen musâhabetleri **söyleyor** (...)” (TP, s. 120, 69b).

(...) “Serasker kaymakamının kethüdâsı Ahmed Ağa cebe defterlerini âdeminin yedinden ahz ve ağzının mührünü fekk idiyor. “Der'akab kalkub vardım ki, vâkı'â mühürleri koparmış; lâkin içinden henüz nesne almadan: “Âdem, sen ne **yapyorsun**? Başın ile mi **oynyorsun**. Bu hususda âdem katl olunur!” deyüb (...)” (TP, s. 33, 10b).

(...) “Aman efendim, kadı efendi **bilmeyor**; *şimdi* ne sen kalursun ve ne ben kalurum ve ne hazîne kalur. Elbette efendiye sen bir söz anlat!” didüğünde, müşârun-ileyh bu fakîri çağırup: “Çünkü Mustafa Ağa'nın gitmesine mâni **oluyorsun**, kendün bin, var (...)” (TP, s. 34, 11b).

(...) “Sen bir vezîrsin. Niçün ba'zı tuhaf **almıyorsun**?” didükde: “(...)” (TP, s. 36, 13a).

(...) “Ne da'vâ **ideyorlar**?” deyü su'âl eyledükde: “İrzların **isteyorlar**” didi. Mûmâ-ileyh: “Anların ırzları kendülerdedür, kim anların ırzların almış ki, **isteyorlar**?” deyüp (...)” (TP, s. 84, 45a).

(...) Ol dahi teslîm iderse, bu bâbda bir şübhenüz kalmaz. Siz bizleri boş mı **sanıyorsunuz**? Devlet-i aliyye bizleri bu gûne işe bîhûde mi intihâb u ta'yîn eylemiş zann **ideyorsunuz**? *İmdi*, var Cenerâl'e bizden selâm eyle! (...)” (TP, s. 90, 49a).

(...) Bu fakîr: “Ben size Cebriyye **dimeyorum**, bu söz cebriyye sözidür **diyorum**.” didim (...)” (TP, s. 194, 120a).

(...) Bizüm me'mûrlar *şimdi* cem'iyet idüp: “Bu iki muhaddid hilâf-ı kanûn halvet itdiler, bunlar birbirlerine yer mi **satıyorlar**, yohsa ma'iyetlerine me'mûrları birer kazaya mı uğratmak **isteyorlar**? Bizler bu gûne halvet itdüklerini Beç'e yazaruz.” dimişler. “Muhaddid efendi kanûn-ı tahdîdi **bilmeyor**, ağzına gelen musâhabetleri **söyleyor** (...)” (TP, s. 120, 69b).

(...) *Ol esnâda*, Kethudâ'-i bevvâbîn-i sultânî olan Haydar Ağa, Vezîr-i a'zam huzûrına gelüp, "Ağa'yı yeniçeriyân meclis-i Şâh-ı cihândan **çıkıyor**. Kâdî' askerleri arza taleb **ideyorlar**" didüğünde (...) (HBT, C.III, s.743).

(...) (Doldur bir dahi içelüm. Ben *şimdi* içdüm. Bir şey **yemeyörsin** (...)) (LT, s.372).

(...) Kayığa yolladığım hizmetkâr ne pek gecikdi. *İşte* seyirderek **geliyor** (...) (LT, s.358).

Bre oğlan. Lebeyk sultanum. Var Ali çelebiye di ki buraya gelsün. *İşte* **geliyor**. Eyü geldün çelebi, oğlanı sana yollasam gerek idi (...) (LT, s.357).

(...) Giceniz hayr ola. Hayra karşı. Yemişi getirin ve losdaracıya söyleyin gelsün bize buluşsun. *İşte* bir şişe şarab elinde **geliyor** (LT, s.222).

(...) Var bostancıya söyle bize biraz yemiş getürsün. Ben ana ismarladum, gitdi koparmağa. *İşte* **geliyor** (...) (LT, s.360).

Hoş geldün Mustafa ağa. Hoş bulduk sultanum. Ahmed ağa bile midür? *İşte* **geliyor**. Sabahınız hayr ola Ahmed ağa (...) (LT, s.405).

(...) "Mısrlu Sultân Tuman bânı bekleyüb Tuman bay dahi Canberdi Gazâlî'ye nice biñ cündiler virüb *üşte* Mısır'dan çıkub toğrı gazâyâ **geliyor**" Sultân Selîm dahi bu haberi işidicek Hadım Sinan Paşa nâm vezirini nice biñ leşkerle Canberdi üstüne Gazze tarafına gönderüb (...) (LPT, s. 230).

(...) Mehemed Çelebi: Hayır. Ben geldim geleli, kimse zuhur etmedi, salt siz teşrif eylediniz. *İşte* **geliyorlar** (...) (ELT, s.523).

(...) Hemân kal'ada mahsûr olan ba'zı küffâr bu hengâme-i ma'reke-yi şâdumânı görüp eyitdiler: "Alındı kal'a yerine filânımızı gidi Türk. *İşte* bizim kralımızın imdâdı sizin ordunuza girdi, sizi **kırıyor**" dediklerinde bizim gaziler eydir (...) (EÇS, s.199).

(...) Pes Köse Mihâl bu sözleri gelüb Bilecük tekvurına i'lâm idicek, vay-ki sevindi; gâyet ferahnâk oldu. Eytdi: "Türk cemi'-i avreti, oğlanı, malı, rızkiyle gelüb kabzuma **gireyürür**. *Heman* bunuñ ve bu işüñ ardınca olmak gerekdür" diyüb (...) (KC, s.99).

Hüseyin: Sultanım, *şimdi* gelir; lakin size niyaz eder ki, bunnar bana şirretlik **ediyorlar**. Kerem etsin, efendiye usulla ağnatsın, ben ziyadesiyle harçların veririm. İşte, Mehmed Çelebi de geldi (ELT, s.489-490).

Kahveci: Nerde ise gelirler. *İşte* ikisi, birbirin bulmuşlar, lakırdı ederek **geliyorlar** (ELT, s.506-507).

“(…) Ol dahi teslim iderse, bu bâbda bir şübhünüz kalmaz. Siz bizleri boş mı **sanıyorsunuz?** Devlet-i aliyye bizleri bu güne işe bîhûde mi intihâb u ta’yîn eylemiş zann **ideyorsunuz?** *İmdi*, var Cenerâl’e bizden selâm eyle! (…)” (TP, s. 90, 49a).

“Alındı kal’a yerine filânımızı gidi Türk. *İşte* bizim kralımızın imdâdı sizin ordunuza girdi, sizi **kırıyor**” dediklerinde bizim gâzîler eydir (….) (EÇS, 6.K, s.199).

Görseler kim dağlar içre yer götürmez kara şapkalı ve haç peykerli kâfir askeri gelir. *Hemân* bu fakîr Karaman Türkleri, “Bire gavur **geliyor**, durman gidelim, hemen orduya kaçalım, varalım askere haber edelim, görelim felek ne gösterir” deyüp (….) (EÇS, 6.K, s.176).

Görünüş işlevinde –(I)yor Eki

Konuşmacının belli bir noktadan hareketle olayı gözlemlemesine imkân veren öznel bakış açısını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında –(I)yor eki olayı devam etme, süreç safhasında yansıtmaktadır.

(…) Sultân Murâd’a dahi Burusa’da haber vardı kim, “Üşte Düzme Mustafa çok leşker düşürüb üzerine **geliyor**”deyu. Sultân Murâd dahi olanca leşkeriyle Burusa’dan çıkub Ulubat tarafına eglenurek gitti (….) (LPT, s. 175).

(…) Altı aydan soñra Karaman-oğluna haber geldi kim, “Sultân Murâd karındaşlarının işiñ tamam itdi, tahta oturdu. Ve hem leşkeri cem’ idüb üşte üzerine **geliyor**” deyu. Karaman-oğlı bu haberi işiderek at getürtdi (….) (LPT, s. 177).

(…) “Sen bir vezîrsin. Niçün ba’zı tuhaf **almıyorsun?**” didükde: “(…) (TP, s. 36, 13a).

(...) Mehmed Halîfe'yi yanuna getürdüp, bu fakîre dahi âdem gönderüp, yanlarına vardum ki, muhaddid-i mûmâ-ileyh: “Elhamdülillâh!” **diyor** ve merkûmlar da karşusunda: “Sultânım, alâmet-i tevfiğdür” **diyorlar** (TP, s. 59, 28a).

(...) Mîr 'Îsâ, on biñ miğdârı yarar âdem ile Sultân Mağmud'un ardınca gidüp “Oğlı Mîr Şâlih , seksen pâre gemi ile ardıñuzdan **geliyorur**. ” didüklerinde tefe'ül olunup dönmeğ (...) (MM, s. 101).

“Pâdişâhım, çerâğın olan Yanoş oğlum ve abd-i memlûkun ve kal'a-i Budin'in elden **gidiyor**. *Hâlâ* yedi kral **döğüyor**, yetiş pâdişâhım, amân, el-amân” deyü feryâdnâmeleri dest-i pâdişâh-ı âlem-penâha vâsıl olıcak (...) (EÇS, 6.K, s.130).

(...) Ol gün menzil yerine varınca, vâfirce Özbeklere rast geldük ki, ilerü koşup **gideyorlar**. Bizler anlara: “Niçün ordunuzdan ayrıldınız? Sizler kanda **gideyosuz**?” deyü su'âl eyledigimizde: “Sine'den hareket iden Afgan bu tarafa toğrı **geliyorlar**, anlarda bazı dost ve âşinâlarımız vardır; varup, görüşmeğ **gideyoruz**. ” deyü cevâb eyledüklerinde (...) (TP, s. 202, 125a-125b).

(...) “Ne da'vâ **ideyorlar**?” deyü su'âl eyledükde: “İrzların **isteyorlar**” didi. Mûmâ-ileyh: “Anların ırzları kendülerdedür, kim anların ırzların almış ki, **isteyorlar**?” deyüp (...) (TP, s. 84, 45a).

(...) Bu fakîr de bu ahvâlden haberdâr oldukda, birkaç gün semtlerine varmayup, yanuma gelenlere: “Bu kapucıbaşı Acemiye benzer, başı ile **oynuyorlar**. İşin sonu neye varacağımı **bilmiyor**. ” didim. Bunı mûmâ-ileyhe ulaştırmışlar. Gâh darılmış ve gâh vesveseye varmış: “Bu ne şekil âdemdür ve halk bunun hakkına ne **söyleyorlar**? Var, tecessüs eyle! (...) (TP, s. 51, 22b).

(...) Andan arab eydür “Hey Sultânım bunlar neye gereğdür? Uşde Timur Han leşkerin çeküp üzerümüze **geliyürür**, dirler (...)” (ATAO, s.35, 32).

Mehemmed Çelebi: A Yahudi, birkaç günün içinde nasıl inkâr edeyim? *Daha* getiren hamallar **duruyor**; ya ispat ederse, ben ne yapayım? (ELT, s.485).

(...) Andan Şam'dan göçdi, çıkdılar. Çünkim bir iki güc göçdi, öteden berü giri döndi, **geliyürür** didiler. Şam halkı gitdüğüne hayli sevindiyyidi, gördiler kim geri döndi, **geliyürür**. Başları kayu oldı. Malları hisara çıkarmışlardı. Ol kim hisara girebildi girdi (...) (ATAO, s.40, 38).

(...) Bir oğlu var idi, Hamza Beğ dirlerdi, Karahisar'a subaşıydı. Gördi kim atası öldi, Karahisar'ı bir âdemine ısmarladı. Kendi vardı Antaliya'ya girdi. Bular bu haldeyiken haber geldi kim “Karaman oğlu üzerine **geliyürür**” didiler. Hem Osman Çelebi dahi İstanbul'a geldi (...) (ATAO, s.65, 61).

(...) Bunlar hod gitmekden kaldılar. Hele bâri iki gün sabreyle. Ramazan oğlu dahi **geliyürür**, gelsin” didi (...) (ATAO, s. 133, 130).

(...) Ve eğer “ma'nîleri yok ve yañlış lafzları sâyir 'uyûbundan çok” denilse “belki sevâd-ı lafz altında basılmış ola” derler. Veyâhud “ma'nîleri işte **turayürür**” deyü ma'nâ lafzımın hurûf-ı müfredesin işâret iderler (...) (MNFEM, s. 294, s-68).

(...) İlçi-i müşârun-ileyhden âdemler gelüp, cümlemüzi yanuna götürüp, vardığımızda, Sine kadısı ve kâtibi yanunda **oturuyorlar** ve bir şâh rakamı sûretlerini tahrîr ve: “Kadıya imzâ itdür!” **diyor** (...) (TP, s. 208, 130a).

“(...) Her menâzilde ordusunun yurduna konup göçeriz. Revâ mıdır ki ılgayup, varılup, bir mesâff u ceng ü kıtâl edevüz. İnşâ'allâh fırsat u nusrat sa'âdetlü pâdişâhımızdır. Gaflet gerekmez, müft Şâh çekilüp, **gideyorlar**. Ekser ihtimâl zabûndur, elbetde varalum üzerine” deyü iltimâs ü recâ etdiler (...) (KET, C.I, s.390).

(...) Gazanfer Ağa bu mukâbelede, “Ben bu kelâmı Şâh-ı enâma nakle kâdir degülem zîrâ İbrâhim Paşa'ya meyl-i tâmm müşâhede **ideyorum**” didükde (...) (HBT, C.III, s.538).

(...) Bu mukâbelede Hasan Paşa, “Gerçi biz dahi küffâr taburında her seher ü mesâ, âdetleri üzre, atılan top âvâzını istimâ'u ısgâ **ideyoruz**; lâkin altı yedi bin kadar kefere ancak imiş (...)” (HBT, C.III, s.668).

(...) Dilâver Paşa, gördi ki, emvâc-ı belâ başından **aşıyor** ve bunlarla müdârât idenler **yaşıyor**, vücûdını vikâyet ve ırzını sıyânet için (...) (HBT, C.III, s.940).

Defterdâr efendiler hod, mübârek dâmenine pek ve muhkem yapışub, mâl tahsil idelum deyü seni sürüyü sürüyü cehenneme alub **gidiyorlar**. Memleket ahvali müşkildir (...) (SN, s.100)

(...) Dahi vir içelüm. Bıldurcınlar pek güzeldürler. Ağam, sen bir şey **yemeyörsin**. İştiham yokdur (...) (LT, s.222).

Yolda giderken Efendiler: Canım bakkal, nasıl oldu da verdin? Pek yanık yanık **söyleyorsun**. Allah vereydi elimize bu maddeden az para gireydi (ELT, s.499).

Bazırgan: Bak, Yahudi; gösterişde bir eyi adam, lakin her ne ki verirsem, seni bilirim, zira bu kimseyle yeni **görüştüyorum** (ELT, s.479).

Mehammed Çelebi: Ay efendim, niçin **evetleyorsunuz?** *Daha* sizinle sohbetin **ediyoruz**. Kerem buyurun, oturun (...) (ELT, s.502-503).

(...) Efendim, bu bazırganın bir davacısı var imiş; aldım geldim. Çavuş da aşağıda davacıyla **duruyor**; daha Kazesker Efendi gelmedi, dedi. Kerem edin, siz bunu re'is efendiye ağnadın, bulay ki dava doğru görüleydi. İsbet Kazesker Efendi de **geliyor** (...) (ELT, s.513).

“Arnavud Paşa ne kârdadır” deyü ağadan su'âl edince ağa-yı mezbûr eydir: “Sultânımın hayr du'âsına meşgul olup ihtiyâr olmağile hâliyâ kendü için bir türbe binâ **ediyor**” dedükde Murâd Paşa eydir (EÇS, s.134).

Vilâyet-i Hamîd belîdelerinden Isbarta şehrendendir. Hakkında zâde hiciv-güne Etrâk lehçesi ile “Deli Bahşî gadı **oluyor**” deyü bir muhammes etmişdir (...) (EÇS, s.185).

“Sakın pamukdan arslan **geliyor**” der. Ba'zılar, “Korkma pamukdan arslandır, kaba kaftan kâlîbıdır, hâkim değildir” deyü darb-ı mesel edüp giderler (EÇS, s.319).

(...) Osman, Gazilere eytdi:“İstanbul'dan bî-kıyâs leşker **geleyörür**. Eğer ayrılırsavuz, üzerimize hücum idüb etrâf Rum'ımuñ kâfirleri bize şîr-gîr olurlar (...) (KC, s.105-107).

“(...) Bizi İsbâ dinine da'vet etdiler. Hak dîn imiş ve dürüst Hıristiyanlarmış. Kanları düşdüğü yerden ılıca çıkup kanları Tuna'ya varınca **hâlâ** Tuna ol kandan aşağı kırmızı kan gibi **akıyor**” deyüp ol gün üç bin kâfir (...) (EÇS, 6.K, s.155).

(...) Bunlara imdâd yetiştirmediklerinden *yine* gerü dönerler ve **yine** “Kral imdâda **geliyor**” deyü feryâd edüp kal'aya yürümek tedâriklerin görürler. Aceb temâşâdır deyü âlem ve benî Âdem hayretde kaldılar (EÇS, 6.K, s.204).

“Bu kal'a halkı nereye gitdi?” deyü su'âl etdikde, İşte bu cânibdeki sarp dağlara **hâlâ gidiyorlar**” dedükde derhâl ol kâfiri dest-ber-kafâ baplayup bir ata bindirüp (...) (EÇS, 6.K, s.5).

Gelecek Zaman İşlevinde –(I)yor Eki

–(I)yor eki bazen de planlanmış olan ve belli bir süre sonra olacak olan olayları bildirmektedir. Ayrıca cümledeki zarflar yardımıyla da gelecek zamanı ifade edebilir.

(...) “Bire mel’ûn, bu kal’a niçün bu zamâna dek feth olmadı, *işte* kılıç gibi kış **geliyor**. Benim kullarım kışa niçün kalır, tîz cellâd” deyüp beni musâhibleri ricâ edüp (...) (EÇS, 6.K, s.303).

(...) “Bağdad vâlisi Ahmed Paşa *bu gice* asker ile Bağdad’dan binüp, Yenice karyesine **geliyor**” deyü haber virüp, vâki’â, Yenice’ye kârib vardığımızda (...) (TP, s. 233, 147b).

(...) Ve cânib-i Hakk’dan Müslümânların ve gâzîlerün teveccühleri ile küffâra havf düşüp, taburların Komaran Adası’nda dernek eder. Ba’dehû Peşte’yi kefere birağup, *bir gice* Budun gâzîleri: “Vezîr-i a’zam ‘Ali Paşa **geliyor** ve tedârükleri ve cebehânesi firâvân ve askeri bî-nihâye (...) (KET, C.I, s.413).

(...) “Gerçi *yarın* bu mahalden göçüp, Erdel-i erzel vilâyeti tarafına **gideyorsüz**; ammâ bu muhakkakdur ki siz (...)” (HBT, C.III, s.667).

(...) Ba’dehû Peşte’yi kefere birağup, *bir gice* Budun gâzîleri: “Vezîr-i a’zam ‘Ali Paşa **geliyor** ve tedârükleri ve cebehânesi firâvân ve askeri bî-nihâye. Ve Tatar Hân ile ‘ahd ü karâr edüp (...) (KET, C.I, s.413).

(...) (Kardaşım beni *yakın* bir bağçede **bekliyor**. Dur, beraber gideriz (LT, s.372).

(...) *Yarın* ol herifler Belgrad’a çıkup, mûmâ-ileyhden seraskere şikâyet iderler, serasker de: “Belgrad’ın zahîre ve imdâdı gelecek Tuna sefînelerinin yolını kat itmişler ve hilâf-ı ahdnâme hareket itmişler!” deyü devlete yazarsa, anun da bizüm de ve belki Cenerâl’in de başı belâya uğrar, mülâhaza **itmeyorsüz** (TP, s. 73, 37b).

(...) Ve Sultân Mehmed Gelibolı’dan geçemeyüb İslâmbol Tekfurıyla barışub İslâmbol Tekfurı dahi Sultân Mehmed’i Rumiline geçürdi. Musa çün işitdi ki, Sultân Mehmed **geliyor** Edirne’den Laz-iline kaçdı (...) (LPT, s.172).

Geçmiş Zaman İşlevinde –(I)yor Eki

–(I)yor eki, konuşma anından önce gerçekleşen durumlar için de kullanılır. Ayrıca bilinmeyen ve görülmeyen durumları aktarırken geçmiş zaman yerine kullanılabilir.

Çavuş Tercümanın kulağına: Tercüman bey, nasıl edelim? Ben söylemişdim; kayıtlı **olmayor**. Amma zorla göynünü etdim ki, Bazırgana on beş kese ahçe vermeye (ELT, s.521).

(...) *Ol demde* Yeniçeri ağası olan Tırnakçı, yedindeki seyfin düşürmüş, feryâd-künân Serdâr yanına geldi. “Niçe olur hâl? Ehl-i İslâm pâymâl **oluyor**, diyü bükâ eyledi (...)” (HBT, C.III, s.630).

(...) *Ol gün* menzil yerine varınca, vâfirce Özbeklere rast geldük ki, ilerü koşup **gideyorlar**. Bizler anlara: “Niçün ordunuzdan ayrıldınız? Sizler kanda gideyorsunuz?” deyü su’âl eyledigimizde: “Sine’den hareket iden Afgan bu tarafa toğrı geliyorlar, anlarda bazı dost ve âşinâlarımız vardır; varup, görüşmege gideyoruz.” deyü cevâb eyledüklerinde (...) (TP, s. 202, 125a-125b).

(...) Siz hisab idin, görürsünüz ki yedi gruş harç olunmuşdur. Çokça **isteyörsin** gibi. Ucuz söyledüm size (...) (LT, s. 223).

(...) Bazırgan da der ki, almadım. O vakit hâkim sana sual eder ki, bak, adam, bazırgan almadım, **deyor**; sen ahceyi eda etdiyine şahidin var mı? (...) (ELT, s.486).

(...) Lâkin Vezîr Serdâr taşra askerler ile meterislerin basup, kızılbaşlara şikest verüp, her câniblerden diller ve başlar almurdu. Galebeleri mukarrer; *otuz gün* mikdârı oldu, kızılbaşların imdâdları hâzır gelür. Asker-i İslâm Derneği mümkün **olmayor** (...) (KET,C.I, s.392).

(...) “Aman efendim, kadı efendi **bilmeyor**; *şimdi* ne sen kalursun ve ne ben kalurum ve ne hazîne kalur. Elbette efendiye sen bir söz anlat!” didüğünde, müşârun-ileyh bu fakîri çağırup: “Çünkü Mustafa Ağa’nın gitmesine mâni **oluyorsun**, kendün bin, var (...)” (TP, s. 34, 11b).

(...) “Muhaddid efendide ne suç vardır?” Öyle sözi sizler zor ile **söyledeyorsunuz**. Ahdnâmenün mevâdd-ı masrahası üzere kârib adaya “Bunun dil gibi başın ucı nisf-ı Tuna’yı bizden yana tecâvüz itmişdür.” deyü bîhûde **lecc ideyorsunuz**

ve ahdnâmenün ve esâsı temessüklerinin birinde işâret ü îmâ olunmayan şeyleri **teklif ideyorsunuz**. Ol dahi dostlığa binâ'en: "Pek eyü!" demekle kendü başınıza Hunka **dikeyorsuz** ve Tuna'nın donanma kapudânlarını ve üstü açuklar ağasını ve re'îslerini kendüye da'vâcı **ideyorsunuz**. Yarın ol herifler Belgrad'a çıkup, mûmâ-ileyhden seraskere şikâyet iderler, serasker de: "Belgrad'ın zahîre ve imdâdı gelecek Tuna sefinelerinin yolını kat itmişler ve hilâf-ı ahdnâme hareket itmişler!" deyü devlete yazarsa, anun da bizüm de ve belki Cenerâl'in de başı belâya uğrar, mülâhaza itmeyorsuz. "*Hemân* aldatma ile bir iş görelüm de, sonu nice olursa olsun!" **deyorsunuz** (...) (TP, s. 73, 37b).

Geniş Zaman İşlevinde –(I) yor Eki

-*Iyor* ekli şimdiki zamanda anlam sınırının genişliği göze çarpmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla bu ek, çoğu zaman geniş zaman yerine de kullanılabilir. Geneksel dil bilgisi kitaplarında bu ek için şimdiki zaman ya da geniş zaman fonksiyonları yürüttüğü bilgisi verilmektedir.

(...) Ve seferlerde kılâ' cenginde ve meterislerde, topların vezinlerin bilürlerdi. Ve kal'alarda topları hıfz edüp, zarar ve çatladmazlar. Ve dökücülerde üstâdlar zuhûr ederdi. Lâkin *bu zemânlarda* Top-hâne'ye i'tibâr eder ve rağbet **kalmıyor**. Ve ekser kılâ'larda topcu neferâtı nâdân olmağın (...) (KET, C.I, s.402).

(...) Doğrusunu söyleyim mi? Adamlar *şimdi* başka olmuşlar: söz **veriyorlar** ve sözlerinde **durmayorlar** (...) (GT, s. 387).

Bu fakîr: "Neye hamd idiyorsuz ve alâmet-i tevfiik olan nedür?" deyü su'âl eyledigümde: "Bu gavur bir ahmak gâvur; kat'â ahdnâmenün mevâddını ve muktezâsını **bilmiyor** ve **anlamıyor**. Bana şöyle ve şöyle **söyleyor**. Bir şeytân gâvur olsa, anunla iş görilmek müşkil olurdu. Böyle bir ahmak gâvur mukâbelemüzde oldığı alâmet-i tevfiik olmağla, ana hamd ideyoruz. " didükde, bu fakîr sabr idemeyüp "(...) (TP, s. 59, 28a).

(...) Bizi hiç bu kadar hor bakmak caiz midir? Yok caiz değildir; lakin *şimdilik* ilme ve sinsileye itibar **etmeyorlar** ve seniñ ahçen olsa saña da itibar ederler idi, lakin ahçeñ olmadığından *işte* seni böylecene hor **bakıyorlar** (GT, s.424).

(...) Kim bilür ki, tercümân senün sözlerini Cenerâl'e ne gûne terceme **ideyor** ki, kiminde darılıp pür-âteş **oluyor** ve kiminde kakhaha ile **güleyor** (...) (TP, s. 78, 40b).

(...) Merkûm ağalar gördiler ki bunları **taşlıyorlar** ve tâb-ı ta'n u la'n ile **haşlıyorlar** (...) (HBT, C.III, s.959).

(...) “Serasker kaymakamının kethüdâsı Ahmed Ağa cebe defterlerini âdeminin yedinden ahz ve ağzının mührünü fekk **idiyor**. “Der‘akab kalkub vardım ki, vâkı‘â mühürleri koparmış (TP, s. 33, 10b).

(...) “Niçün mesrûr olmaya ki, iki devlet hizmetünde **oluyor** ve cümle işler anın tercüme vü takrîrleri ile **biteyor**; iki taraftan **kayırlıyor**, anıçün mesrûr olur (...)” (TP, s. 60, 28b).

(...) Dönüp: “Sen çün ki, sözine **turmayorsun**, kendü sözün ile ilzâm **olmayorsun**, benüm senden liman taleb itmem ve senün ile gezmem bihûdedür. ” didi (...) (TP, s. 76, 39b).

(...) Bu arada Peçoylu Baba İdrîs elinde bir ip elinde asker içinde gezüp, “Bire biz kırduyuz, bire *şimden gerü* kâfiri **bağlıyor**, **durmuyor**, esîr **ediyor**” deyü Boşnakça feryâd eder gezer (EÇS, s.120).

(...) Hava güzeldür. Hava souk mıdur? Hav isıcakdur. Yağmur **yağıyor** gibi. Deymede bugün yağmur yağmaz. Ruzgâr deyişildi. Gök **gürleyor**. Dolu **yağıyor**. Şimşek **oynıyor**. Bu gece dondı mı? Hayır amma *şimdi* **donuyor**. Pus vardur gibi. Öyledür (LT, s.350).

(...) Dönüp: “Sen çün ki, sözine **turmayorsun**, kendü sözün ile ilzâm **olmayorsun**, benüm senden liman taleb itmem ve senün ile gezmem bihûdedür. ” didi (...) (TP, s.76, 39b).

(...) Niçesi karavul bekler, niçesi Ashâb-ı Kehf vâkı‘asın gözler. Hele bunlar cümle hâbdan bîdâr olup pür-silâh esb-i tâzîlerine bilâ-rikâb süvâr olup tarfetü’l-ayn içre yanımıza geldiler, ammâ henüz atlarımız deşmeden kendülerin pâre pâre **ediyorlar** (...) (EÇS, 6.K, s.34).

(...) Ve çalıcı mehterbaşuya tenbîh olunup küffâra hamle etmeyince cengî harbîler çalınmaya denildi. Bu mahalde mukaddemâ “Kâfir **geliyor**” deyü haber eden

âdemleri vezîria'zama götüren Arnavud Ali Ağa Sadria'zam'dan gelüp, "Paşa karındaşım berhordâr olsun (...) (EÇS, 6.K, s.177).

(...) Hazret-i Ömer hilâfetine Acem diyârında Nihâvend Seferi'ne serdâr olup vardukda Acem gâlip gelüp Sârî münhedim olmak sadedinde iken Medîne'de de Hazret-i Ömer cum'a günü hutbe tilâvet ederek kalb gözüyle gördü kim Sârî münhedim **oluyor**. Hemân minberde hutbe esnâsında (...) (EÇS, 6.K, s.309).

(...) Hâfiz Ahmed Paşa, sâbıkâ Niğbolı muhâfazasında iken Mihâl-i dâll askerine münhezim olup, Der-i Devlet'e firâr eyledüğünde merkûm Dîmo, *ol zamânda* ilçî sûretinde ilerüye gelüp, Hâfiz Paşa'yı "Eflak'dan hazîne **geliyor**" diyü hîle vü hud'a ile aldayup meger hazînedür diyü uzakdan gösterdüğü, çukalar ile örtülmüş Mihâl'ün topları çıkup (...) (HBT, C.III, s.643-644).

(...) Dervîş Paşa'dan mektûblar gelüp, kılâ'-ı küffârdan olan Papa içinde, muhâfazada olan Firenklerden kendüye mektûb ve âdem gelüp, kıral-ı bed-fi'âl için, "Bir yıldan mütecâvizdür, bize ulûfemüz virmekte ihmâl **ideyor**, eger Serdâr-ı asâkir-i İslâm olan İbrâhim Paşa, bize güzeşte ulûfemüzi virüp (...)" (HBT, C.III, s.619).

(...) "Bizi Ferhâd Paşa, ikfâr itdügiyçün, başı alınmayınca gitmezüz ve Dîvân-ı âlî'den hiç ahadı geçürtmezüz" didiler. Gördiler ki, hâl dîger-gün olup, fitne vü fesâd, sükûn **bulmıyor**, şeyhü'l-İslâm ve müfti'l-enâmı dahı da'vet eylediler (...) (HBT, C.III, s.447).

(...) Harbî kâfirler, câdde-i itâ'ate sülûk idüp, yigirmibine karîb kefere tâbî' oldı; hattâ kıral-ı bed-fi'âl, "Olanca askerüm Serdâr-ı bâ-ikbâle itâ'at **ideyor**" diyü havfa düşdüğü şâyi' oldı (HBT, C.III, s.639).

Ayrıca, **-(I) yor(ur) yapısı** ile XVI. yüzyıla ait olan Mir'âtü'l – Memâlik adlı eserde bir yerde karşılaşılmıştır:

(...) Mîr 'Îsâ, on biñ miqdârı yarar âdem ile / Sultân Maḥmud'ũñ ardınca gidüp "Oğlı Mîr Şâlih /, seksen pâre gemi ile ardıñuzdan / **geliyorur**." didüklerinde tefe'ül olinup dönmeḡ (...) (MM, s.101).

1.3. –mAktA

–mAktA eki, mutlaka başlamış ve devam eden eylemi, hareket veya işi, şimdiki zamanda ifade eden yapıdır. Bu ek –yor ekine göre daha belirli ve kesin bir şimdiki zaman ifade eder. Hareket başlamış ve sürmektedir. Fiilden isim türeten bir mastar eki ve –DA bulunma hâli ekinden oluşan yapısı ile -mAktA eki, eklendiği fiili –yor ekinden farklı biçimde işleten birleşik bir ektir. Şimdiki zamanın kesin bir ifade kazanmasında, bu ekin yapısında bulunan –DA bulunma hâli ekinin etkili olduğu görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman yapmak için kullanılan eklerden biri olan -mAktA ekinin yapısında, fiilin mastar eki (-mAk) ile bulunma hali eki (-DA) birleşmektedir. Bu çekim, isim kategorisinde yer almasına ve bulunma ifadesi taşımaya rağmen anlam bakımından şimdiki zamanı ifade etmektedir. Bu çekimde 3. şahıslara “–DİR” eki de getirilmektedir (gel-mekte, gel-mektedir gibi).

–mAktA ve –mAdA ekli şimdiki zamanda eylemin bir süre önce başladığı, içinde bulunulan zamanda devam ettiği ve muhtemelen gelecek zamana da sarkacağı anlamları vardır.

Biray’a göre, Türkiye Türkçesinde ek –mAktA iken Azeri Türkçesinde –mAgdA, -mekde şeklindedir. Bu ek, devamlılık bildirir. Kıpçak lehçelerinde de kullanılan –mAktA eki (Özbek, Uygur, vs.) Türkmen Türkçesinde ise yoktur. Sadece Karakalpakistan’da yaşayan Türkmenler arasında konuşma dilinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinde kullanımına daha çok rastlanan bu ek, en çok 3. şahısta karşımıza çıkmaktadır. Diğer şahıslardaki kullanımı daha seyrek (Biray 2007: 75-88).

Ergin’in “fiil isimleri ile yapılan şimdiki zaman” başlığı altındaki ifadeyle, şimdiki zaman için –yor ekinden başka bir de iki fiil ismine bildirme şahıs ekleri getirilerek yapılan bir şekil kullanılmaktadır: *gelmekte-y-im, gelmekte-sin, gelmektedir, gelmekte-y-iz, gelmekte-siniz, gelmekte-dirler ve gelmede-y-im, gelmede-sin* vs. gibi. Bu –makta, -mekte ve –mada, -mede’li şekille –yor çekimi arasında belirli bir fonksiyon farkı yoktur. Her ikisi de hareketin şimdiki zamanda yapılmakta olduğunu gösterirler. Yalnız –makta, -mekte ve –mada, -mede’li şekilde bildirilen hareketin mutlaka başlamış olduğu mânâsı bulunmaktadır. Ergin’in ifadeyle, “*Bu mânâ lokatifin “bulunma”, “içinde bulunma” fonksiyonu ile ilgilidir. –yor ise bazen*

başlamamış, fakat başlamak üzere olan hareket için de kullanılabilir. –yor da başlamak üzere olan bir gelecek zaman ifadesi de vardır. Yani lokatifli şekil daha belirli, daha kesin bir şimdiki zaman bildirir. İşte bu iki şekil arasındaki başlıca fark zaman farkıdır. Şimdiki zaman gösterdiklerine göre her ikisi de devamlılık ifade ederler. –makta, –mekte ve –mada, –mede’li şekil hemen hemen yalnız yazı dilinin malı olup konuşma dilinde pek kullanılmaz” (Ergin 2012: 297-298).

Özdemir, –mAktA ekinin –yor’a göre daha belirli ve kesin bir şimdiki zaman anlamı olduğunu da belirtmektedir (1968: 180).

Aksan ise, –mAktA ekinin “başlayıp da sürmekte olan bir işin anlatılışı”nda, “resmî anlatım”larda ve “süreklilik” gösteren olaylarda kullanıldığını, ayrıca “(-(İ) –yor) a oranla daha kitabî, daha resmî nitelikte olduğu” nu belirtmektedir (1999: 185).

Şahin’e göre, söz konusu ekler, aynı zaman dilimini karşılamakla birlikte yapı ve kullanım açısından farklılık gösteren eklerdir. Şahin, Türk dilinde şimdiki zaman eklerinin geç ortaya çıktığını ama –mAktA ekinin –yor ekine kıyasla çok da yeni ortaya çıkmış olmadığını hatırlatmaktadır. –mAktA eki fiilden isim türeten bir mastar eki ile +da bulunma durum ekinde oluşmuş ve fiili bir isim kimliğiyle ek-fiil çekimine sokan dolayısıyla eklendiği fiili –yor ekinde farklı bir biçimde işleyen birleşik bir ektir. –yor ve –mAktA eklerinin farkı, öncelikle oluşumları ve fiilleri soktukları işletme tarzıdır. –mAktA eki, söz konusu işin şu anda içinde bulunulduğunu, –yor eki ise işin şu anda yapıldığını, –mAdA eki ise söz konusu işin daha sürekli olduğunu ifade ederler. –mAktA eki, şimdiki zaman dışında sadece geniş zamana uygun bazı zaman belirleyicilerle kullanılabilenekte, –yor eki gibi diğer zamanlara uygun belirleyicilerle kullanılamamaktadır. –yor ekine göre kesin şimdiki zamanı anlatan ek olarak dilimizde görevini sürdürmektedir. –mAktA ve –mAdA ekleri arasındaki fark ise süreklilik ve süreksizlik farkıdır. –mAdA söz konusu işin daha sürekli olduğunu ifade ederken, –mAktA’da ilk göze çarpan işin şu an yapılıyor olmasıdır (Şahin 2006: 215-220).

–mAktA ve –yor ekleri, zaman belirleyicileri olmadan kullanıldıklarında şimdiki zamanı aktarırlar. Böyle bir kullanımda iki ek arasındaki fark vurgulama açısından kendini göstermektedir. –mAktA eki, söz konusu işin şu anda içinde bulunulduğunu, –yor eki ise işin şu anda yapıldığını vurgulaması açısından birbirinden ayrılır. Bu ek, şimdiki zaman dışında sadece geniş zamana uygun bazı zaman belirleyicilerle

kullanılabilmekte, -yor eki gibi diğer zamanlara uygun belirleyicilerle kullanılamamaktadır. Böyle olduğu için de şimdiki zaman kullanımının dışına fazla çıkamamakta ve –yor ekine göre kesin şimdiki zamanı anlatan ek olarak dilimizde görevini sürdürmektedir (Şahin 2006: 217-219).

Doğan'ın ifadesiyle, odaklı şimdiki zamanda, konuşurun bulunduğu yönelme noktasında (burada ve şimdi olarak belirtilen nokta) olaya doğru yüksek seviyede bir odaklılık ve yoğunluk söz konusudur. Odaklılık açısından değerlendirildiğinde bu tür bir şimdiki zaman, diğer şimdiki zaman türlerinden farklılık taşımaktadır. Örneğin, “*Şu an dışarıda şiddetli yağmur yağmakta*” cümlesinde -mAktA ekiyle yüksek odaklı ve konuşma anı ile eş zamanlı gerçekleşen bir olay dile getirilmektedir (Doğan 2018: 57).

Aydemir, mAktA[dİr] yüklemleştiricisinin de Türkçede odaklı şimdiki zamanı gösterdiğini ifade ederek Johanson'a göre, şimdiki zaman ifade eden –(I)yor, -(X) r/-Ar ve –mAktA biçimlerinin sadece odaklılık açısından birbirinden ayrıldığını belirtir. Bugün Türkiye Türkçesinde -(X) r/-Ar eki, kesinlikle böyle bir odaklılık bildirmez, -mAktA biçimi ise –(I)yor ekine göre daha fazla odaklılık ifade eder. Bu bağlamda –(I)yor daha az odaklıdır, zira hem odaklı şimdiki zamanı hem de gelecek zamanı (sadece “planlılık” anlamında) gösterebilmektedir; fakat -mAktA[dİr] biçimi sadece odaklı şimdiki zaman için kullanılmaktadır. Türkçede -mAktA[dİr] ekinin aynı zamanda görünüş işlevi de vardır. Ek, intraterminal bir perspektif yansıtmaktadır; yani konuşmacı olayı oluş sürecinde, yani başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gözlemlemektedir (Aydemir 2010, 31-36).

Benzer'e göre, -mAktA ekinin ayrıca –Dİr ekiyle verilebilen bir şimdiki zaman anlamı da vardır. Genellikle adlara gelen bu ek bir yandan adları yüklemleştirirken bir yandan da konuşma anından önce başlayan ve konuşma anında devam eden vaka ve durumlar ifade etmek için kullanılır. -(I)yor eki ile belirsiz bir şimdiki zaman söz konusu olurken bu belirsizlik –mAktA ve –mAdA şimdiki zaman eklerinde –(I)yor ekine nazaran daha azdır.

Dünya tersine dönüyor.

Dünya tersine dönmekte.

Dünya tersine dönmede.

Yukarıdaki cümlelerde atıfta bulunulan zaman konuşma anı olmakla birlikte süreç tam olarak bilinemez ve belirsizdir. Belirsizlik ancak cümle içinde zarf kullanımıyla belirli hâle gelir. Ekin belirsiz zamana atıfta bulunması bazı yazarlarca şimdiki zaman eki olmadığının bir göstergesidir; çünkü ek (Akaslan 2000: 39)'a göre ne geçmiş zaman ne de gelecek zaman gibi özel bir ana yerleşir (Benzer 2012: 24-26).

Köktekin, -mAktA ve -mAdA eklerine dil bilgisi kitaplarında yeteri kadar önem verilmediğini ifade etmiştir. Janos Eckmann'ın yaptığı açıklamalardan da yararlanan Köktekin, bu ekin sıfat-fiil kökenli bir ek olduğunu ve tarihî olarak Çağataycada kullanılmaya başlandığını belirtmiştir (Köktekin 2001: 634-638).

Yıldız'ın ifadesiyle, Türkiye Türkçesinde -Iyor ekinin yanı sıra şimdiki zamanı ifade eden -mAktA ve -mAdA eklerinin üçü de hâlihazırda belirtir. Aralarında işlev bakımından bir belirlilik belirsizlik farkı görülmektedir. -Iyor ekindeki belirsizliğe karşı, -mAktA ve -mAdA birleşik eklerinde eylemin bildirdiği hareketin mutlak surette başlamış olduğu anlamı bulunur. Örneğin “Geliyorum” denildiğinde, eylem başlamış olabileceği gibi daha başlamamış da olabilir. Ancak “Gelmekteyim” denildiğinde, eylemin kesin olarak başladığı ve devam ettiği anlaşılır (Yıldız 2007: 290).

-mAktA ve -mAdA ekli şimdiki zamanda eylemin bir süre önce başladığı, içinde bulunulan zamanda devam ettiği ve muhtemelen gelecek zamana da sarkacağı anlamları vardır. Bu anlamları sebebiyle, -mAktA ve -mAdA ekli şimdiki zamana, “sürmekte hâl kipi” (Banguoğlu 2011: 451), “sürekli şimdiki zaman” ve “uzun süren şimdiki zaman” (Karasoy 2005: 170) gibi isimler verilmiştir.

-Iyor ekli şimdiki zamanda ise bazı durumlarda, hareket başlamamış, başlamak üzere olabilir: “*Yarım saate kadar çıkıyorum.*” –(I)yor ekinde zaman sınırı genişken, -mAktA ve -mAdA eklerinde zaman sınırı dardır. Bu nedenle Türkiye Türkçesinin tam ve kesin şimdiki zamanının -mAktA ve -mAdA ekli şimdiki zaman olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Karaağaç 2012: 362).

Ayrıca -mAktA ekinin şimdiki zamanı ifade etmediğini söyleyen araştırmacılar da vardır. Koç, “oturmaktayım” ve “oturuyorum” örneklerinden hareketle şunları söylemektedir: “*Birincisinde 'yine bir süre önce (geçmişte) başlayan' bir durum, ikincisindeyse 'yeni gerçekleşen ya da hemen gerçekleşmek üzere olan' durum söz*

konusudur. Dolayısıyla, geçmişe de uzanan oturmaktayım fiilinde şimdiki zaman ya da sürekli şimdiki zaman kavramı kesinlikle yoktur” (Koç 1998: 493-494). -mAk eki cümle sonunda ek fiille birlikte yüklemi oluşturuyorsa orada “süreklilik” belirtmektedir ve dolayısıyla –mAktA’lı yüklemelerde söz konusu olan fiilde zaman, kip değil; fiilde görünüştür (Öztürk 2017: 45-46).

Odaksıl Şimdiki Zaman İşlevinde –mAktA Eki

–mAktA eki geçmişte başlamış aynı zamanda şimdi devam eden durumlar için kullanılır. Odaksıl şimdiki zamanda, konuşulan olay ve anlatılan olayın zamansal süreçleri örtüşmektedir.

(...) Âdet üzerine ağır hil^c atler virüp bunca mal birle girü memleketine göndürüp Edrene’den çıkup azm idüp Semendire yanına **varmakda** (...) (ATAO, s. 121, 119).

Andan Mısr Sultânı Şâh İsmâ’il’in ol nev’a haberlerine mağrûr olub Mısr’dan geçüb olanca Mısr hazinelerin yükledüb Haleb tarafına **gelmekde** ve kendüsi Mısr’dan göçecek yerinde Tumanbay adlu bir kız karındaşı oğlın koyub gitdi. (LPT, s. 222).

(...) Toplar, tüfekler, zenberekler, kalkanlar her ne kim ceng âleti var, çeri yaragın hâzır idüp Sultan Mehmed’i bile alup **gitmekde** (...) (ATAO, s. 75, 71).

(...) Toplar kurup hisarı döğmege başladılar. Anlar anda hisarı **egritmekde**, bu taraftan bizüm pâdişâhımız beğleri ve leşkери kaçup gideriken Varsak anlara itdügi vâkı^c alarun vasfını diller beyân eylemez (...) (ATAO, s. 126, 123).

(...) İzin vilâyetin aldılar. Hisar şöyle kaldı. Üzerine havâle oldılar. Bunlar bu taraftan Burusa’yı **egritmekde** (...) (ATAO, s. 15, 12).

(...) Andan hisara toplar getirüp kodılar, döğmege başladılar. Bu yanadan Sultan Murad karındaşıyile **kovuşmakda**, cengde hiç hisara yardım göndürmediler (...) (ATAO, s. 66, 61).

(...) Lâkin kûhistândan ayrılmayıp, kırdâ sırt yolların dutup, Polata ve Pespirim câniblerine ağırlıkların ortalarına alurlar. Ve topların ve cebehânelerin önlerinde alayı saf saf olup, âheste **gitmekde** (KET, C.I, s.314).

(...) “Kapu kulları ve mîrlivâlardan me’mûr olanlar ve Mîr-i mîrân-ı Sivas ‘Osmân Paşa Ladik’de ve Canik kûhistânlarında Tavîl Karındaşı ve segbânları tuğyân üzeredir. Kalender-oğlu’na karışmayup, bir cânibde vilâyet harâb **etmekte**. Ve Kara Sa’îd ve Kalender-oğlu (...) (KET, C.I, s.497).

(...) Anunla dahı kanâ’at itmeyüp, sipâh zorbalariyle ittifâk idüp, *ikide bir* Dîvân-ı pâdişâhîyi basdurup, gâh anun; gâh bunun başların taleb itdürüp ve hevâlarınca fetvâlar virüp, âlemi fesâda **virmekdedür** (...) (HBT, C.III, s.712).

(...) Bunları bakub görenler, turmazlar, kaçarlar, perr-ü-bâlı dökülmüş ve yolunmuş kuşlara benzer, düşüb turub uçarlar dirlerdi. Yorgun argın atı yorulmuş zebûnları gerüye koyub, natüvan ve zayıf şikeste-beste hastaları bırağub, ilerüsü muttasıl kaçmak şeklinde idiler. ‘Ali Paşa’ askerlerinin önü bunlara irişüb gördiler. Bir bölük Türk, mürğ, başlarında külâh-u börk, ilerüsü gerüsine bakmayub **kaçmaktadırlar** (...) (SN, s.133).

(...) Oğlun pederine dermânı olmayup, feryâd ü figân. Ağırlıkları a’lâ vü ednâ **geçürmekte**; bir mîl mikdârı girü. Halk, herkes selâmet üzleyüp, tüvânâ âdemleri olan köprüye karîb olur. Ve köprü başı dar ve düşen deve, katâr ve bârgîrler biri biri üzere çiyenenüp ve ekser insân helâk olup, Tuna’ya düşüp, feryâd edenler bî-kıyâs ve esbler **yağmada**. Hemân ol gün can bazarı idi (...) (KET, C.I, s.84).

Görünüş İşlevinde –mAktA Eki

–mAktA ekinin görünüş işlevi, konuşmacının bulunduğu noktada yüklemde ifade edilen olayı oluş sürecinde, başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gözlemleyebilmesidir. –mAktA ekinin –(I)yor ekinden farkı; –mAktA ekiyle verilen durumun başlangıcı belirli, bitışı ise belirsizdir.

(...) Niğebolı’da çerisiyile ve hâzır akıncısıyile kâfirün ardın basup bir nice kâfirleri kırup helâk idüp zırhlu cebelu cevşenlu kâfirleri tutup **getürmekte** (...) (ATAO, s. 72, 68).

(...) Hıardan taşra kimesne çıkmaz oldu. İlin vilâyetin aldılar. Hısar yalnız kaldı. Bunlar Burusa’yı **öğürtmekte** emma, ‘Osmân Gâzî gene Yenişehre geldi (...) (LPT, s. 158).

(...) Kızlar Adası'nda topların Peşte yakasına geçürüp, Vasıt varoşlarına keşide ederler. Ve cebehânelerin Ostorgon Kal'ası'na çeküp ve alayları Gül-baba'ya karîb saflarda; ba'dehû Kızılhisâr'a doğru **gitmekde** (KET, C.I, s.343).

(...) Budun-kal'ası'nı toplarla **döğmekde**, asker-i İslâm dahı Peşte'yi muhâsara idüp, der ü dîvârına toplar **urmakda**. Bu hâk üzre (...) (HBT, C.III, s.670).

“(...) Hoş-elhan-üşirin-zebân hoşhânlar, terennüm-nüvâz sâzendeler ile gülüb **oynamakda**. Cümle ihtimâmı ana masrûfdur”(…) (SN, s.99).

(...) Sultân Ahmed vilâyet-i Karaman'a' âzîmet eyleyüb, tabi'atları âşûba mâ'il, zihinleri serâsîme olmağla huzura hâ'il, hazînesi ebvâbını meftûh ve mekşûf idüb, cem'iyet-i erbâb-ı süyûf **itmekde**. Bir karındaşları dahî ki, Anadolu vilâtetinin muzâfâtından Teke sancağının vâlisi olan (...) (SN, s.119).

(...) Mülâhaza kıldı ki, anlar sebük-bârlar muttasıl kaçub gidüb **uzamakda**, kendü ile olanların ekseri piyâde ağır' asker, hareketleri te'ennî üzeredir (...) (SN, s.132).

(...) 'Alemin fenâsı, muhakkak ve binânın bekası gayr-ı musaddak, sayf-u-şitâ mürurda, leyl-ü-nehâr muttasıl' ubûrda, sultânlar gelüb **geçmekde**, pâdişâhlar konub göçmede, lâkin cümle umûrun vücûda gelmesi, esbâb ile her hâneye vülûc-ü-dühûl (...) (SN, s.89).

1.4. -mAdA

İsim-fiil eki ve –DA bulunma hâli ekinden oluşan yapısı ile -mAdA eki, eylemin bildirdiği hareketin mutlak surette başlamış olduğu anlamını verir. –mAktA ve -mAdA ekleri arasındaki fark süreklilik ve süreksizlik farkıdır. –mAdA ekinde, söz konusu eylemde daha sürekli ve aralıksız bir şimdi söz konusu iken, –mAktA'da ilk göze çarpan işin sürekli ve şu an yapılıyor olmasıdır.

-mAdA eki, –yor ve –mAktA eklerine göre daha dar kapsamlı ve gerçek zaman dilimi üzerinde şimdiki zamana en belirli atıfta bulunan ektir. Ek, çoğunlukla yazı dilinde kullanılmaktadır. -mAdA eki Türkçede en az kullanımı olan şimdiki zaman anlatımına sahip birimdir. –yor ve –mAktA eki gibi sürme görünüşüne sahiptir.

Aşama görünüşü bakımından ise -mAdA ekiyle gösterilen vaka ve durumun başlangıcı ve bitişi bellidir (Benzer 2012: 177-178).

Yaman'ın ifadesiyle, “-mAktA; -mAdA ekleri, işlevleri bakımından aynı işi yapan bu eklerle ifade edilen şimdiki zamanda, hareket mutlaka başlamış ve devam etmektedir. Daha belirli, daha kesin bir şimdiki zaman söz konusudur. Eklerin yapısı, mastar + bulunma hâli (lokatif) biçiminde olduğu için, bir “içinde bulunma” söz konusudur. –yor ile kurulan şimdiki zaman, -mAktA; -mAdA ekleriyle kurulan şimdiki zamanla hiçbir şekilde eş değerde değildir. Gerek zaman ifadesi gerekse işlev bakımından aralarında farklar vardır. Her şeyden önce ikinci gruptaki eklerle kurulan şimdiki zaman “şimdi” kavramına daha yakındır” (2017: 89).

–yor ve -mAktA eklerinin farkı, öncelikle oluşumları ve fiilleri soktukları işletme tarzıdır. -mAktA eki, söz konusu işin şu anda içinde bulunulduğunu, –yor eki ise işin şu anda yapıldığını, -mAdA eki ise söz konusu işin daha sürekli olduğunu ifade ederler. –mAktA ve -mAdA ekleri arasındaki fark ise süreklilik ve süreksizlik farkıdır. -mAdA söz konusu işin daha sürekli olduğunu ifade ederken, –mAktA’da ilk göze çarpan işin şu an yapılıyor olmasıdır (Şahin 2006: 215-220).

Bu çalışmada taranan eserlerin içinde yer alan Evliyâ Çelebi'nin eserinde –mAdA ekinin ve –yor ekinin kullanımı hakkında Hirik, –yor ekine nazaran –mAdA ekini daha sık kullandığını söyler. Ayrıca Hirik, “Evliyâ Çelebi, eserinin niteliği gereği gezip gördüğü yerleri anlatırken gördüğü bir olayın, hareketin, yapmanın başlamış olduğunu ifade etmede bu eki tercih etmiştir. Bu ek ile yapılan şimdiki zamanda olay başlamış olduğundan eserin niteliği ile daha uygun düşmektedir. Bununla birlikte –yor ekinin kişi konuşmalarında kullanılıyor, -mAdA'nın ise başlamış bir hareketi ifade etmede daha çok kullanılıyor olması –mAdA'nın yazı diline daha uygunluğu –yor'un ise konuşma diline daha uygunluğu ile ilgili olmalıdır” demiştir (Hirik 2014: 608-609).

Odaksız şimdiki zaman işlevinde -mAdA Eki

-mAdA eki, şimdiki zamana en belirli atıfta bulunan ektir. -mAdA ekiyle ifade edilen durumun başlangıcı ve bitişi bellidir. -mAdA eki, sürme görünüşüne sahiptir

ve odaklı şimdiki zamanda, konuşulan olay ve anlatılan olayın zamansal süreçleri örtüşmektedir.

(...) Kış mevsimi bî-vakt gelmegin Korfuz'dan ferâgat olunub topları gemilere alınub ve Rum pâdişâhı dahi Korfuz'dan kalkub Konciye andan Çayme andan Gürciye andan Sarıgöle **gelmede** ve gemilerle gidenler Venedik adalarında bulduklarında yakub ve yıkub ve kâfirlerden kırub oğulların ve kızların ve 'avretlerin esir itdiler (...) (LPT, s. 279).

(...) Dıragoman ile Sadr-ı a'zam huzurunda söyledüp: "Küffârlar ve hod-bîn fâcirlerden Nemçe Kralı ve Hırvat ve Zrinski cem' olup, Beç'de turvin ederler; taburları cem' **olmada**" deyü haber verüp, bâ'dehû Sahrây-ı Samartin'de konulur (...) (KET, C.I, s.36).

Bu amûd-ı arak-âlûdunhakkında niçe kıyl ü kâl vardır kim sayf u şitâda şeb u rûz arakrîz **olup durmadadır** (...) (EÇS, 1.K, s.62).

(...) İşte bizim merhûm Melek Ahmed Paşa ve Siyâvuş Paşa böyle Tophâne Abazası idi. Bunun emsâli niçe bin evlâdları Tophâne'den Abaza'ya gidüp **gelmededir**. Ve a'yân-ı kibârları azdır (EÇS, 1.K, s.220).

Hâlâ anıniçün lisân-ı müslimde bu şehre Beşiktaş derler. İlâ-maşâ'allâh ma'mûr **olmadadır**. Zîrâ âb-u hevâsı gayet latîfdır (...) (EÇS, 1.K, s.221).

Ba'dehu anların du'âsı berekâtıyla Kanator Kıral şehir-i Üsküdar'ı ol kadar amâr eder kim bâğ-ı behişt olur. Ba'del-feth-i Ebü'l-feth dahi ma'mûr olur. Ammâ zamân-ı Süleymân Hân'da dahi ziyâde amâr olup ilâ yevminâ hâzâ Battâl Gâzî du'âsı berekâtıyla ma'mûr **olmadadır** (EÇS, 1.K, s.232).

(...) Anadolu vilâyetlerinde Kara Hasan Paşa ve Sarı Ken'ân Paşa ve Tayyâroğlu Ahmed Paşa ve kırk aded mîrimîrân ve sâ'ir bî-imân bî-hisâb mîrilivâlar bana âsî olup deryâ-misâl asker ile taht-ı kadîmim Bursa üstüne **gelmededirler** (...) (EÇS, 1.K, s.139).

"Sultânım karşı tarafa eyi asâkir-i İslâm'ın yarar ve nâmdâr ve güzîdelerin karşı tarafa geçirdiniz. Beri bizim tarafımızda ve sancağ-ı Resûlullâh dibinde ve sizin hizmet-i şerifinizde cüyûş-ı müslimîn az kaldı ve hâlâ cisirden âdem deryâsı karşı tarafa akup **gitmededirler**. İhtimâldir mel'un küffâr bir hîle ile karşı tarafda böyle bir asker gösterüp (...) (EÇS, 6.K, s.183).

(...) Cümle esbâbları Macar gibi güderi dolama geyerler. Gören bunları Macar katanası sanırlar, zîrâ şeb ü rûz Macar içinde ceng **etmededirler**. Ve cümlesi fasih ü belîğ Macar lisânı (...) (EÇS, 1.K, s.162).

Çünkü biz bu taraftaki karavulda böyle âmâde **durmadayız**, ammâ küffâr-ı hâksâr-ı dûzah-karâr dahi (...) (EÇS, 1.K, s.176).

(...) Süleymân Hân dahi Budin cânibleri gazâlarına çikalı iki ay olmuş, *hemân* Süleymân'ı zamân etek der-miyân edüp şemşîr-i bî-amânın kuşanup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil edüp **gelmede** (EÇS, 6.K, s.130).

(...) Sa'âdetlü pâdişâh dahi mukaddemâ giden haberden âgâh olup Edirne'de bulunur, *hemân* ki Budin'in bu mahsûr olduğu haberin istimâ' edüp gece ve gündüz şitâb ile yürüyüp **gitmede** (EÇS, 6.K, s.132).

(...) Eğer şiddet-i şitâ vefret üzre olup nehr-i Tuna donarsa cisre ihtiyâc kalmayup nehr-i Tuna on karış on beş karış buz dutup nehr-i Tuna üstü şâhrâh olup niçe kerre yüz bin araba ve kızaklar Tuna üzre gidüp **gelmededir** (EÇS, 6.K, s.156).

(...) Cümle esbâbları Macar gibi güderi dolama geyerler. Gören bunları Macar katanası sanırlar, zîrâ şeb ü rûz Macar içinde ceng **etmededirler** (...) (EÇS, 6.K, s.162).

(...) Acebâ Üstürgon tarafından doğdu mu doğmadı mı derken *hemân* sağ tarafda nümâyân olan on bin kadar piyâde Çeh ve Leh ve İsfâç kavmi kâfiri torompete ve luturyan boruların çalarak ve nâkûs ve tabılların döğerek bizim askeri gözüne almayup "Yajuj ve Yajuj" diyerek haçlı bayrakların çeküp **gelmede** (...) (EÇS, 6.K, s.179).

Görünüş işlevinde –mAdA eki

-mAdA ekinin, zaman ve görünüş özelliği –mAktA ekine çok benzemektedir. -mAdA eki, aralıksız ve sürekli bir şimdii anlatır. Ayrıca ek, sürme görünüşüne sahiptir.

'Paşanın gözü kâfirden korkmuş, ammâ tâzeliği var, Kızılbaş'dan korkmamak var' dediği nüktelerin ne aceb ferâmûş edüp yine şimdi, birkaç Karaman Türküyle, 'Küffârın azîm cem'iyet-i vefreti var, *hâlâ* üzerimize **gelmededir**' deyü

Sadria'zama böyle haberler yazarsın ve kendinin korkak ve muhannes olduğun bildirirsin (...) (EÇS, 6.K, s.178).

(...) Bu yakadan Sultân Selîm dahi Sinan Paşa'yı gazâ tarafına Canberdi üstüne göndericek kendusi dahi 'akabince çıkub giceyi ve gündüzi beraber idüb kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil idüb **gelmede**. Hattâ Remle'ye irişüb Sinan Paşa gönderdugi feth u fütûh haberi Sultân Selîm'e vâsıl olub Sultân Selîm'e dahi ol beşâret haberin işidicek (...) (LPT, s. 231).

(...) Mahrûse-i Edirne'de sa'âdetlü Pâdişâh ziyâde mahzûz oldular. Ve sefer-i hümâyûna me'mûr olan asâkir-i İslâm cem' **olmada**. Ve Sivas Beylerbeyisi, menâzil-i mezbûrede dâhil olup (...) (KET, C.I, s.127).

(...) Ve Topcu-başı, toplarının havâlelerin görüp Cebeci-başı ve Sâhib-i devlet câniblerinden kethudâsı, hizmet kuşağın kuşanurlar: "Gayret-i İslâm" deyü meterisler yerlerin **görmede**. Ve mîr-i mîrânlar kûhistân (...) (KET, C.I, s.331).

(...) Cemâ'at-i kebîrenin bir haylisi bunların mâbeynlerin fasl edüp giderler. Ammâ yine Gülâbi Ağa sipâhın yanından bir hatve ba'îd olmayup ricâ ve minnet **etmede** (EÇS, 1.K, s.60).

Bu harekât-ı gulûdan vezir ve Cinci Hoca ve sâ'ir musâhibler mücâb olmayup cezâire-i Girid'e serdâr Deli Hüseyin Paşa ile asâkir-i İslâm büryân ü giryân, "Bire imdâd, el-amân" deyü feryâd **etmede** (...) (EÇS, 1.K, s.130).

"Bir sığır derisi kadar çiftlik ederse makbûlümdür, ricâların kabul ederim ve illâ bu sığır derisi cirminden ziyâdeye iznim yokdur, sulha muğâyir iş olur" deyü bu haber ile elçi gelince Mehemmed Hân elçi huzûrunda sevr postu cirminde bir kulle esâsına mübâşeret eder. Elçi kırkala bu hâli i'lâm **etmede** (EÇS, 1.K, s.224).

(...) Bir buz pâresi içre bir muzlim karanlık yere girdim. Ammâ aslâ bir havf u haşyete düşmeyüp bunalmadım ve deryâ gibi değil dâ'imâ nefes alup vermedim. Ammâ vücûdum gitdikce şiddet-i şitâdan **erimede** (EÇS, 1.K, s.271).

Bir kerre Yıldırım Hân, cümle ulemâyâ gazab edüp cümlesinin bir dama doldurup âteşe yakmak ister, üç gün üç gece niçe bin âdem ricâ eder, ricâları kabûl olmayup ulemâ yakmağa dağlar gibi odun **yıgılmada** (...) (EÇS, 1.K, s.350).

(...) On bin kadar piyâde Çeh ve Leh ve İsfâç kavmi kâfiri torompete ve luturyan boruların çalarak ve nâkûs ve tabılların döğerek bizim askeri gözüne almayup “Yajuj ve Yajuj” diyerek haçlı bayrakların çeküp **gelmede**. Subh-ı sâdik olunca Lara bayırı dibindeki (...) (EÇS, 1.K, s.179).

(...) Yine küffâr-ı Alaman Süleymân Hân'ın Beç kal'asın alamayup bî-feth avdet etdiğinden asâkirin za'afına haml edüp yine cümle küffâr tek durmayup bu kerre üç kral ile Budin üzre üç kerre yüz bin küffâr ile **gelmede**. Pes Yanoş Krala çaşıtlar gelüp (...) (EÇS, 1.K, s.132).

(...) Ammâ cümlesi yetmiş tasdan geçmiş semm-i helâhiller imiş, lâkin *hâlâ* odaları günden güne vîrân **olmadadır**, zîrâ bu kal'a şimdi iç elde olmak ile amâr etmeğe muhtâc değildir (EÇS, 6.K, s.54).

'Küffârın azîm cem'iyet-i vefreti var, *hâlâ* üzerimize **gelmededir**' deyü Sadria'zama böyle haberler yazarsın ve kendinin korkak ve muhannes olduğun bildirirsin (EÇS, 6.K, s.178).

(...) Kanûn-ı Abaza üzre “Evlâdlarımız şehir oğlanı olup mezmûm olmasın ve gurbet çeküp yiğit olsun” deyü ol mâhda üç aded dürr-i yetîm evlâdları süd analarıyla Kârtıloğlu nâm re'îsin gemisine Melek'i koyup abaza diyârında nâm vilâyetde süd anasında perveriş **olmada**. Öz vâlidesi şehir-i Tophâne'de koca peder ile **kalmada** (EÇS, 6.K, s.80).

Çünkü biz bu taraftaki karavulda böyle âmâde **durmadayız**, ammâ küffâr-ı hâksâr-ı düzah-karâr dahi Uyvar kal'ası altında mukaddemâ cem' etdiğî cünûd-ı cünübiyle müşâvere-i nâ-savâb edüp (...) (EÇS, 6.K, s.176).

“(...) Marya Kot ve Sarı Saltık ve İsvet Nikola bizlere yardımcıdır” deyüp Uyvar altından otuz yedi bin kâfir-i hâsir-i fâcir domuz topu olup bizim üzerimize **gelmede** (EÇS, 6.K, s.176).

1.5. -Up durur/-UpdUr

Bugünkü Türk lehçelerinin pek çoğunda hâlen kullanılmakta olan -(y)Up DUr(Ur) yapısı ilk olarak Doğu sahasında Harezmi ve Kıpçak Türkçesi döneminde, Batı sahasında ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde, -p turur, -Up dUr / -Updurur

birleşik şekilleriyle görülmeye başlar. Bir zaman eki olarak kullanılan -p turur, -Up dUr / -Updurur ekleri, bir taraftan zarf-fiil eki bir taraftan geniş zaman ekini almış tasvirî fiil olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktadır.

-p turur eki içerisinde yer alan turur şekli ise, Harezmi Türkçesini takip eden dönemlerde kısmen ekleşmesine rağmen ifade ettiği sürekliliği kısmen de olsa korumuştur. Çağataycadaki -p tur eki tesirleri, şimdiki anda da devam eden, geçmişte tamamlanmış bir hareketi ifade eder olarak tanımlamıştır. Eski Anadolu Türkçesinde -Up dUr olarak görülen bu ek için; -p, -up/-üp zarf-fiil eki dur- yardımcı fiilinin geniş zamanı ile yer yer geçmiş zaman ifadesi de olan bir süreklilik ifade eder, tanımını yapmıştır (Turgunbayev 1999: 497-504) .

-(y)UpDUr(Ur)'un birleşik yapısında, süreklilik tasvir fiili göreviyle kullanılan tur- fiili, esas fiile -Ip zarf-fiili ekiyle bağlanmıştır. Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Türkçenin en eski ve yaygın kullanıma sahip fiillerinden biri olan tur- fiilinin kökeni ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Bang, tu- kökünü, Kâşgarlı'nın tumak fiili için verdiği “yolu kapatmak, tıkamak, doldurmak” anlamıyla birleştirmiştir. Hacıeminoğlu, fiili, itibarî bir *tu- köküne dayandırıp tuş- “durmak”, tut- “tutmak, yakalamak”, tuy- “duymak”, tuz- “tutmak, yakalamak” ve tuzak “tutan, yakalayan âlet” kelimeleri ile aynı aileye dâhil etmiştir. tur-, tarihî ve çağdaş lehçelerde esas fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılan geçişsiz bir fiildir. Bu fiilin isimleşme örneklerine de rastlanmaktadır. Tarihî Batı oğuzcasının en önemli yazılı metinlerinden Dede Korkut Kitabı'nda da tur- fiili, çeşitli anlam, görev ve biçimlerde geçmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinde dur- / tur- biçimleriyle görülür (Akar 2008:1-3).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanan bu yapı, söz konusu dönemde tur- yardımcı fiilinin ön sesindeki ünsüzün sedalılışmasıyla ekleşme eğilimine girmiştir (Gabain 1988: 103; Karamanlıoğlu 1994: 128; Türk 1999: 299).

Bu dönem metinlerinde aynı yardımcı fiilin -p zarf-fiil ekiyle kullanıldığı bir örneğe de rastlanmıştır (Türk 1999: 299). Tarihî süreçte çeşitli ses değişikliklerine uğrayan bu yapı, çağdaş Kıpçak lehçelerinin şimdiki zaman ifadeli geniş zaman ekini meydana getirmiştir (Öner 1998: 164-174). Bu yardımcı fiilin, bugünkü Kıpçak grubu lehçelerinde de hem -A ve -y zarf-fiil ekleriyle hem de -p zarf-fiil ekiyle kullanıldığı ve kesin şimdiki zaman ifade ettiği bilinmektedir (Türk 1999: 322; Öner

1998: 164-165). Eskişehir'deki Kırım Tatarları da tur- yardımcı fiilini -p zarf-fiil eki almış asıl fiille beraber şimdiki zamanı ifade etmek için kullanmaktadırlar (Baydar 2008: 145).

Kıpçak ve Harezmi Türkçesi ile aynı dönemi paylaşan, Eski Anadolu Türkçesinde -A, -U / -I turur ve -p turur eklerinin aynı yapıya sahip ve aynı görevleri paylaşan -A durur/ yorur ve -(y) Up DUr(Ur) yapısı zaman ekleri vardı. -A; -I / -U zarf-fiil ekinin istisnâ durumlar hariç, başlıca görevi esas harekete paralel olarak gerçekleşen bir fiili ifade etmektir. Böylece geldiği fiile süreklilik kazandırır. -p zarf-fiil eki ise tam tersine daha çok esas eylemden önce yapılmış bir eylemi ifade ettiği için daha çok bitmişliği bildirir. Bundan dolayı bu zarf-fiil eklerinin taşıdığı bitmişlik ve süreklilik ifadeleri onların zaman eklerini oluşturan unsurlar olarak kullanılmasını sağlamıştır (Turgunbayev 1999:499-503).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden olan, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiye adlı eserde; “uş durur, uş durupdurur, uş durupdururuz, uş durupdururlar, uşbu oturupdurur” örneklerine yer verilmiştir (Gökdağ-Türkmen 2004: 58).

-(y)UpDUr(Ur) eki, -p zarf-fiil ekiyle bu ekin tur- yardımcı fiilinin geniş zamanı olan turur ile birlikte oluşturdukları bir öğrenilen geçmiş zaman ve bazı örneklerde şimdiki zaman çekimidir. tur- fiiline gelen geniş zaman eki çoklukla düşmüş ve ekleşme meydana gelmiştir (Argunşah 2014: 165).

Birleşik fiil şeklinde kurulan bu yapıya Çağatay Türkçesi metinlerinde de rastlanmaktadır. Bu dönem metinlerinde de sedalılaşıp ekleşen *dur-* yardımcı fiili, birinci ve ikinci şahıslarda düşürüldüğü hâlde, üçüncü şahıslarda korunmuştur (Eckmann 1988: 136; Eckmann 1988: 242; Türk 1999: 297-302; Akar 2006: 216).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de şimdiki zaman kavramını ifade etmek için benzer yapıların kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde şimdiki zaman kavramını karşılamak için bir yandan geniş zaman ekleri kullanılırken; bir yandan da -A / -I zarf-fiil eki ile geniş zamanda çekimlenmiş *dur-* ve *yor-* yardımcı fiillerinin oluşturduğu yapılardan faydalanılmıştır (Türk 1999: 304; Akar 2008: 3).

Bu dönem metinlerinde *dur-* yardımcı fiilinin -Ip zarf-fiil ekiyle de kullanıldığı ve bu yapının şimdiki zamanda süreklilik ifade ettiği bilinmektedir (Akar 2008: 3).

Bu yapılardan {*asıl fiil + zarf-fiil eki (-A / -I) + yorur + şahıs eki*} yapısı ses olayları sonucunda değişikliğe uğrayıp Batı Türkçesinin asıl şimdiki zaman eki hâline gelirken;

{*asıl fiil + zarf-fiil eki (-A / -I / -Ip) + durur + şahıs eki*} yapıları zamanla işlevliğini kaybetmiştir (Yapıcı 2013, 1-48).

Günümüzde ise Muğla, Aydın, Denizli, Uşak ve Kütahya ağızlarında yine şimdiki zaman için kullanılan: parlep turu, verip durusunuz, satıp duru, deyip durula şekilleri zarf-fiil eki -p ile yardımcı fiil dur-, tur-'un birleşmesiyle oluşan;

Fiil Kökü + Zarf-fiil -P + DUR-/TUR- Yardımcı Fiili + Şahıs Eki şeklinde ortaya çıkan yapı kullanılmaktadır (Haşimi 2017: 318).

-(y) Up DUR(Ur) yapısının, incelenen tarihsel metinler üzerindeki yerleri ise şu şekildedir:

Şimdiki Zaman İşlevinde -Up durur/-UpdUr Yapısı

Eski Anadolu Türkçesinde karşımıza çıkan zaman bildiricilerinden biri de -(U)p DURUr ile kurulan zaman yapısıdır. -p zarf-fiil eki ve “tur-” yardımcı fiiline dayanan bu yapı, bünyesinde “devam etmekte olma” fonksiyonunu da barındırdığından şimdiki zaman ifadesinde kullanılmıştır.

(...) Egri gözlü yatlu olur; illâ °Arab ve °Acem ittifâk **édip-dururlar** ki mübârekdür. Ve şöyle eşittüm ki Döldül eğri gözlü-y-idi. (KN, s. 136).

(...) Sordı ki: “Bu kimdür?” Eyitti: “Bu °Alinüñ ulu oğlu Hasandur. ”Eyitti: “Ben bunu **éşidüp dururam**. °Avrat boşagandır” (...) (KN, s. 141).

(...) Şi °ri şan °at ve tertîb-ile eyit. Ve toğru şi°r hoş olmaz. Şi °re ki şu °arâ şan °at resm **édüp dururlar**, (gerekli) bulardur (...) (KN, s. 161).

(...) Çün söz söyleye; bilâbüdd biline ve ma°lüm ola. Ve emîrñ sözini tercüme **édüptürler**. (KN, s. 103).

(...) Yıldırım Hân eydür. Sultân Ahmed bir gün baña bir söz didi. Ol didügi söz ögüme geldi. Aña ta'accüb **idüb tururım**”. Andan Timur eydür: “Ne didi kerem eyle bize bildir” (...) (LPT, s. 168).

(...) Giceden sabaha degin ol yerde meş‘aleler **yanub turur** ve limanı dahi gemiler ile tolıdır (...) (LPT, s. 250).

(...) Ayruk gerü dönmeğe mecâl olmaz didi. Andan Hunkâr eytdi: “Evrenoz, kâfir ahvâlin sen çok tecrübe **idüb-durursın**. Kolayn sen yeğ- bilürsin ve savaşda kovub kaçmak ‘ayb değildir” didi (...) (KC, s.297).

(...) Beşinci gün İpşir pâdişâha varup, “Hünkâr’ım Ahmed Paşa lalan emrine itâ‘at etmeyüp Van’a revâne **olmayup durur**. Elbette pâdişâhım katl eyle” deyü ibrâm ü ilhâh eder (EÇS, s.133).

(...) Ve altmış pâre toplar var idi kim her birinde eskiciler işleyüp ba‘zısı içinde garîb gurebâlar sâkin olurdu. *Hâlâ* ol topların gülleleri dağlar gibi **yığlup durur** ve ol toplardan ancak altı pâre top-ı azîm kalmışdır (...) (EÇS, s.216).

(...) Âhir bevvâb-ı biçâre kapudan çağırup eydir: “Sultânım şu terkibe her biriniz ‘Seversıda, şevrisda, sivrazdi’ **deyüp durursuz**. İzn-i şerifiniz ile şu pâdişâhımın hattını yüzüme sürüp görsem” dedükde Müftî Yahyâ Efendi (...) (EÇS, s.218).

“Hay zâlim pâdişâh olurmuşun, yohsa böyle ölürmüşün” derken hemân şehzâde kabrinden bir siyâh tuman zâhir olup Süleymân Hân’ın atı ürküp zemîne pâymâl-ı rimâl olup cümle musâhibler atdan ayrılup ol mezâristân içinde bir vâveylâ ve feza‘ kopup Süleymân Hân’ı piyâde bulup bir köşede âh-ı serd **çeküp durur** (...) (EÇS, s.168).

(...) Her birinin içine birer âdem sığar kim her bir top-ı kal‘a-kûp ejder-i heft-ser gibi çift siperlerin ardında arabalar üzre ağız **açup durur** (...) (EÇS, s.145).

(...) Ammâ bilâ-teşbîh Hazret-i İsâ timsâli papas gibi siyâh gamâme başında ve siyâh rokla üstünde yüzü nûr gibi geysûların târ kılup taht üzre **oturup durur** (EÇS, s.265).

Ve bu kapu üstünde bir kulle-i azîmi var, bu kulle-i ra‘nâ üzre kat-ender-kat bir mecma‘u‘l-irfân kasr-ı ahşâb var kim cümle a‘yân-ı kibâr bunda zevk u şevk edüp tavla ve şatranc oynayup bu bahâne ile kal‘ayı muhâfaza **edüp dururlar** (EÇS, 6.K, s.164).

(...) Hemân altın pây-bendlerin alup “Bismillâh niyyetü’l-gazâ” deyüp at boynuna düşüp Paşa efendimiz yanına **varup durdum** (EÇS, 6.K, s.177).

Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevinde -(y) Up DUr(Ur) Yapısı

Eski Anadolu Türkçesinde karşımıza çıkan geçmiş zaman bildiricilerinden biri de -(U)p DUrUr ile kurulan geçmiş zaman yapısıdır. –p zarf-fiil eki ve “tur-” yardımcı fiiline dayanan bu yapı, kimi araştırmacılar tarafından öğrenilen geçmiş zamanın ikinci şekli olarak değerlendirilmiştir

(...) Şordı ki: “Bu kimdür?” Eyitti: “Peygamberün ‘ammusı oğlıdur ve hem güyegüsidür. Fâtımatü’z-zehrâyı buña **vêrüpdür**” (...) (KN, s. 141).

(...) Ki Şeyh oğlı ‘aceb **söyleyüpdür**

Sanasın sihr-i muṭlaḳ **eyleyüpdür** (...) (KN, s. 180).

Bilgil ki taşavvuf ehli şerâyiṭi ve anlaruñ âdamılığı ki vardur, üstâḳ İmâm Ebu’l-Ḳâsım-i Ḳuşeyrî Resâ’il’inde zıkr **édüp-dür** (...) (KN, s. 183).

(...) Eger êderse, ḳarañulıgın ve bulanuğın artura. Ve Şeyh-i Zengânî rahmetu’l-lâhi ‘aleyh semâ’ı âhîr-i ‘ömrinde men **édüp-dür** (...) (KN, s. 184).

Kâtibî Ḳusrev **bolupdur**, nazm ara şîrîn kelâm. (MM, s. 108).

(...) “İnşâ’ Allâh bu rabıṭa ki sizning ve bizning aramızda dünyâda kim naşîb **boluptur**, âhîretde hem yüz munça / bolğay” (...) (MM, s. 111).

(...) Kim ol sa’âdet-penâh ḳazret-i / pâdişâh-ı zafer dest-gâhning der-gâhıda yitip her söz ki bu fakîr ve olarning arasında devlet-h’âhlıḳ bâbıda **ötüptür** (...) (MM, s. 111).

(...) Pâdişâh-ı ‘alem-küşâ olub, bu hakîr dahi anlarıñ hizmetlerinden bir an hâlî olmayub bunca cengler ve bunca savaşlar ve hâdiseler ki, diyâr-ı Rum’da ve cânib-i şarkda ve Arabistan’da ve Haleb’de ve Şâm’da ve Mısır’da ve gayr yerlerde ki, vâki’ **olupdur**, bu hakir anlarıñ küllîsine hâzır ve nâzır olmuşdur (...) (LPT, s. 142).

(...) Andan Karaboğdan seferi olub ve’l-hâsıl târîh-i hicretiñ tokuz yüz kırk sekizine gelinceye değîn vâki’ olan seferleri hizmet-i şerîflerinde bilecene **olupdur**

ve târîh-i tokuz yüz kırk sekizi gelicek Muharrem'ül-harâm ayının evâyilinde (...) (LPT, s. 143).

(...) Osmânlı tâyifesi küfrân-ı ni'me olmakdan ziyâde ihtirâz idüb ol ihtirazlarına göre Allâh Te'âlâ-celle vü 'alâ- bunların ömürlerine ve mallarına ve mülklerine berekât **virüpdür**. Ve hem bu mübârek tâyifedir ki, ne kadar az kimesne ile düşmana mukâbele itseler, Allâhü Te'âlâ fırsat ü nusret virir ve hem 'Osmân Gâzî re's-i miyenüñ yedi yüzüñde dîn-i İslâmı **yegleyübdür** (...) (LPT, s. 145).

İkinci yüzde Ömer bin Abdü'l-'Aziz **yenileyübdür** (...) (LPT, s. 146).

“(...) Sa'îd-i 'Arab ve Kalender-oğlu eşkıyâları biriküp, kırk elli bin mikdârı Celâlî Kütahya ve Karahisâr'da. Serdârlar ta'yîn olunmuşdu; lâkin mümkün olmayup, bir cânibden zorbalı peydâ **olupdur** (...)” (KET, C.I, s.425)

(...) Cenâb-ı âfitâb-menziletün terbiyet-i hâsîyle zühûr **bulubdur**. Ol menba'-ı envâruñ tâb-ı himmeti-yle şem'-ı devleti pür-nûr **olub-dur**. Mihr-i sipihr-i salânat evc-i 'izz ü celâle 'urûc **idübdür** (...) (TAO, s.246).

1.6.-A turur/durur

Tarihî lehçelerde, şimdiki zaman kavramını karşılamak için geniş zaman ekleri yanında bazı yapılar da kullanılmaya başlamıştır. Birleşik fiil kuruluşundaki bu yapılar, zarf-fiil eki almış asıl fiille geniş zaman çekimindeki bir yardımcı fiilden oluşmaktadır.

Şimdiki zaman kavramını ifade etmek için kullanılan;

{ *asıl fiil + zarf-fiil eki (-A / -I / -U) + turur/durur + şahıs zamiri* }

yapısına ilk defa Karahanlı Türkçesi dönemine ait Divan-ı Hikmet adlı eserde rastlanmıştır. Ancak, adı geçen eserde sadece iki örnekte görülen bu yapı, şimdiki zaman fonksiyonuyla kullanılmış olabileceği gibi geniş zaman ifade eden bir yapı olarak da değerlendirilebilir. Zamanla yaygınlaşan bu yapı, Harezmi Türkçesi döneminde şimdiki zaman kavramını karşılayan asıl yapı hâline gelmiştir (Türk 1999: 293-297).

Akar'ın ifadesiyle –A tur(ur) şekli, süreklilik bildiren tur- fiili, -A zarf-fiil ekiyle esas fiile bağlanmıştır (2008: 3).

-A / -I /-U zarf-fiil ekinin zaman açısından süreklilik bildirmesi onun şimdiki zaman içinde yer almasını sağlamıştır. –p zarf-fiil ekinin bitmişliği bildirmesi ise geçmiş zaman için kullanılmasına elverişli olmuştur. Tur- süreklilik bildiren tasvirî bir fiil (J. Eckmann'ın ifade ettiğine göre “eylemin bir anlık oluşu veya daimiliği), -Ur ise şimdiki, geniş ve gelecek zamanı karşılayan bir zaman ekidir. Tur- fiili ve -Ur eki, sahip olduğu anlamlarıyla birlikte, teşkil ettiği bildirme zaman eklerinin içerisinde korunarak yer almıştır. Daha sonraki dönemlerde söz konusu eklerde tur- ve -ur kısımlarının ekleşmesine rağmen onların ifade ettiği anlamlar önceki unsura aktarılarak korunmuştur (Turgunbayev 1999:502-503).

Harezmi sahasında –a turur ile yapılan şekiller, Kıpçak sahasında –a durur ve –a durur'a dönüşmüştür, turur seyrek olarak görülmektedir. İkinci fiilde ses değişikliği ile birlikte ekleşme de başlamıştır (Türk 1999: 299).

Bu yapıya tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de rastlanmaktadır. Kıpçak Türkçesi'nde tur- yardımcı fiilinin ön sesindeki ünsüz sedalılaştırmış ve söz konusu yapı ekleşme eğilimine girmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 128; Türk 1999: 299).

Tarihî süreçte çeşitli ses değişikliklerine uğrayarak eklenen bu yapı, çağdaş Kıpçak lehçelerinin şimdiki zaman ifadeli geniş zaman ekini meydana getirmiştir (Öner 1998: 164-174) . Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde aynı yardımcı fiilin -p zarf-fiiliyle kullanıldığı bir örneğe rastlanmıştır (Türk 1999: 299). Bu dönem metinlerinde yardımcı fiil olarak yorı- veya yürü- fiilinin kullanıldığı örnekler de vardır (Karamanlıoğlu 1994: 129; Türk 1999: 300).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de şimdiki zaman kavramını ifade etmek için benzer yapıların kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde şimdiki zaman kavramını karşılamak için bir yandan geniş zaman ekleri kullanılırken, bir yandan da -A / -I zarf-fiil eki ile geniş zamanda çekimlenmiş dur- ve yorı- yardımcı fiillerinin oluşturduğu yapılardan faydalanılmıştır (Türk 1999: 304; Akar 2008: 3).

Bu dönem metinlerinde dur- yardımcı fiilinin –Ip zarf fiil ekiyle de kullanıldığı ve bu yapının şimdiki zamanda süreklilik ifade ettiği bilinmektedir.

Bu yapılardan; {*asıl fiil + zarf-fiil eki (-A / -I) + durur + şahıs eki*}

yapısı zamanla işlekliliğini kaybetmiştir. Batı Türkçesinde daha yaygın olan

{*asıl fiil + zarf-fiil eki + (-A / -I) + yorur + şahıs eki*}

yapısı ise ses değişikliklerine uğrayarak ekleşmiş ve Osmanlı Türkçesi döneminde asıl şimdiki zaman eki haline gelmiştir. (Ergin 1993: 280; Türk 1999: 306). Tasvir fiilinin ekleşmesi sebebiyle yardımcı ses hâline gelen zarf-fiil eki de sadece dar şekilleriyle kullanılmaya başlamıştır (Yapıcı 2013: 1-48).

Harezm Türkçesinde -(y)A turur, -(y)U turur'lu şimdiki zaman şekillerine şu çekimler örnek olarak gösterilebilir:

çıkı turur men (çıkıyorum) (Ata 1997:39 / KE, 28r3)

za'îf bolu turur sen (zayıflıyorsun) (Eckmann 2014:250 / NF, 360:2)

tike turur (-yılan- sokuyor) (Ata 1997:315 / KE, 220r16)

ıslâh kılı turur miz (ıslah ediyoruz) (Eckmann 2014:304 / NF, 436 :13)

boza tutur siz (bozuyorsunuz) (Ata 1997:326 / KE, 226r18)

yanaşu tururlar (yaklaşıyorlar) (Eckmann 2014:123 / NF, 179:8) (Öztürk 2017:109).

Şimdiki Zaman İfadesinde -A turur/durur Yapısı

(...) Necâtî

Dil, ser-i küyün koyup itmez behiştî ârzü.

Her kişiye kendü şehri yeg gelür Bağdâd'dan.

diyü cevâb / virdükde hân zevk idüp "Vâkı'â çın **ayturur** sin (...) (MM, s. 131).

(...) Bazıları şöyle rivâyet iderler kim: "Timur Han oturdı, dahi salıvirdi. Üç gündən vefât itdi **geliturur**" dirler (...) (ATAO, s. 49, 46).

(...) Engürüs ve Sâs ve Çîh ve Alman ve Latin tâyifesi ve Eflak çerisi ittifâk idüp bînihâyet leşker cem ° idüp Bilgırat'dan ve Kefon'dan geçüp **gelitururlar**" didiler (...) (ATAO, s. 74, 70-71)

1.7. -A dUr

Tarihî lehçelerde, şimdiki zaman kavramını karşılamak için geniş zaman ekleri yanında bazı yapıların da kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Birbirinden uzak iki coğrafyada kullanılan, tarihî Türk lehçeleri arasında en ilgi çekici lehçe olan Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman, “-r, -Ir, -Ur, -Ar” ekleri, “-AdIr / -AdUr, -ydIr, -A (turur/durur)” ekleri, “(-A) yor(ur)” yapısı ve “-yIr / -yUr, -y” ekleri ile olmak üzere dört farklı şekilde ifade edilmektedir.

Kıpçak Türkçesinde, şimdiki zaman ifade şekillerinden olan, “-AdIr / -AdUr, -A (turur/durur)” şekilleri ünsüz ile biten fiil tabanlarına, -ydIr şekli ise ünlü ile biten fiil tabanlarına getirilir. Esas itibariyle “-A” zarf-fiil eki, tur- fiili ve “-ur” geniş zaman ekinden oluşan birleşik bir yapı olan “-A turur/durur” zamanla değişikliğe uğrayarak “-AdIr / -AdUr” şeklini almıştır (Bulak 2017: 237-238).

Söz konusu şeklin tur- yardımcı fiilinden dolayı bir devamlılık ifadesi taşıdığını söyleyen Karamanlıoğlu, zamanla devamlılık ifadesi ile şimdiki zamanın karışması ve tur- / dur- yardımcı fiilinin muzari şekline benzer bir hece düşmesiyle ortaya çıkan “-AdIr / -AdUr” şeklinin şimdiki zamanı karşıladığını belirtmiştir. Kıpçak Türkçesinde “-AdIr / -AdUr, -A (turur/durur)” ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi’nde de kullanılır (Bulak 2017: 237-238).

Çağatay Türkçesinde, -A durur / -AdUr / -ydUr / -A dur kalıplarının şimdiki zaman eki görevinde olduğunu (Türk ve Boz 2013: 158; Argunşah 2013: 163-164). *Köredür min, kiye durur, öltüredür sin, otlaydur, kıla dur* gibi örneklerle göstermişlerdir (Demirci-Kırmıt 2016: 73-74).

Kıpçak Türkçesinde -(y)AdIr, -(y)AdUr, -ydIr ve -(y)A tururlu şimdiki zaman şekillerine şu çekimler örnek olarak gösterilebilir:

yumruklaydır men (yumrukluyorum) (Atalay 1945: 90 / TZ, 53b)

keledir sen (geliyorsun) (Atalay 1945:90 / TZ, 53b)

bişe durur (pişiyor) (Karamanlıoğlu 1989: 73 / GT, 147:9)

aladır biz (alıyoruz) (Atalay, 1945:80 / TZ, 44a)

sözleydir siz (söylüyorsunuz) (Atalay 1945: 90 / TZ, 53b)

keledirler (geliyorlar) (Atalay, 1945:107 / TZ, 71b)

öltüredür sin (öldürüyorsun) (Karaağaç 1997: 19 / LD, 13: 1)

ivrüledür (çevriliyor) (Öztürk 2017: 122).

Taranan metinlerde -A dUr yapısı ile karşılaşılmamıştır.

1.8.-Ip yat-ur

Bugünkü Kıpçak grubu lehçelerinde, dur- (= tur-) yardımcı fiili dışında yat- (= jat-, cat-), yürü- (= jüri-, cüri-) ve otur- (= otır-) [*] yardımcı fiillerinin de kesin şimdiki zaman kavramını ifade etmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bu yardımcı fiil, Yeni Uygur Türkçesinde yat- yardımcı fiiliyle birleşerek {-vat (<-p yata turur)} ekini oluşturmuştur (Yapıcı 2013:1-48).

Sarıkaya, Muğla ağzında şimdiki zaman çekimi üzerine yapılan çalışmasında, -Ip yat- yapısı ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. Muğla ağzında şimdiki zaman çekimini; -yuru (<-yori-r) ekiyle yapılan çekim ve birleşik fiil kurarak yapılan çekimler olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Şimdiki zaman çekimi yapılırken -ı bat- (<-e bat-); -p bat- birleşik fiillerle yapılan bu çekimleri ve çekimlemelerin yapısı hakkındaki yorumları, çalışmasında değerlendirmiştir (2003: 66).

Caferoğlu, bu birleşik fiillerle yapılan çekimlerin yat- yardımcı fiiliyle kurulduğu düşüncesindedir. “*Yatmak*” yardımcı fiilinin Oğuz Türkçesi alanındaki kullanımının uzun bir geçmişi vardır. *Türkmencedeki bar-ı-yat-ır şekli Muğla ağzında gel-i-p-batırı < gel-i-p-yatırı telaffuzunu almıştır*” demektedir (Caferoğlu 1988: 107-130).

Korkmaz da Muğla ağzı “*şimdiki zaman kipinin -yat- ve aynı fiilin sesçe değişmesinden ibaret olan -bat-, -pat- şekilleriyle teşkili gibi ses ve şekil bilgisi nitelikleriyle de, komşu bölgelerin ağız özelliklerine yaklaşır*” ifadesini kullanmıştır (Korkmaz 1994: 92).

Gülensoy, -(I)yor ekinin değişik şekilleri dışında, -yat, tur-, var-, otur-, gör-, gel- gibi fiillerin de şimdiki zaman ifadesinde kullanıldığını ifade etmiştir (Gülensoy 1985: 281-295).

Ercilasun burada söz konusu olan çekimin –yat- yardımcı fiilinden geldiğini kuşkuyla karşılamış ve yanına bir soru işareti koyarken -ıp zarf-fiili ve bat (<yat ?) yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman ifadesini kullanmıştır (Ercilasun:1983).

Kara, bat- (< yat-) yardımcı fiiliyle ilgili yaklaşımı soru işaretiyle karşılamıştır (Kara 2003:164). Bu konuda Caferoğlu'nun F. Korş'tan etkilendiği, Caferoğlu'nun yazısındaki şu bölümden anlaşılmaktadır: “*Bunun doğrusu ve menşei hakkında bugüne kadar bazı fikirler ileri sürülmüştür. F. Korş'a göre –yor ve –yar deyimleri yat- dan türeyerek, -ır yadır (?) halini almıştır.*” (Caferoğlu 1988: 107-130).

Sarıkaya bu çekimlerin yat- fiili ya da yardımcı fiiliyle ilgisinin olmadığını belirterek bar- yardımcı fiilinin, hareketin devamlılığını ifade etmek için kullanıldığını, bu çekimin anlamının ise “gitme işini yapmayı sürdürüyor” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. Türkçenin değişik şivelerinde yat- fiili ya da yardımcı fiiliyle de çekim yapılabilir gibi görüldüğünü, ne var ki bunların çoğu vat- < bat- < barat < baratur- çekiminden ibaret olduğunu, bar- < var- fiilinin ise Türkiye Türkçesi dâhil, Türk dilinin her sahasında yardımcı fiil olarak kullanılmakta olduğunu ifade eder. Şimdiki zaman gibi devam etmekte olan durumları ve bilhassa hareketleri anlatmakta yat- gibi bir durgunluk ifadesi kullanılmasının pek mantıklı görünmediğini belirtir (Sarıkaya 2003: 67-70).

Demir'e göre, Türk dillerinde kesin şimdiki zaman ekini, umumiyetle dur-, otur-, yat-, yürü- yardımcı eylemlerinin varyantları ve görünüş (Aspekt) açısından süreç fikri ağır bastığı için, söz konusu yenilemeye daha elverişli zarf-fiille kurulan geniş zaman eki almış birleşik eylemler yeniler. “*Türk dillerinin birçoğu, özellikle yazılı bir edebî geleneğe sahip olanlar, şimdiki zaman eki yenilenmesinde kullanılan bu dört şekilden birini ölçünlüleştirme suretiyle, yaygın şimdiki zaman eki haline getirmişlerdir*”(Demir 1996: 136-139).

Şimdiki Zaman İfadesinde -Ip yat-ur Yapısı

(...) İşbu Nil ayağingıdır ol yağmurlar sebebi iledir kim, işbu Nil'in taşması iki ayda cânib-i Mısır'a **gelüb yatur**. Ve kendüsi diyâr-ı Rum'da mahv idüb yiter (...) (LPT, s. 239).

(...) Ol harâmîluk idüb, memleketi harâb ider. Gice olıcak ol mescide **girüb yatur**. Be-gâyet bed-fi‘il haram-zâdedür (...) (KC, s.403).

Ve ziyâret-i Kapudan ve Kılıç ve Uluc Alî Paşa câmi‘i’nin sol tarafında bir kubbe-i âlî içinde sâhibü’s-seyf gibi Kılıç Alî kılıcın arşa asup okun atup yayın **yasup yatur** (EÇS, s.220).

Sultân Mehemmed Ayasofya’yı seyr ü temâşâ edüp deverân ederken Terlerdirek nâm bir mahalde bir nûr-ı ilâhî berk urur görüp üzerine vardılar, gördiler kim bir nûr-ı ilâhî beyâz vücûd-ı şerîf kibleye müteveccih **olup yatur** (...) (EÇS, s.48).

1.9. -Ip otur-

Kıpçak sahasında görülen başka bir şimdiki zaman ifadesi de -p otur- ile yapılmaktadır. Bu yapının teşkili şu şekildedir:

Asıl fiil + -p zarf-fiil + oturmak fiili + -ur geniş zaman eki

Kıpçak sahasındaki bu şeklin şimdiki zaman ifadesi olarak kabul edilmesine itiraz olabilir. Ancak günümüz şivelerinde, bilhassa Kıpçak kaynaklı şivelerde (Kazak Türkçesi) bu şekil şimdiki zaman için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu da göstermektedir ki otur- fiilinin bu anlamda kullanılmasının kaynağı Kıpçak Türkçesi’dir. Bu fiilin şimdiki zaman anlamıyla kullanılmasına Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi’nde örnekler bulunmaktadır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde -p zarf-fiil ekiyle otur- yardımcı fiilinin oluşturduğu yapılar da şimdiki zaman işleviyle kullanılmıştır (Türk 1999: 299-300).

İncelenen metinlerde şimdiki zaman ifadesinde -Ip otur- yapısına rastlanmamıştır.

1.10. Geçmişte Şimdiki Zaman

1.10.1. - (I) yor + i + di, -mAdA / -mAktA + i + di, -Ar/- r + i + di,
-(y)UpDUr(Ur) + i + di

Dil bilgisi kitaplarında şimdiki zamanın hikâyesi olarak adlandırılan - (I) yor + i + di birleşik yapısı, konuşma anından önceki olay ve durumlara atıfta

bulunur. Biçimin gönderme yaptığı zaman, şimdiki zaman değil geçmiş zamandır. - (I) yor + i + di biçimi, belirli bir geçmişte devam eden fakat konuşma anında bitmiş durumlar için kullanılır (Benzer 2012: 163-166).

Delice, “*Dil bilgisi kitaplarında birleşik çekimler adıyla verilen fiil çekimleri de bu yolla oluşturulmuş fiil kipleridir “Geliyordum” yapısındaki kiplik durum şimdiki zamanın hikâyesi değil, ek+kelime (-yor er-:Geliyordum <Gel-i-yor er-tim).Yapısında sürerli geçmiş kipliğini göstermektedir”* ifadesini kullanırken ayrıca, bu şekilde hikâye ve rivayet kipliği olarak verilen şekiller aslında cümlede yargıyı yüklenecek olan fiillerin farklı kiplik durumlarını gösteren öbek-fiillerdir demektedir. Bu noktada kip ekleri fiil tabanına geldiği zaman aslî işlevi ile kullanılmaktadır: Örneğin, Geliyorum fiiline ulanmış olan –yor-, gel- fiilinin zamanını göstermektedir. Bu morfepler bir yardımcı fiilden önce kullanıldıklarında ise dilbilimcilerin fiil tabanlarında başlama, sürerlilik ve bitiş olarak adlandırdıkları fiilin tabanında zaten var olan zaman ilgisi için kullandıkları kılınmış kavramının netleştiricisi ve pekiştiricisi işlevi ile ortaya çıkmaktadır: Örneğin Okuyordum < okuyor erti men. Öbek-fiilinde oku- fiiline eklenen –yor-, oku- sürerli fiilinin pekiştiricisi olarak kullanılırken asıl zaman göstergesi -DI- yardımcı fiile ulanmıştır (Delice 2002: 185-212).

Birleşik yapılı cümlelerde, bu yapının anlatıma kattığı anlama bakıldığında fiilin aldığı bitmişlik ifade eden ekin, cümlede geçen fiilin belirli geçmişte bittiğine, tamamlandığına işaret etmektedir. Fiilde bitmişlik ifade eden ek; sürme, devam etme gösteren -(I)yor eki ile birleştiğinde ise belirli geçmiş zamanda yapılmışa başlanmış, bir süre devam etmiş; bitmiş fiillerin anlatımını mümkün kılmaktadır.

Kardeşim yemek yapıyordu.

Ben film izliyordum, örneklerinde olduğu gibi.

Birleşik zaman adlandırması ile ilgili olarak Gülsevin, birleşik zaman başlığının terim olarak düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü herhangi bir fiil (oluş, kılış, eylem)birden çok zamanda gerçekleşmemektedir. Fiil, bir tek zamanda gerçekleşmektedir. Bu tür yapılarda eklerden biri zaman, diğeri kip (tarz) bildirmektedir. Fakat birleşik zaman teriminin, akıllarda birden çok zaman olduğu izlenimini doğurmakta olduğunu ifade etmiştir. Gülsevin, ayrıca birleşik yapılarda kullanılan i- (< er-) fiilinin, Eski Türkçede olmak anlamında olduğunu, hatta günümüzde bile “ne i-düğü belirsiz adam” tabirinde, olmak anlamını sürdürdüğünü

ifade etmiştir. Bu fiil (er- > ir- > i-), Türkçenin her döneminde tıpkı ekler gibi fonksiyonlu (bağımlı, gramatikal) bir morfem olarak kullanılmış, gel-, yap-, otur-, sev- gibi anlamlı (bağımsız, sözlüksel) bir morfem özelliği göstermemiştir. i- (< er-) fiili ile aynı anlamda olan ol- (< bol-) fiili de, yardımcı fiil olarak fonksiyonlu (gramatikal) bir morfem özelliği gösterdiğini belirtmiş ve Türkiye Türkçesi için bugün “ol-“ fiilinin de tıpkı (er->ir->) i- fiili gibi fonksiyonlu (bağımlı, gramatikal) bir morfem olarak kullanıldığını ve Türkçe dil bilgisinin “Zaman ve Kiplerin Birleşik Çekimleri”nde i- (< bol-) fiili ile çekimlenen yapıların da alınması gerektiğini ilk defa ortaya koymuştur (Gülsevin 1999: 1-5).

Türkçenin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde i- (< er-) ve ol- (< bol-) fiilleri, Türkçenin ana yardımcı fiilleri olarak sıkça kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Bu yardımcı fiillerden i- (< er-), tarihsel dönemlerden bu yana birtakım ses değişikliklerine uğrayarak (er- > ir- > i-) günümüzde kullanılan biçimini Eski Anadolu Türkçesi döneminde almıştır. Türkiye Türkçesinde i- fiili, fiil çekimi sırasında çoğunlukla düşmektedir: *geliyordu* (< *geliyor i-di*), *gelecekse* (< *gelecek i-se*) gibi. Yine Türkiye Türkçesinde ünlü ile biten isimlerin ve fiil çekimlerinin üzerine geldiği durumlarda da i- fiili biçimbilgisel dizimden düşmekte ve yerine ünlü çatışmasını engellemek üzere (y) yardımcı sesi kullanılmaktadır. ol- (< bol-) ise, tarihsel dönemler gibi Türkiye Türkçesinde de bir esas fiil olarak varlığını ve anlamını korumuştur. Ancak ol- (< bol-) fiili de bir yardımcı fiil olarak isimlerin üzerine gelip onları yüklemleştirmekte, fiil çekim eklerinin veya sıfat-fiil eklerinin üzerine gelerek de i- fiiline benzer birleşik fiil çekimleri kurabilmektedir (Uzun 2009: 94-95).

i- fiili, -(I)yor ekinin üzerine gelebilmekte ve birleşik çekimler kurabilmektedir. Aynı durum ol- fiili için de geçerlidir. Ancak -(I)yor eki sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirilmemektedir. Bu değerlendirme, -(I)yor ekinin yeni bir ek olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Başka bir deyişle fiil çekim eklerinin çoğu sıfat-fiil kökenli iken, -(I)yor eki fiil kökenlidir, yorı- fiilinin geniş zaman çekiminden ekleşerek oluşmuştur.

Banguoğlu, “geliyordu” birleşik çekimli fiilde iki zaman eki olduğunu, ikinci ekin şimdiki zaman fiilini geçmişte bir plana aktarmış olmasından dolayı artık bir tarz eki olduğunu ifade etmektedir (Banguoğlu 2000: 443).

Benzer'e göre, -(I)yor eki birleşik yapıda kendisinden önce ne zaman eki olarak bilinen ekleri ne de tasarlama kiplerini alabilmektedir. Ek, kendisinden sonra da ancak geçmiş zaman ekleri ile dilek-şart kipini alabilmektedir. Dil bilgisi kitaplarında şimdiki zamanın hikâyesi biçiminde adlandırılan -(I) yordu biçimi konuşma anından önceki vakalara atıfta bulunur; yani biçimin gönderme zamanı adlandırmadaki gibi şimdiki zaman değil, geçmiş zamandır (Benzer 2012: 162-163).

Aksanın, hikâye birleşik çekiminde birinci ekin fonksiyonu ile ilgili yaklaşımı değişmekte [-(İ)yor + -Dİ] birleşik ekinin geçmişte bir süreklilik bildirdiği (Aksan, 2009: 195), [-(İ)r + -Dİ] çekiminin ise sürekli gerçekleşen bir eylemin anlatışında kullanıldığını ve [-(İ)yor + -Dİ] birleşik ekine göre bu sürekliliğin daha belirgin olduğunu ifade etmektedir (Aksan 2009: 196-197).

Taranan metinlerde -(I) yor+i+di, -mAdA / -mAktA + i + di, -Ar/- r + i + di, -(y)UpDUr(Ur) + i + di birleşik yapısının yer alışı şu şekildedir:

Geçmişte devam eden hareket bilinen ve belirli bir geçmişte geçmektedir. Ayrıca geçmişte devam eden bir hareketi anlatır. Bu biçimde geçmiş zaman eki, belirli bir geçmişi anlatırken şimdiki zaman eki zaman anlamını kaybetmekte ve harekete bir devamlılık anlamı katmaktadır.

(...) Ve ilç-i müşârun-ileyhin bu gûne harekât ve mülâkât-ı bâridesi ber-vech-i terakkî vezîr-i müşârun-ileyhin kemâl mertebe bürûdetüne bâ'is olup, ilçiligi sebebi ile izhâr **idemeyor idi**. (TP, s. 157, 94a).

(...) Devlet-i aliyye ve Bağdad vâlisi, güzêrân iden hıyânetleri kendüye komayacağını bilmekle, tahassun ve muhârebe için üç sarp mahalde birer metîn ü müstahkem kal'a binâ ve içlerine zahîre ve cebhâne ve mühimmât cem' **idiyor idi**. Bir gice cümle urup, yağma ve ol kal'alara kapanmasundan havf olunur iken, müşârun-ileyh oğlından emîn olup, ol mahalde oturup kaldı (...) (TP, s. 228, 144a-144b).

(...) Bizler Bâbân memleketüne aşdığımız vakit, Tebriz kurbında Karaçimen nâm mahalde ordu ile **oturuyor idi**; Ali Kulu Hân'a giden ilçiyi geçürmez ve belki bir zorba ve fûrû-mâyedür (...) (TP, s. 248, 159b).

(...) Heman bozavuncılar çağırmağa başladılar ki, “hay gaziler, ne turursız. Kâfir sındı, kaçdı” didiler. Ol vakıt, kaba avazlû kişiler beğlikden ‘ulûfe **iderlerdi**. Gaziler kâfirlerle mukabil olıcak, ol kişiler, gazileri kıvandırmağîcün “kâfir sındı; kaçdı” deyü ‘askerüñ her tarafında **çağırurlardı**. Anlara bozünciler dirlerdi (...) (KC, s.301).

(...) Zira ol zamanda anlara hayli rağbet varidi. Hünkâr’uñ hasları olub, ak-börk **giyüb yürürlerdi**. Hattâ yaya temâm oldıktan sonra gelenler dahi yalvarub “bizi bari yamak yazuñ! Sefere bir yıl anlar ve bir yıl biz varalum” didiler (...) (KC, s.155-157).

(...) Katırlar ve atlar ve yükler biri birine tolaşub, sed oldı. Kaçmadılar, kırıldılar, şehîd oldılar. Kâfirler dahi sol kolı tamam **sındırub tururlardı**; ve tarafeynden kûs-i harbî, zurna ve nakkâre avazından (...) (KC, s.299).

(...) Bu halde iken bir gün Samandıra tekvirinuñ oğlı fevt olub bu kâfirler anuñ meyyitine cem’ olub gaziler hod bunuñ bigi fırsat isteyüb **bulmazlardı**. Pes fırsat bulub kâfirler hisar ilinde iken gâfilen basak düşdiler (...) (KC, s.137).

(...) Kimi eydür: “Türk yavuzdur. Urgan tutmaz. Benüm zincürüm var. Türki ben zincire dizerüm” diyüb, ser-i hoşla ne herze söyledüklerin **bilmezlerdi**. Bunlaruñ aralarında bir mashara kâfir varidi (...) (KC, s.293).

(...) Ziyâde toplara ve cebehâneye ihtiyâc idi. Tedârükünde ihmâl olunmağın ve hem tûfân-ı Nûh olduğı mukarrer. Varad Kal’ası ziyâde müstahkem kal’a olup, her gâh kefere içerüden feryâd **ederlerdi**: “Mezbûr kal’ayı bâzergânlar ta’mîr etmişlerdir; helâl mâl ile. Bu kal’ada Erdel Kırılı’n dahli yokdur. Gidin, bugün yarın bu diyârda katı kış olur” **derlerdi**. Gâziler her sâ’at ikdâm ederlerdi (KET, C.I, s.220).

“(...) Sa’îd-i ‘Arab ve Kalender-oğlı eşkıyâları biriküp, kırk elli bin mikdârı Celâlî Kütahya ve Karahisâr’da. Serdârlar ta’yîn olunmuşdu; lâkin mümkün olmayup, bir cânibden zorbalar peydâ olupdur. Ve re’âyâ ahvâli ber-teraf oldu” deyü kadılardan mahzarlar **gelürdü**. “Anadolu vilâyetlerine bir tedârük görülmezse (...)” (KET, C.I, s.425)

(...) Hâfız Paşa, “*Yarın, birgün*” diyüp, gitmeğî tahkik ve bu i’tikâdı virmeğî fikr-i dakik **iderdi** (...) (HBT, C.III, s.820).

(...) Bosna eyaletine göndermeğî ikdâm ve bir ân, turgurmamağî ihtimâm üzre idi; hattâ İstanbul’dan ihrâc ve sarâyından iz’âc ideli on günden mütecâviz olup,

Silivri-kapısı'nda bir bağçede oturup, "Bigâl ü cimâlümi beklerüm" diyü bahâne **iderdi** (...) (HBT, C.III, s.820).

(...) ' Ahd-u-devrlerini sayd-ü-şikâre sarf idüb, fitne-vü-fesâd yollarını kat'u-sedde mecâl-ü-kudretleri yok idi. Olmaduğını dahî **bilmezlerdi** (...) (SN, s.127).

İki saatten berü seni burada Ahmed ağa ile **bekleridüm** (LT, s.282).

Evet sultanum, getürdüm. Ben seni **beklerdüm** (LT, s.331).

Kim idi ol çelebi ki senün ile *demin* lakırdı **ideyürdi** (LT, s.300).

(...) Çelebüm, mehellinde geldün. Her şeyi hazır **itdiriyördüm** (...) (LT, s.370)

Çavuş: Aferim, Mehemmed Çelebi. Ben sizi gelmemişdir, **deyordum**; gelmişsiniz. Tercüman beyi gördün mü? (...) (ELT, s.523).

Kahveci: Be hey sultanım, hanı şurada bir Arab **gelmez miydi**? Bazı kerre revani, bazı da pişmiş kadayıf satardı (ELT, s.497).

(...) Dizdârlarını re'âyet idüb istimâlât virdi. Oradan döndi gene kenâr-ı Bolğara gitdi. Orduya varub Dâvûd Paşayla mülâkât itdi. Ol eşnâda Zülkadıroğlı 'Alaü'ddevle Beg **geliyörürdi** haber itdiler. Vüzerâ-yı 'izâm ve ümerâ-yı kirâm istiğbâle çıkdılar (...) (TAO, s.105).

(...) Niyâm-ı şemsîr dehânından özge, mekânda bir içim şu ele girmazdı. İraqda zırh ve cevşen tâbın görenler âb-ı mevc-zen şanurlar **sevinürlerdi**. Karşu râқта serâba bağanlar şuya yakın geldük seyrâb olurız diyü **avinurlardı** (...) (TAO, s.72).

(...) Şemşîr-i âbdârla gördükleri köyüñ ocağına şu koyub, na^e-i âteş-bârla kühsârların başına od yakdılar. Kuvvetle katı yaydan atılmış ođ gibi **giderlerdi**, atlar ayağî-yle tağların taşın pamuk gibi **diderlerdi** (TAO, s.165).

(...) Bayındır beglerinden Feraşad Bey ve Manşûr Beg, dahî onların nazîri bir niçe emirler rikâb-ı kâmyâbında mülâzim **olub yürürlerdi**. Ol mâh gibi felek-i rif'atda iken nâgâh çâh-ı felâkete düşen a'yân dergâh-ı âsümân-iştibâhında gene 'izzet ü câh **bulub-țururlardı** (...) (TAO, s.233).

(...) Karamanoğlı Kâsim Beg ki, bed-nijâdların başı-ydı, ifsâd u irşâdı-yle fermân-i sultân-ı cihâna 'ișyânı iştihâr bulıcağ, sâyir ümerâ-yı rezm-ârâya dahî ki, Gedik Ağmed Paşa-yla bile düşmen civârında **țururlardı** (...) (TAO, s.32).

(...) Ol zamânda mezkûr iklimde Ermeniler muķîm olmuşdı; kûh u sahrâ onlaruñ gürûh-ı enbûhi-yle tölmişdi. İçlerinde şâhib-i şevket begleri yoğidi. Ümerâ-yı Haleb ve Şâma itâat **iderlerdi**. Bâcların ve harâcların onlar **alurlardı**. Bunları ra'iyet idinüb ri'âyet **iderlerdi** (...) (TAO, s.88).

(...) Mezkûr deryânuñ içinde ayağı basmaduk cezîre kalmamışdı, kenârında bir derya yoğidi ki, ol anı urub, esîrin almamışdı. Fireng begleri elinden 'âciz olmuşlardı. Niçe ideceklerin **bilemezlerdi**. Kendü illerinden bizmişlerdi. Başların alub kanda gideceklerin **bilemezlerdi** (...) (TAO, s.145).

(...) Murâd Hân birkaç kerre buyurmuşlar kim "Her bâr ordu-yı İslâm içinde yetmiş guruşun sadâsın istimâ' ederim, görün ordu içre kankı haymede sâkindir" deyü su'âl edermiş. Ol ise İslâmbol'da "Vardı Murâd yetmiş guruşa aldı, Murâd yetmiş guruşa verdi" deyü feryâd edüp serseri **gezmede idi** (EÇS, s.188).

Bu mahalde Seydî Battâl Gâzûîç bin bahâdırânıyla Üsküdar'da pusu edüp küffardan ganîmet alup küffâr üzre musallat **olmada idi** (EÇS, s.232).

"(...) Hatt-ı şerîfim vüsul buldukda der-i devletime gelüp kâ'immakâmım olasın ve menkûhun olan hâletim Fâtıma Sultân ile müşerref olup devâm-ı devlet-i pâdişâhıma hayır du'âda olasın" deyü hatt-ı şerîf geldikde cümlemiz İslâmbol'a gideriz deyü şâdumân olup tedârikler **görmede idik** (EÇS, s.54).

Sultân Bınarı ve İsmâ'îl Bınarı dahi derler bir âb-ı hayât bunarı sebebiyle Köpürlü vezîr karındaşı ze'âmeti olmak üzre henüz amâr olup evler ve câmi' ve hânlar **yapılmada idi**. Andan kalkınca nehr-i Lofder'i atlar ile geçüp nehr-i sağîre Lofder dağlarından gelüp bu mahalde nehr-i Tuna'ya karışır (...) (EÇS, s.97).

Ve Rum Sultânı Bâyezid Hân gâyet pîr olmagın Rum vilâyetinde her tarafda birer ejder baş kaldurub alemler yakub **yıkmakda idi** (...) (LPT, s. 147).

(...) Cihâna zembere ve ğulğule peydâ olub, kâyinât içine bir şâdî ve sürûr, bir beşâret-i pürhubûr peydha oldı ki, herkes dîvân kapusundan tâ Yenibağçeye varınca mânend-i murğ-u tuyûr **uçmakda idiler** (...) (SN, s.160-161).

Bu mahalde cümle kurâlar emn ü amânda olup cümle kefereleri kendlerin amâr **etmede idiler**. Ve bu mahalde (...) (EÇS, s.45).

(...) Meğer kim müneccimler kavlince bir sa ° at varmış kim otuz yılda bir vâkı° olurmuş, ol sa ° atı **gözleyüp tururlardı** (...) (ATAO, s. 84, 80).

(...) Bu bâbda Sultân Selîm'in bir vechile ihtimâm-ı hümâyûnları var idi ki, ekser gicelerde, iki üç def'a bir bahâne ile kapucılar gelüb görürlerdi. Mühimmât-ı müslimîm görürler mi? Deyüp paşayı tecessüs **iderlerdi** (...) (SN, s.77).

Ûâdı eyitti: "Ol altını vëricek kanda **otururduñuz**?" Eyitti: "Bir ağaç dibinde **otururduk**." Ûâdı eyitti: "Çün ağaç dibinde otururduñuz; neyçün eyittüñ ki ÷anuğum yok?"(...) (KN, s. 152).

(...) Biz bu kal'ayı mesâfe-i ba'ideden görünce kâfir kal'ası zann edüp dahi ileri vardık. Bir yeni minâreyi henüz bennâlar inşâ **ediyorlardı** (...) (EÇS, 6.K, s.8).

"Görelim ahvâl-i pür-melâl neye müncer olur" deyü Tuna kenârında niçe bin âdem irkilüp cem' **olmada idik**, ammâ hikmet-i Hudâ-yı Bârî yârî kılup biz gerüde küffâr-ı hâksâr ile (...) (EÇS, 6.K, s.181).

"Hayr ola çavuş ağa, âyâ haberdâr mısın bizi niçün isterler" dedikte çavuş-ı herîf ü zarîf eydir: "Allâhu a'lem, Üstürgon'un zahîresi ahvâlleri **söyleşiliyordu** ve Seydîzâde dahi **anıhyordu**, ol mahalde sizi istediler" deyince hemân İbrâhîm Paşa tebessüm edüp eydir (...) (EÇS, 6.K, s.201).

(...) "Baka ağa, sen vezîria'zam ağası isen biz de İbrâhîm Kethudâ'nın hocası Evliyâ Çelebi'yim. *Şimdi* gazâyâ gidüp İbrâhîm Kethudâ'ya ve Köpürlüoğlu'na senden şikâyet ederiz. Nedir bu senin etdiğın. Nezâketle elimizden hayduk kâfirlerin almak mı **isterdin**? İşte ol kırk aded kâfirleri de kılıçdan geçirdik (...) (EÇS, 6.K, s.93).

1.10.2. - (I) yor + i +miş, -mAdA / -mAktA + i + miş, -Ar/- r + i + miş, -(y)UpDUr(Ur) + i + miş

-yor + i + miş yapısında -mİş eki rivayet fonksiyonunda kullanılmaktadır. Bu zamanda, içinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte olan hareket başkasından duyularak aktarılmaktadır (Dolunay 2012: 98).

Banguoğlu ise, konuyu "Şimdiki zamanın söylentisi (narratif du présent)" başlığı altında değerlendirmiştir. Geçmişte süren, fakat anlamca geniş zamanın söylentisi

gibi şimdiki zamana da geçebilen bir kiptir. Şu farkla ki dolaylı geçmiş anlatımı üzerindedir:

Sabahları erken çıkıyormuşsun.

O sırada yemek yiyorlarmış (2015: 465).

Adalı, konuyu anlatırken; aktarma (rivayet birleşik zamanı) ardılı: Birincil zaman, ya da istem kavramı eklenmiş eylemin bir başkasına aktarıldığını, geçmiş bir zamanda olduğunu ya da olasılık bulunduğunu belirtmektedir.

ver-se-y-miş, ver-e-y-miş, ver-meli-y-miş

ver-miş-miş, ver-i-r-miş, ver-i-yor-muş, ver-ecek-miş (1979: 49).

Yalın zamanlı eylemin, ek eylemin –miş (i-miş) ekini alarak rivayet bileşik zamanını oluşturduğu görülür. Rivayet bileşik zamanlı eylemlerin genellikle geçmiş zaman kavramı taşıdıkları görülür. Kimi zaman da eylemin anlattığı kavramın bir başkasından aktarıldığı ya da olasılık anlamı verdiği olur. Bununla birlikte anlatımda kesin bir yargı yoktur. Yalın zamanlı bildirme kipleri belirli geçmiş dışında, rivayet bileşik zamanı çekimine girerler ve bu çekim sırasında kişi eklerini alırlar:

Kal-mış-mış-ım (belirsiz geçmiş), kal-ıyor-muş-um (şimdiki zaman), kal-ır- mış-ım (geniş zaman), kal-acak-mış-ım (gelecek zaman) vb. (Aksan-Özel-Atabay 1976: 102).

Benzer ise bu konuyu iki biçimde inceler: Birinci olarak hâlen sürmekte olan bir vakanın, söylenti ya da sonradan fark etmeye dayanılarak anlatılması söz konusudur. Bu biçimde –(I)yor eki zaman işlevinde kullanılmış olup –miş eki ise kiplik işlevinde kullanılmıştır. Böylece biçim *zaman* + *kiplik* işlevleriyle oluşmuştur. Bu ek kiplik bakımından söylenti anlamını barındırmaktadır. İkinci olarak ise –(I)yor eki zaman değil, görünüş işlevinde yer almaktadır.

Biz gittiğimizde, o uyuyormuş.

Cümlede –(I)yor eki görünüş işlevinde bitmemişlik bildirirken –miş eki ise zaman ve kiplik işlevinde hem geçmiş zamana hem de söylenti kipliğine atıfta bulunmuştur. Böylece biçim görünüş + zaman/kiplik olarak oluşmaktadır (Benzer, 2012: 166-167).

Dilaçar'ın “-miş”li geçmişin belirsizlik ifade ettiği görüşünden farklı olarak Aksan, -mİş + -Dİ yapısında -mİş ekinin yalın zamandaki işlevini kaybettiğini, yapılan eylem veya gerçekleşen işe konuşucunun tanık olduğunu bildirmektedir. Ayrıca birleşik çekimli fiillerde rivayet birleşik çekiminde birinci ekin zaman anlamını koruduğunu -mİş ekinin ise rivayet görevinde kullanıldığını belirtmektedir (Aksan 2009: 196-197).

Ergin ise birleşik çekimli fiillerde iki şekil ve zaman ifadesinin bulunduğunu yazmaktadır (Ergin, 2012: 320). Birleşik çekimlerin hikâye şeklinin hikâye etmenin yanı sıra zaman eki olduğunu da belirten Ergin, rivayet şeklinin ise ekin zaman değil, anlatma ve sonradan farkına varma işleviyle yer aldığını, bu nedenle de birleşik çekimlerdeki bu ekin zaman değil şekil eki olduğunu vurgulamaktadır (Ergin 2012: 323-324).

Birleşik çekimli fiillerde i- fiiline gelen -mİş eki zaman değil, kipsel değeri ile kullanılmaktadır. Mesela; “*Ali bugünlerde çok çalışıyormuş*”, “*Yarın size gelecekmış*”, “*Ahmet sigara içermiş*”, “*Çalışırken yanlış yöntem izliyormuşum*” gibi örneklerde -mİş eki sonradan farkına varma, söylenti kipinde kullanılmaktadır. Ergin de bu duruma dikkat çekmiş birleşik çekimlerdeki bu ekin zaman değil, şekil eki olduğunu belirtmiştir (Ergin 2012: 323).

Dil bilgisi kitaplarında zaman kipten bağımsız düşünülmemekte, zaman eklerinin kip ekleri olduğu vurgulanmakta, basit ve birleşik çekimlerde zaman eklerinin zamanın yanı sıra kip de belirttiği ifade edilmektedir. Dil bilgisi kitaplarında bu genel yaklaşım Ergin'in hikâye birleşik çekim anlayışında da devam etmekte, ancak rivayet birleşik çekimli fiil anlayışında ikinci ek zamandan ziyade kip eki olarak kabul edilmektedir. Banguoğlu'nda ise fiil birleşik çekimlerinde ikinci ek kip (tarz) eki olarak kabul edilirken, Korkmaz'da birinci ek kip, ikinci ek zaman eki olarak görülmektedir. Aksan, Dilaçar gibi araştırmacıların bir ekin birden fazla işlevi olabilir görüşü Uzun'da tek ek /tek işlev anlayışına dönüşür. Ayrıca Uzun, Gülsevin gibi araştırmacılar bir fiilin birden fazla zaman bildiremeyeceği anlayışına karşın, referans zaman anlayışında konuşucunun her iki zamanda olayı görebileceği bir konumda yer alması görüşü bulunmaktadır (Kara 2016:114).

Taranan metinlerde –(I)yor + i + miş, -mAdA / -mAktA + i + miş, –Ar/- r + i + miş, -(y)UpDUR(Ur) + i + miş birleşik yapısının yer alışı şu şekildedir:

Bu yapıda hareket, konuşucunun şahit olmadığı bir geçmişte devam etme özelliği gösterir. Şimdiki zaman ekleri sürme bildirirken –miş, duyulan geçmiş zamanı bildirir.

(...) “Şöyle recâ ve hüccetler beyân eyledük, ilçi paşa ısgâ itmedi ve hedâyânın ekseri koynunda ve cibinde idi, yağma olunmadı ve Ahmed Paşa’nın dahi hazînesi yağma olunmağa isrârı sebep oldu “deyü arz u mahzar iderüz” **deyorlar imiş**, “Fenâya varıyor. ” deyü (...) (TP, s. 239, 151b).

Rivâyet olunur ki, bir gün Murad Han Gazi’ye haber geldi kim Sırf kâfirleri cem’ olub, Edirne’ye gelmek **isterlermiş**. Murad Han Gazi dahi fi’l-hal asker cem’ idüb, Biga tarafına yürüdü (...) (KC, s.201).

(...) Vezîr-i a’zam tebdîl ile ordudan ilerü dört beş konak sür’at ü ılgar ile azîmet edüp: “Karyelerde olan şakîleri ahz **edermiş** ve şehirlerde herkes havfindan firâr **edermiş**” derler (...) (KET, C.I, s.413).

(...) Kapucılar kethudâsı gidüp, İbrâhîm Paşa’yı haymesinde bulmayıcak, tabura gider. Meger İbrâhîm Paşa dahi **geliyormiş**, yolda râst gelüp vâki’-ı hâli bî-kem ü kâst (...) (HBT, C.III, s.540).

(...) “İşte kundaklarına bindürmüşler, işte çekecek câmûsların etrâf-ı Eğri’de olan karyelerden cem’ idüp, hâzır eylemişler” diyü her gün, bir dürlü dürûg-ı bî-fürûg nakl idüp ve gâh müzevver mektûblar peydâ idüp ve gâh, “Toplar yolda imiş, **geliyormiş**” diyü müjdeciler gösterüp (...) (HBT, C.III, s.584).

(...) Meger ol zamânda, Hâce-i cihân otak-ı Pâdişâh-ı âlî-cihâna varup, Pâdişâha bi’zzât mülâkât idemiyicek, mühr-i hümâyûn ilâ zâlîke’l-ân, İbrâhîm Paşa’da olduğunun veçhini Kapu ağası Gazanfer Ağa’ya pürsân **olmakta imiş**. Gazanfer Ağa, “Bilmezem” diyü cevâb viricek (...) (HBT, C.III, s.537).

(...) Kâfirler sınıcak Sultân Murâd kırılan kâfir leşkериñ temâşâ iderken meger kırılan gövdeler içinde bir yaralı kana bulaşub yaturken, Sultân Murâd’ı **göreturmuş**, ol oradan kalkub Sultân Murâd’ı gâfilen urub şehîd eyledi (...) (LPT, s. 162).

Muhaddisân-ı havâdis-i rûzigârdan işbu İmroz cezîresinün hakkında şöyle hikâyet olunur ki, karşısında Rumili'nde Ece-ovası kenarları boğaza gelince kadîmü'z-zamânda *şimdiki gibi gelinür imiş* (...) (KB, s.88).

“Bire, Sultân İbrâhîm Sırçasarây'dan rehâ bulup hapsden kaçup bostâncı ocağına dahl düşüp kulun bir fırkası yine İbrâhîm Hân'ı **istermiş**” deyü İslâm-bol içre azîm vezni üzre velvele ve gulgule olup (...) (EÇS, s.130).

(...) Şehzâde Mehemmed Hân-ı Râbi'den bî'at edüp ertesi gün yine Sultân İbrâhîm Sırçasarây hapsinden halâs olup yine “Kul tâ'ifesi anı pâdişâh **isterlermiş**” deyü bir gulgule-i azîm olup (...) (EÇS, s.173).

(...) Kim artık kal etmeğe ihtiyâc kalmayub su gümüşü derler, bu dahi elde ezilir, sırmadan hâlis gümüşdür. Bu tîz-âbı Hazret-i Süleymân peydâ edüp uyuz olan dîvlere dürtüp gerlikden halâs **olurlarmış** (EÇS, s.311).

(...) Murâd Hân birkaç kerre buyurmuşlar kim “Her bâr ordu-yı İslâm içinde yetmiş gurusun sadâsın istimâ' ederim, görün ordu içre kankı haymede sâkindir” deyü su'âl **edermiş** (EÇS, s.188).

(...) Zamân-ı Eflâtûn'da bu medreselerde kavm-i İşrâkıyyûn ve kavm-i Meşşâ'ıyyûnlar sâkin olup cemî'i ulûm-ı garîbe vü acîbeleri Eflâtûn'dan görüp tekâmîl-i fûnûn **ederlermiş**, ammâ *şimdiki hâlde* bu hücrelerde kal'a neferâtları ehilleriyle zevk **ederlermiş** (...) (EÇS, s.116).

1.11. Şimdiki Zaman Semantiğinde Görev Alan Leksikolojik İşaretleyiciler

Çalışmanın bu bölümünde, fiili zaman düzleminde somut bir yere taşıyan yani çekimli hale getiren zaman ve kişi eklerinden bahsederken, cümlede ifade edilmek istenen zamana etki eden, doğrudan zaman anlamı kazanmasında rol oynayan cümle ögelerinden bahsedilecektir.

Mastar halindeki soyut fiiller, fiil çekim eklerinden olan zaman ekleri ile somutlaşarak zaman çizgisindeki yerlerini alırlar. Bazen çekimli fiildeki ifade edilen zaman tam olarak belirlenemeyebilir. Zaman ve kişi ekleriyle çekimlenen fiiller, daha somut bir zamanda ifade bulmak için, zaman anlamı taşıyan sözcük ya da sözcük

öbeklerine ihtiyaç duyarlar. Zaman anlamı taşıyan bu sözcüklerle, zarf ögeleriyle cümlelerin zamanına doğrudan belirleyici bir anlam kazandırılmaktadır. Zaman zarflarının oluşturduğu zarf tümleçleri, fiilin zamanının belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır.

Yaman'ın ifadesiyle, Türkçede kelimeler kullanıldığı yere göre, anlam ve görev kazanırlar ve kelimelerin gerçek değeri, ancak cümle içerisinde ortaya çıkmaktadır. Dil bilim kitaplarında yönverenler ismiyle yer alan bazı kelimeler, önemli roller üstlenmektedirler. Cümleyi yönlendiren bu kelimelerin, cümlelerin yapı, anlam ve zamanında kısıtlama, genişleme gibi değişik şekillerde ortaya çıktığını ve cümlelerin kuruluşunu zaman, durum, şekil, istek, şart, gereklilik, devamlılık gibi çeşitli açılardan yönlendirdiğini ifade eder. Genellikle zarflar ve edatlar bu görevi üstlenmektedir (Yaman 1991: 18).

Yaman ayrıca konuyu açıklarken Türkçede kurallı bir cümlede yüklem sonunda bulunduğunu, “*En sonda yer alacak olan yüklem hem fil olarak tercihinde hem zaman, kişi, teklik-çokluk, olumluluk-olumsuzluk, soru vb. bakımlardan şekillenmesinde cümlelerin daha başından itibaren yer alan diğer ögeler etkili ve yönlendirici olmaktadır*” ifadesini kullanmıştır. Zarf ve edatlarla başlayan veya içerisinde bu tür kelimeler bulunan cümlelerin zamanları âdeta önceden belirlenmiş olmaktadır. Bazı dil bilgisi kitapları bunu “*yönverenler*” başlığıyla verirken bir kısmı bir ad koymadan bahsetmiştir. Kısacası, bu tür kelimeler ile cümlelerin zamanı arasında, çok defa, doğrudan bir ilişki kurmak mümkündür (Yaman 2017: 39).

Yaman, konuya ilişkin değerlendirmelerine devam ederek yönverenler hakkında konuya örneklerle, farklı yaklaşımları aktararak devam etmektedir.

Göknel, cümledeki belirleyici bazı kelime ve kelime gruplarını şöyle ifade eder: “*Cümleler, düşüncede oluşan bazı iticilerin etkisi altında şekillenirler. Bir cümlelerin olumlu, olumsuz, soru ve emir şekillerini almasını veya bir emrin nazik bir şekilde ifade edilmesini bu iticiler sağlar. Bunların diğer bazı görevleri de belirli ana cümleleri birbirine bağlamak, bazı noktalara önem vermek veya bir duyguyu ifade etmek üzere cümleyi şekillendirmektir. Evet, hayır, elbette, belki, ancak, acaba, ve, fakat, bile, ya, ye, hem, ne ne gibi sözcüklerle, ah, of, ha, hey, eyvah, gibi ünlemler, yönverenleri cümleler içinde temsil eden sözcüklerdir*” Yönverenler bu sözcükleri sadece ana cümleler içine yerleştirmekle kalmaz, aynı zamanda çoğu defa (her zaman

değil) ana cümlelerin yapısını da değiştirirler. Örneğin, “keşke” sözcüğü istek yönverenin bir temsilcisi olarak cümlelerin başına yerleştirildiğinde, cümlelerin yapısı da değişir ve fiil kökünün sonuna (se) morfemi yerleşir. Aynı zamanda bu yönveren, ana cümledeki fiilin muhtemel zamanlarında da kısıntılar yapar. Örneğin, “keşke gitsem”, “keşke gitseydim”, “keşke gitseymişim”, “keşke gidebilseydim” ve “keşke gidebilseymişim” diyebildiğimiz hâlde, “keşke gideceğim”, “keşke gittim” ve “keşke gidiyorum” şekillerinde cümleler yapılamaz (Göknel 1974: 58-59,142-147).

Acarlar, konuyu “*Fiil kiplerindeki anlam kaymaları çok sayıda ve değişik örneklerle de gösterilebilirdi. Bu yazıda, yalnızca konuyu açıklayacak kadarıyla yetinildi. Az örneklerle de olsa buraya dek anlatılanlardan açıkça beliriyor ki cümleler içinde ilişki kurdukları kelimelerin etkisi altında türlü yönlere kayabiliyor, böylece istenilen her düşünce ve ve duygu dile getirilmiş oluyor*” (1969:254) ifadesiyle açıklamıştır.

Zülfikâr, aynı konuyu dile getirirken dün, evveli gün, geçenlerde, sonradan, birkaç gün önce gibi kelimelerin belirli geçmiş zaman kipi ile çok kullandığını belirterek örnekler vermektedir. “Dün bizim caddede feci bir kaza oldu”. “Sonradan anladı”. “Birkaç gün önceden bana haber verdi” (1980: 79-80).

Can, konuyu geniş zamanı anlatırken belirtmiştir: Alışkı (adet) halinde ya da sık sık yapılan bir işi; genel ya da gerçeklikleri herkesçe kabul edilen durumları; bir şeyi yapmaya istekli ve hazır oluşu anlatmak için ve kimi kez de gelecek zaman anlamında kullanılır. Çoklukla, “daima”, “hep”, “her zaman”, “sık sık”, “genellikle”, “her gün” vb. gibi alışkı ve yineleme bildiren sözlerle birlikte bulunur (1983: 51).

Adalı’ya göre, “Yönverenler, tümcenin biçimlenmesinde etken olan öncüllere verilen addır. Yönveren öncülün ilişkisi tümcedeki herhangi bir birime değil, tümcenin kendisine yöneliktir. Yönverenin ilişkisi tek bir tümceye dönmüş olabilir: (evet), (hayır), (asla), (eh), (ah), (eyvah) gibi Yönverenlerin kimileri tümcede belli değişiklikler yapılmasını zorunlu kılar. Bağlantı yöncerenleri gibi. Bunun dışında (eğer) yönvereni tümcenin koşul, (asla) yönvereni olumsuz dönüşümlü olmasını gerektirir (1979: 40-41).

Çekimli fiillerdeki zaman ve işlev kaymalarında zaman kalıpları her zaman geniş bir esneklik taşımazlar. Bu nedenle, çekimli fiillerdeki zaman ve işlev kaymalarında, cümle içinde yer alan öteki bazı öğeler önemli birer etken olurlar ve

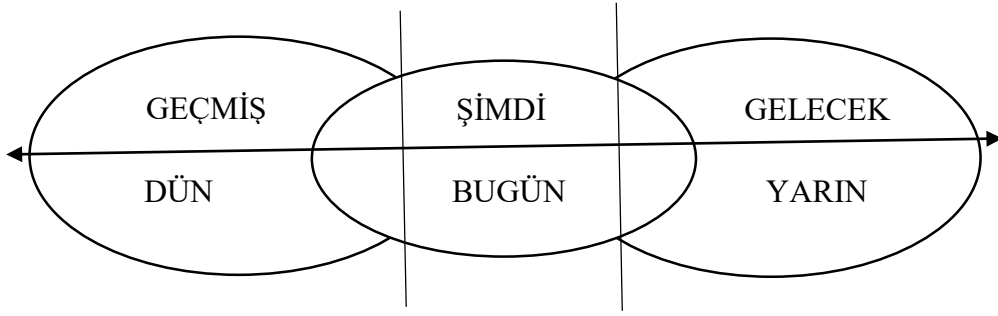

bu kaymalara elverişli bir ortam hazırlarlar. Cümle içinde anlamları ve işlevleri bakımından fiille bağlantılı bulunan bu ögeler, zaman kaymalarında yönlendirici veya belirleyici durumundadırlar. Çekimli fiiller, cümledeki bu yönlendirici kelimelerin etkisi altında türlü yönlere kayabilir. Böylece duygu ve düşüncede anlatım çeşitliliği sağlar.

Cümle içinde yer alan ancak, belki, daima, elbette, hep, her zaman, genellikle, keşke, sık sık, bir gün, her gün, günlerden bir gün, önceki gün, önce, önceden, sonra, sonradan, şimdi, neredeyse, hemencecik, gene, bir türlü, bütün gün, çoktandır, bunca yıl, on yıl önce, kaç kez, akşama kadar, sabaha dek, öğle vakti, geceleyin vb. zarf ve zarf görevi yüklenmiş olan kelime ve kelime grupları, bir dereceye kadar çekimli fiillerdeki zaman ve işlev kaymalarını yönlendiren ögelerdir. Hatta bunlardan bazıları yalnız belirli zaman kalıpları ile kullanılabilir durumdadırlar. Nitekim şimdi zarfını şimdi geldim, şimdi geliyorum, şimdi geleceğim biçimlerinde kullanabildiğimiz hâlde, bir istek ifadesi olan keşke zarfını keşke geldim, keşke geliyorum, keşke geleceğim biçimlerinde kullanamayız. Bu kelime cümlede kendi anlam ve işlevine uygun bir zaman kalıbını gerekli kılar ve ancak, keşke gelebilsem, keşke gelseydin gibi bir zaman kalıbı içinde yer alabilir (Korkmaz 2007: 581-582).

Bu konuya işaret eden bazı eserlerde, çekimli fiilleri yönlendirebilen ögeler “yön verenler” diye adlandırılmıştır (Adalı 1979: 40-41). Bazı gramerlerde de cümleyi şekillendiren belirleyici olarak nitelendirilmiştir (Göknel 1974: 142-147).

Diğer bazı gramerlerde ise, belirli zamanlar ile kullanılan belirleyici zarflardan söz edilmiş; ancak, bunlar için özel bir terim kullanılmamıştır (Korkmaz 2007: 582).

Şema 3: Kerime Üstünova'ya göre zaman ilişkileri

Üstünova'nın ifadesiyle, zaman eklerinin bildirdiği bir ölçüde somut olan bu zaman, zaman ifade eden sözcüklerle biraz daha netleştirilerek darlaştırılır. Sözün söylendiği ana olan yakınlığı ya da uzaklığı belirtilir. Çünkü o büyük zaman dilimleri içinde başka kesitler vardır. Dil, hangi zaman ekleriyle zaman bildiren hangi sözcüklerin kullanılacağını belirlemiştir. Dolayısıyla her sözcük –iki grubun da temel işlevleri dikkate alındığında- her ekle aynı düzlemde kullanılamaz.

geçmiş zaman -Dİ, -mİş: biraz önce, birazdan, demin, dün, dün gece, geçen akşam, geçenlerde, geçen hafta, saatlerce, bir ay içinde, bildir, iki sene evvel, eskiden, önceleri, birdenbire (içinde bulunulan andan önceki), sabah, akşam, akşam vakti, akşam üstü, gece, sabahleyin, öğleden sonra vb.

şimdiki zaman -yor, -mEkE: şu anda, şimdi, henüz, bugün, hâlâvb.

gelecek zaman -EcEk: akşama, akşama doğru, sabaha karşı (içinde bulunulan andan sonraki), yarın, biraz sonra, ertesi gün, yaza doğru, iki yıl sonra vb.

Aslında zaman ifade eden sözcüklerin yaptığı somutlaştırma işi, çok da açık değildir. Bunların işlevleri zamanı somutlaştırmaktır; ama her zaman gerçek bir somutlaştırma sağladıkları söylenemez. Bir ölçüde kapalı kalabilmektedir (Üstünova: 678-686).

Türkçede zaman eklerine destek olmak amacıyla zaman zarfları, zaman belirteçleri adını verdiğimiz belirleyiciler kullanılır. Bilindiği gibi zaman belirleyicileri, bir fiilin anlamını zaman kavramı ile sınırlandırır. Fiilin bildirdiği zamana önemli bir ayrıntı katarak hareketin hangi zaman dilimi içinde gerçekleştiğini daha da detaylı bir biçimde aktarırlar.

Buna göre fiilin taşıdığı zaman eki ile fiili zaman açısından sınırlayan zaman kelimesinin uyumlu olması gerekir. Geçmiş zaman ekiyle geçmiş ifade eden belirleyiciler, gelecek zaman ekiyle geleceği ifade eden belirleyiciler kullanılmalıdır. “Dün gittim”, “yarın gideceğim” gibi. Ancak, dil içinde zaman ekleri ile zaman belirleyicilerinin uyumlu kullanılmadığı da görülmektedir. Böyle bir durumda zaman belirleyicilerinin zaman ekine katkıda bulunması değil zaman ekinin önüne geçerek kendi taşıdığı zaman kavramını anlatıma yansıtması ya da zamandan ziyade herhangi bir durumu anlatması söz konusudur. Bu kullanımlarda zaman ekinin zaman belirleyiciye uyduğu veya zaman belirleyiciyle birlikte dilde var olan ama dilbilgisi kitaplarında gösterilmeyen bir zaman dilimini –yakın gelecek, yakın geçmiş gibi- aktardığı görülür. Örnekler incelendiğinde aynı zaman belirleyicinin farklı zaman ekleriyle kullanılabildiği görülmektedir. Bugün geldim, bugün geleceğim, bugün geliyorum, bugün gelmişim, bugün gelirim gibi. Söz konusu belirleyiciler olmadan genel olarak üstlendikleri zaman dilimini anlatan çekimler, zaman belirleyiciler olmadan da bu eklerin diğer zamanları ifade ettiği örnekler dilimizde yer almaktadır. Başka zaman dilimlerini ifade eden belirleyicilerle kullanıldıklarında bazen ekin ifade ettiği zamandan farklı bir zamanı ya da bir durumu aktarabilirler. “Geliyorum” çekimi tek başına kullanıldığında şimdiki zamanı anlatırken bugün geliyorum veya biraz sonra geliyorum gibi kullanımlarda şimdiki zamanı değil açıkça yakın gelecek zamanı aktarmaktadır. Buna göre zaman belirleyicilerinin sadece fiilin anlattığı zamana ayrıntı ya da belirlilik katması değil zaman kavramının dışında bazı özel anlamlar yüklemesi hatta zaman ekinin sınırını belirlemesi de söz konusudur. Böyle olduğu için fiil çekimlerinin bu açıdan da ele alınması gerekmektedir (Şahin 2006: 7-11).

Şimdiki zaman işaretleyicileri taranan metinler içerisinde şu şekilde örneklendirilmiştir:

(...) Ale’s-sabâh çâşitlar gelüp, “Pâdişâhım, *işte* küffâr askeri yerinden kopdu *geliyor*” dediklerinde Semendire Beği Yahyâ Paşazâde Balı Beğ, Bosna Beği Husrev Paşa beşer bin güzîde (...) (EÇS, 6.K, s.111).

Müşâvere: Muhaddid-i mûmâ-ileyh: “Bu gâvur bizi aldatdı, götürüp içeri sokdı; şimdi beni darıldı. Her ne ki, söyleyor ise, dargunluğumdan anlayamayorum, bu iş

bitmeden kaldı; *şimdi* deyör ki: “Beç’e âdem ve kağıdlar göndereyim, haberi gelince bunda meks idelüm (...)” (TP, s. 121, 70a).

(...) Kayığa yolladığım hizmetkâr ne pek gecikdi. *İşte* seyirderek *geliyor* (...) (LT, s.358).

Bre oğlan. Lebeyk sultanum. Var Ali çelebiye di ki buraya gelsün. *İşte* *geliyor*. Eyü geldün çelebi, oğlanı sana yollasam gerek idi (...) (LT, s.357).

(...) Giceniz hayr ola. Hayra karşı. Yemişi getirin ve losdaracıya söyleyin gelsün bize buluşsun. *İşte* bir şişe şarab elinde *geliyor* (LT, s.222).

“Pâdişâhım, çerâğın olan Yanoş oğlum ve abd-i memlûkun ve kal’a-i Budin’in elden gidiyor. *Hâlâ* yedi kral *döğüyor*, yetiş pâdişâhım, amân, el-amân” deyü feryâdnâmeleri dest-i pâdişâh-ı âlem-penâha vâsıl olıcak (...) (EÇS, 6.K, s.130).

“(...) Bizi Îsâ dinine da’vet etdiler. Hak dîn imiş ve dürüst Hıristiyanlarmış. Kanları düşdüğü yerden ılıca çıkup kanları Tuna’ya varınca *hâlâ* Tuna ol kandan aşağı kırmızı kan gibi *akıyor*” deyüp ol gün üç bin kâfir (...) (EÇS, 6.K, s.155).

(...) Bunlara imdâd yetiştirmediklerinden *yine* gerü dönerler ve *yine* “Kral imdâda *geliyor*” deyü feryâd edüp kal’aya yürümek tedâriklerin görürler. Aceb temâşâdır deyü âlem ve benî Âdem hayretde kaldılar (EÇS, 6.K, s.204).

“Bu kal’a halkı nereye gitdi?” deyü su’âl etdikde, *İşte* bu cânibdeki sarp dağlara *hâlâ* *gidiyorlar*” dedikde derhâl ol kâfiri dest-ber-kafâ baplayup bir ata bindirüp (...) (EÇS, 6.K, s.5).

(...) “Belgrad’ın zahîre ve imdâdı gelecek Tuna sefnelerinin yolını kat itmişler ve hilâf-ı ahdnâme hareket itmişler!” deyü devlete yazarsa, anun da bizüm de ve belki Cenerâl’in de başı belâyaya uğrar, mülâhaza itmeyorsuz. “*Hemân* aldatma ile bir iş görelüm de, sonu nice olursa olsun!” *deyorsuz* (...) (TP, s. 73, 37b).

(...) *Ol esnâda*, Kethudâ’-i bevvâbîn-i sultânî olan Haydar Ağa, Vezîr-i a’zam huzûrına gelüp, “Ağa’yı yeniçeriyân meclis-i Şâh-ı cihândan *çıkıyor*. Kâdî’askerleri arza taleb ideyorlar” didüğünde (...) (HBT, C.III, s.743).

(...) Hava güzeldür. Hava souk mıdur? Hav ısıcakdur. Yağmur yağıyor gibi. Deymede bugün yağmur yağmaz. Ruzgâr deyişildi. Gök gürleyor. Dolu yağıyor.

Şimşek oynuyor. Bu gece dondu mı? Hayır amma *şimdi donuyor*. Pus vardır gibi. Öyledür (LT, s.350).

(...) Bu halde iken Germiyan oğlu, Sultan Bayezid'i görüb bildi. **Heman** çağırub, eytdi: “Hay işbu ceng iden Bayezid Han kendüdür. Ne *turursız*” didi (...) (KC, s.353).

“(...) Bu araya kul karavaş için gelmedüm. **Hemân** hâlis ve muhlis senün rızâñı *isterem* (...)” (KC, s.287).

“(...) Şâh askeri taburlarından câyiz ki meydâna gelüp, ceng edevüz. İnşâ'allâhü Te'âlâ fütûhât nasîb oldukda, Tebrîz de feth olur. **İmdi** cevâb taleb *ederüz*” dedüğünde, kapu- kullarının cevâbları olup, dediler kim: “Fermânınıza muhâlefetimüz yok, lâkin şimdiki hâlde ziyâde zahîreye ihtiyâcımız vardır; orduda bulunmaz. Bir mikdâr zâhire ihsân eylen, fermânınız olursa kışlaruz” deyü cevâb verdiler (...) (KET, C.I, s.580).

“(...) Devlet-i Pâdişâhîde zâlimîn ref' olup bakıyye kalanları kûhistânlarda pinhân ve mu'annidler tebdîl-i mekân ve tağyîr-i libâs edüp, kılıc havfından **şimdiki hâlde** sa'âdet ile 'azîmet *edersiniz*. Etrâflarımızda olan eşkiyâlar yemîn ü yesârımızdan hareket ederler. Sizlerden ihtirâz üzeredir, sonra her biri ejderhâ olurlar (...)” (KET, C.I, s. 511).

(...) “Baka ağa, sen vezîria'zam ağası isen biz de İbrâhîm Kethudâ'nın hocası Evliyâ Çelebi'yim. **Şimdi** gazâyâ gidüp İbrâhîm Kethudâ'ya ve Köpürlüoğlu'na senden şikâyet *ederiz*. Nedir bu senin etdiğin (...) (EÇS, 6.K, s.93).

“(...) Çavuşbaşı ve Mehemed Efendi paşanın çadırında kaldı” dediğimde hemân Serdâr Ali Paşa'nın rûyî rengi mütegayyir olup eyitdi: “**Şimdi** bizi de Sadria'zam *ister*. Allâh ıslâh eyleye” deyüp, “Tîz âbdest getirin” dedikde **hemân** ol ân bir çavuş gelüp, “Sultânım, buyurun sizi Sadria'zam *ister*” dedikde anlar vezîria'zama gidüp hakîr meteris yoluyla müteferrikabaşı tabyasına gitdim (...) (EÇS, 6.K, s.202).

(...) Eyitti: “**İmdi** kılıcun ile beni çal, görelüm *keser mi?*” didi (...) (ATAO, s.14,11).

(...) *Şimdi* ben hâlimi fikr *iderem*. Bana üç nesne görünür: “Biri Mısra varub, Çerkese bende olmak, biri Kızılbaş olub, dinden berî ve efgende olmak. Biri pâ-berehne dervîş ve dilenci veyâ sâzende olmak (...)” (SN, s.169).

(...) Ve bölük halkı Celâlîler’den hayli akdarmaların alıkoyup: “Kara Sa’îd ile Kalender-oğlu Beyşehir’nde cem’iyyet eyleyüp, *tekrâr* Konya Şehri’ne *gelür*” derler. Konya halkı meterisler tedârükünde olurlar (...) (KET, C.I, s. 469).

1.12. Şimdiki Zamanda Olumsuzluk

Tüm diğer dillerde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü bir olumsuzluk anlatım şekli vardır. Olumsuzluk anlatımı tüm durumlar, kelimeler ve kavramlar için aynı şekilde ortaya çıkmamaktadır. Eylemler ve nesnelere için bazı kelimeler ve eklerle ifade edilen olumsuzluk kavramı farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

Türkçede olumsuz fiillerde kullanılan, geniş zaman ve şimdiki zaman çekimlerindeki biçimbirimler konusunda araştırmacılar ve dil bilimciler arasında bir görüş birliği yoktur. Ama genel olarak Türkiye Türkçesinde kabul gören görüş, konu ile ilgili biçimbirimin “-maz, -mez” olduğu yönündedir.

Bulak, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde şimdiki zaman ve geniş zaman eklerinin ortak işlev yerine getirmelerinden hareketle, şimdiki zaman olumsuz şeklinin -maz ekiyle ifade edildiğini belirtir. Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde görülen -mas şeklinin, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde görülmediğini ifade eder. Ancak teklik 1. kişi çekiminde Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde görülen -man şekli, nadir de olsa Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ilk dönemlerinde kullanılır: *bil-men* gibi (Bulak 2017: 216).

Osmanlı Türkçesinin ilk dönemlerinde olumsuzluk çekimlerinde teklik 1. şahsın yaygın biçimi -mAzAmdır: *bilmezem, yıkmazam, komazam, usanmazam* gibi.

Bu yaygın şeklin yanında -mAzvAn, -mAzvAnIn, -mAzIn, -mAn ve -mAnAm biçimleri de vardır: *dilemezven, kayırmazvan, dilemezvenin, görmezın, demen, vermen, bilmenem, bakmanam, bilmen*. Osmanlı döneminde -mAn dan sonra yaygınlaşan -mAm (bilmem, süremem) ise Kırım, Tatar, Başkurt Türkçelerinde tesirini göstermiştir. Çokluk 1. şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde ve Osmanlı

Türkçesinin ilk ve orta dönemlerinde –mAzUz dur: *bulışmazuz, daşınmazuz, tanımazuz, varmazuz, olmazuz, reddetmeziz*. Daha sonra Osmanlı döneminde bu ekteki z düşmüş (bilmeyiz) ve bu durum Kırım Türkçesine –mAmlz, Tatar ve Başkurt Türkçelerine –mAbIz olarak yansımıştır (Ercilasun-Karahan 2006: 392-393).

Yılmaz'ın ifadesiyle, Çuvaşça şimdiki zaman, eylemlere, sırasıyla, zarf-fiil eki –A, -t- (< ti < tu < tur < İT tur-ur) ve kişi eklerinin getirilmesiyle yapılır. Bu zamanın olumsuz biçimindeki tek fark, eyleme -mAs- gelmesidir. Çuvaşça -mAs'ın karşılığı olarak Yılmaz, genel Türkçede -mAz biçimini göstererek –mAs'ın bu biçiminin, onun iç ödünçleme olduğuna işaret ettiğini ifade etmektedir (Yılmaz, 2002: 81).

Eraslan konuyu açıklarken, “*Eski Türkçe devresinden beri bütün lehçe ve şivelerde yaygın şekilde kullanılan –maz / -mez menfi geniş zaman isim fiil ekinin yapısı hakkındaki görüşler çok değişiktir. A. Von Gabain da ekin yapısını şu şekilde açıklamaktadır: -maz / -mez < -ma / -me “fiilden fiil yapan eki” –z “fiilden isim yapma eki” M. Ergin de bu izahı benimsemektedir ki bizce de en uygun izah şekli budur*” ifadesini kullanarak konunun devamında ise “*Menfi mana taşıyan isim fiil ekidir. Bu sebeple sadece müsbet fiil köklerine getirilebilen ek, bütün Türk lehçe ve şivelerinde yaygın bir şekilde üç kullanılışa sahiptir. Doğu Türkçesi'nde ek, -z > -s değişmesi ile –mas / -mes, Abakan, Şor ve bazı diğer şivelerde de m- > b-, p- değişmesi ile -bas / -bes, -pas / -pes şeklini almıştır*” olarak açıklamıştır (Eraslan 1980: 28,40-41).

Türkçede şimdiki zamanın olumsuzuz, bugün öbür zamanların ve kiplerin olumsuzlarına göre çok ayrı yapıdadır. Birinci tekil ve çoğul kişilerde olumsuzluk, -me biçiminde; diğer kişilerde ise –mez biçimindedir. Bununla birlikte eskiden *sormas men* biçiminde kullanıldığına da rastlanılmaktadır. Bu durum, -s ya da –z'nin sonradan düştüğünü ve –me'nin hem olumsuzluk hem de zaman bildirme görevini kendi üstüne aldığını göstermektedir. Geniş zaman eki –r'dir. Ama II. ve III. tekil ve çoğul kişilerinde bu –r'nin z'ye dönüşmesi dilimizin tarihsel oluşumuna aykırı değildir: kudur- > kuduz, semir- > semiz gibi (Ediskun 2017: 181).

Fiillerin olumsuz / edimsiz şekilleri geniş zaman ekini (–r+) olarak değil bu ekin daha arkaik şekli olan (–z+) olarak alırlar. Geniş zamana teklik veya çokluk 1. şahıs ekleri ulandığında bu ek düşer (Gemalmaz 2010: 277, 364, 383).

-mA olumsuzluk ekli fiiller –yor şimdiki zaman ekiyle kullanılırken olumsuzluk ekinin ünlüsünün –mı / -mi / -mu / -mü şekilleriyle büyük ünlü uyumuna uyduğu da görülmektedir. Oku- / oku-ma- / oku-mu-yor, yaş-a- / yaş-a-ma- / yaş-a-mı-yor gibi. Bu durumu Korkmaz “-mA eki, bazı fiil çekimlerinde özellikle –(I)yor ekiyle kurulan şimdiki zaman kipinin çekiminde, ünlüsü bakımından bir –A-/I- değişimine uğramıştır. Bu durum yazıya da geçmiştir: almıyor, kakmıyor, gelmiyor, görmüyor gibi ” (Korkmaz, 2007: 128-130) ifadesiyle anlatmış ve değişimi geniş ünlünün kulağa hoş gelmemesi yanında, y ünsüzünün daraltıcı etkisine de bağlamıştır. Bu eki alarak oluşan olumsuz çatılı fiil çekimlenirken olumlu çatılı hâlindeki gibi kip eki ve şahıs eki almak suretiyle kullanılmaktadır (İlhan 2005: 271-279).

Geniş zaman eki –r olmasına karşın olumsuzda –z eki kullanılır:

gelirim / gelmem

gelir / gelmez (Bozkurt 2004: 253).

-mA olumsuz çatı eki, Türkçenin bilinen ilk metinlerinden günümüze kadar yüklem olan çekimli fiillerle beraber kullanılan olumsuzluk ekidir. Fiil kök ve gövdelerinden sonra gelip onların manalarını olumsuzluk yönüyle genişleten –mA eki olumsuz fiil cümleleri oluşturulurken kullanılmaktadır (İlhan 2005: 271-279).

Korkmaz konu ile ilgili olarak “*Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten bir ektir. i- ek-fiili dışındaki her fiil kök ve gövdesine gelebildiği için Türk dilinin en işlek türetme eki durumundadır.*” (Korkmaz 2007: 128-129) ifadesini kullanmıştır.

Şimşek ise Türkçe eylemlerde olumsuzluk ögesinin -me- eki olduğunu, bu ekin eylemliklerde, olumlu taban ile eylemlik arasına girdiğini ve eylemin bildirdiği kılış ya da oluşun yapılmadığını, yapılmayacağını ifade eder (Şimşek 1987: 199).

Korkmaz’ın ifadesiyle, şimdiki zamanın olumsuzluk çekiminde özel bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durum, birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde, -mA- olumsuzluk ekinden sonra gelen geniş zaman eki – r’nin eriyip düşmesi ve ses birleşmesi yoluyla; gel-me-r-im > gel-mem, oku-ma-r-ım > oku-ma-m, gel-me-r-iz > gel-me-y-iz, oku-ma-r-ız > oku-ma-y-ız biçimlerine dönüşmüştür. İkinci ve üçüncü teklik ve çokluk biçimleri, olumsuzluk ekinden sonra geniş zaman eki alınca, kipteki geniş zaman eki z eki ile karşılanmaktadır (Korkmaz 2007: 573-574).

Ayrıca Korkmaz ek için, “-mAz eki, -r, -Ar, -Ir / -Ur sıfat fiil ekinin olumsuz türüdür. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, eklendiği fiile süreklilik ve olumsuzluk anlamı katan geçici sıfatlar türetir ve adlar önünde sıfat olarak kullanılır” (Korkmaz 2007: 98-100) bilgisinden sonra, olumlu şekliyle beraber zarf fiil (bilir bilmez konuş-), tekrarıyla sıfatlar (bitmez tükenmez iş), geçici sıfatın önündeki adın atılmasıyla kalıcı sıfat ve adlar (çıkamaz “çıkışı olmayan durum”) oluşturduğunu da göstermiştir. Ekin yaygın kullanımını “Bazı metinlerde ve lehçelerde +maz olumsuzluk şeklinden genişletilmiş soyut isimler, olumlu şekle nazaran daha yaygındır” (Korkmaz 1994: 53) diyerek açıklamıştır.

Şimdiki zamanın olumsuzu ise diğer zamanlardan farklıdır. Temelde -ma- / -me- olumsuzluk ekiyle yapılan olumsuzluk geniş zamanda -maz / -mez şeklini alır. Bunun yanı sıra 1. teklik ve çokluk şahıslarda ise -ma- / -me- olumsuzluk eki geniş zamanın olumsuzu olarak da kullanılır. Bu sadece Türkiye Türkçesine has bir durumdur (Karaağaç 2009: 101).

Tekin, -r , -Ir , -Ur , -Ar ve -yUr ekli geniş zaman- şimdiki zaman eylem sıfatı sona alınmış kişi zamirleri ile geniş zaman-şimdiki zaman kipini kurduğunu ifade etmiştir. Geniş zaman-şimdiki zaman kipinin olumsuz biçimi -mAz ekli eylem sıfatı ile onu izleyen bir kişi zamirinden oluşur. 3. kişi zamirsizdir (Tekin 2016: 169).

Şimdiki zamanın olumsuzu diğerlerinden değişik olarak 1. tekil ve çoğul kişiler dışında -maz (-mez) ekiyle kurulur: kal-ma-m, kal-ma-y-ız, kal-maz-sın, kal-maz, kal-maz-sınız, kal-maz-lar.

Şimdiki zaman ve geniş zamanın olumsuzluk ifadelerinin, dil bilim kitaplarında sorulu biçiminde 1. tekil ve çoğul kişiler -maz ekini almaktadır.

kal-maz mıyım? kal-maz mısınız? kal-maz mı? kal-maz mıyız? kal-maz mısınız? kal-mazlar mı (Aksan-Özel-Atabay 1976: 110).

Geniş zaman dışındaki bütün zamanlarda, kip eki kendi şeklini koruyarak olumsuzluk ekinden sonra kullanılırken, olumsuz çatılı bir fiil geniş zamanda çekimlendiğinde geniş zaman eki -r -z’ye dönüşmektedir. Türkçede r - z değişimini Besim Atalay -sız, -siz ekinin yapısını anlatırken “Türkçemizde “r - z” değişmesi çoktur” şeklinde ifade edilmiştir. Bazı dil bilgisi kitaplarında diğer zaman - kip ekleri olumsuzluk ekiyle beraber alınmamasına karşılık, fiil köküne eklenen -ma

olumsuzluk eki ve –z geniş zaman eki, –maz “geniş zamanın olumsuzu” şeklinde bir ifadeyle anlatılmaktadır (İlhan 2005: 271-279).

Şimdiki zamanın olumsuzu diğer zamanlardan farklıdır. Temelde –ma-/me-olumsuzluk ekiyle yapılan olumsuzluk geniş zamanda –maz/-mez şeklini alır. Bunun yanı sıra 1. teklik ve çokluk şahıslarda ise –ma- / -me- olumsuzluk eki geniş zamanın olumsuzu olarak da kullanılır. Bu sadece Türkiye Türkçesine has bir durumdur. Oğuz yazı dillerinden Azerice ve Türkmencede geniş zamanın 1. teklik ve çokluk şekilleri –mar / -mer ekiyle yapılır. Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ise –mas / -mes şeklinde yapılır. Bu da bize şunu göstermektedir ki Türkiye Türkçesinde geniş zamanın olumsuz şekli şahıslara göre değişmektedir. 1.şahıslarda –ma-/me-olumsuzluk eki, hem olumsuzluk hem de zaman bildirmektedir. Kısaca gelirim cümlesinin olumsuzu gelmezim değil gelmemdir. Olumsuzluk eki geniş zamanda vurgulu, diğer bütün zaman ve kiplerde vurgusuzdur (Karaağaç 2009: 90).

Hirik’in ifadesiyle şimdiki zaman eki, Türkiye Türkçesinin en sık kullanılan eklerinden birisi olan olumsuzluk eki –mA ile birlikte kullanıldığında olumlu anlamının ve biçiminin farklılaşmasına sebep olmakta ve yeni durumların oluşmasını sağlamaktadır. Hirik yine, -yor ekinin ünlü uyumlarına uymayan bir ek olduğunu belirtirken bu durumun onun yanına gelen olumsuzluk eki –mA’nın da etkilenmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Fiil kök ve gövdelerinin sonundaki geniş ve düz ünlüleri daraltan –yor, olumsuzluk eki –mA’nın da daralmasına sebep olur. –mA eki –yor ekinin dışında sadece –me/-ma olurken –yor eki ile kullanıldığında –mı/-mi/-mu/-mü biçimine de gelir. –mAktA eki ile ilgili olarak ise başlamış ve devam eden hareketleri anlatırken olumsuzluk ekiyle beraber (-mAmAktA) başlamamış hareketleri ya da gerçekleşmeyişi devam eden hareketleri ifade ettiğini söyler (Hirik 2010: 58-60).

Olumsuzluk kavramı ile ilgili olarak Karademir, zamanın olumsuzu, kişinin olumsuzu şeklinde doğrudan zamana veya kişiye atfedilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını ifade eder. Bunu yaparken de zamanın veya kişinin olumsuzlanmasının mümkün olmadığını, onlara ait bir olumsuzluğun söz konusu olmadığını belirtir. Aynı şekilde kipin olumsuzu, şartın olumsuzu, isteğin olumsuzu gibi adlandırmaların da çekimle kipin kavramsal olarak karıştırılmasından kaynaklanan ezbere dayalı adlandırmalar olduğunu söylerken bu adlandırmaların, biçimbirimlerin dizimine de

aykırı olduğunu ifade eder. Çünkü biçimbirimlerin dizimine göre yapılacak bir adlandırmada, –mA, çekimi sağlayan diğer biçimbirimlerden önce geldiği için, “zamanın, şartın veya isteğin olumsuzu” değil, “olumsuzun zamanı, şartı veya isteği” gibi bir ifadenin ortaya çıkmasının bekleneceğini, böyle bir ifadenin de öncekiler gibi hiçbir şekilde uygun olamayacağını ifade eder (Karademir 2009: 1367).

Karademir, konu ile ilgili olarak yaşanan başlıca çelişkinin, bir taraftan –mA’nın yapım eki olduğu iddia edilirken diğer taraftan onu, çekimin asli unsuru gibi işlemek ve “şimdiki/geniş zamanın olumsuzu/ olumsuz çekimi” gibi adlandırmalara gitmek, olumsuzluğu çekimin bir parçası sayıp çekim/kip adlarına yansıtıp ancak kiptin bileşenleri arasında saymamak olduğunu söylerken bu soruna kaynaklık eden başlıca nedenlerden birinin ise çekim-kip-zaman-olumsuzluk gibi kavramların arasındaki ilişkinin, tam olarak çözülememesi olduğunu ifade eder (Karademir 2009: 1367).

Taranan metinler üzerinde şimdiki zamanda olumsuzluk şu şekilde ifade edilmektedir:

(...) Arab eydür: “Sultânüm! Okumıyan kadı olur mı?” didi. Pâdişâh eydür: “Çün okumışlardur, ya niçün okudığın **tutmazlar**?” didi (...) (ATAO, s. 36, 33).

(...) Tanrı buyrığında bişde biri padişâhundur” didi. “Niçün anı **almazsın**” didi (...)” (ATAO, s. 24-25, 21-22).

Andan Sultân Selîm Gavri’ye kâsıd birle haber gönderdi kim, “var Mısr’da otur babam yerindesin hayr du’âdan ferâmûş itme, ben Şâh İsmâ’il üzere giderim” Sultân Gavri’ye bu haber varıcak mukayyed olmayub “Memleketimdir **gitmezim**” diyicek, Sultân Selîm dahi gönderdi ki, “Seniñ kasdıñ böyle olıcak sen aşikâre ‘adû imişsin, (LPT, s. 226).

(...) Bre neden korkarsun? Niçe **gelmezsün**? Benüm yolum oraya değildir(...) (TME, s.466).

(...) Meger ol zamânda, Hâce-i cihân otak-ı Pâdişâh-ı âlî-cihâna varup, Pâdişâha bi’zzât mülâkât idemiyicek, mühr-i hümâyûn ilâ zâlike’l-ân, İbrâhîm Paşa’da olduğımın veçhini Kapu ağası Gazanfer Ağa’ya pürsân olmakda imiş. Gazanfer Ağa, “**Bilmezem**” diyü cevâb viricek (...) (HBT, C.III, s.537).

(...) Fener götürüp sancak çeker. Deryâ beglerinden bir ‘azeb Maryola varınca düzd-i büzürg ol ‘azîzûñ mefhûmıdır. Eğer “**bilmezsın**” der ise korsan değıldür. Korsan olmayan ĥod ol manşıba lâyıf kapudân değıldür (...) (MNFM, s. 289, s-57).

“(...) Haberleşüp, anlar ile bir yere gelüp, Horasan memleketlerinden kendü diyârlarınıza niçün **gitmezsüz**? Ol havâlinün kızılbaşları bu kadar askerın önünü nice kesebilirler?” didim. Cevâb itdiler ki: “Bizüm Afgâniyân ile kadîmî adâvetimiz vardır; birbirlerimizze kat’â i’timâd ve ittifâk idemezüz; husûsan, gideceğimiz yollarda boğazlar vardır (...)” (TP, s. 198-199, 123a).

(...) Hüseyin Ağa götürüp, Kâsım Paşa’ya teslîm idüp, ol dahı açup, nazar itdükde okuyamayup, Hüseyin Ağa’ya su’âl itdi ki: “Bu, ne gûne kâğıddur, sana bunu kim virdi?” Ol didi ki: “Bana Kapu ağası, hatt-ı hümâyûn diyü virdiler, gayrısını **bilmezem**.” Kâsım Paşa didi (...) (HBT, C.III, s.799).

(...) Dîvân-ı âlî-şâna varup, Vezîr-i a’zam-ı sâlifü’l-beyâna, “Sen bir zamânda bî-günâh, ba’z-ı yoldaşlarımızı izâle ve hûn-ı nâ-haklarını isâle itdürmiş idün, biz seni bu sadrda **istemezüz** ve tavâşî kısmının sadâret-i uzmâ makâmında olduğunu **dilemezüz**” diyü hücûm ve “Eğer, ref’ eylemezlerse hançer üşürüp, vücûdın ma’dûm iderüz” diyü (...) (HBT, C.III, s.954).

(...) Meger ol zamânda, Hâce-i cihân otak-ı Pâdişâh-ı âlî-cihâna varup, Pâdişâha bi’zzât mülâkât idemiyicek, mühr-i hümâyûn ilâ zâlike’l-ân, İbrâhîm Paşa’da olduğınun veçhini Kapu ağası Gazanfer Ağa’ya pürsân olmakda imiş. Gazanfer Ağa, “**Bilmezem**” diyü cevâb viricek (...) (HBT, C.III, s.537).

(...) Sultan Mehmed, çün bu haberi işitdi, be-gâyet kakıyub, vezirlerin katına okudı ve eytdi: “İlüñ kaydın niçün **yimezsiz**? (...)” (KC, s.397).

(...) Derviş eytdi: “Şu köycüğüze dahi razıyam kim baña bir mektub vir” didi. Osman Gazi eytdi: “Ben yazı yazmak **bilmezem**. İşte bir maşraba ve bir kılıcum var (...)” (KC, s.83).

(...) Be-ğayet güzellerden idi. *Bir gice* düşünde görür ki, bir çukura düşmüş, **çıkamaz**. Karşîdan bir hûb suretlü yiğit gelür (...) (KC, s.139).

“(...) *Şimdiden girû* dahi gam yime. Yine nusret, Hak ‘avniyle kim, senüñdür. Hele ben hiç teşvîş **çekmezem** (...)” (KC, s.281).

(...) Hunkâr, tiz Ali Paşa'yı okudub, getürtdi, eytdi: "Ali, bu kadılar hod okumışlardur. Niçin okudıkların **tutmazlar**, rüşvet alurlar?" didi (...) (KC, s.339).

(...) Yanko bin Madyan uyandı. Vezîrlere eyitdi:"Bana bu hallü bir yir gösterdiler, **bilmezem** ol yir ne yirdür" (...) " (ATAO, s. 82, 78).

(...) İmdi Karamanîler şunculayın dindâr olur, Karamanîler and-ahd olmaz, haram-helâl olmaz. Nicesinden iştmişüz ki "haram taşdur kim yinmez" didüklerin. Hem Osmanlıyle dost olmaz, dost olduğu fırsat buluncadır. **Görmez misin** kim bu yirde dört biş atadan kalmışlardur, dahi gine kendü yirlüsinün nisbetini komazlar (...) (ATAO, s. 68, 63)

Câhili ve nâ-dân kişiyi âdam bilme. Bir kişi ki bilmeye ve bilmedügin bilmeye, anuñ gibi kişi-y-ile şöhet eyleme ki kişi eyüler-ile şöhet etse adı eyü olur. **Görmez misin** yağ benefşeye yâ güle hem-şöhet olsa gül yağı, benefşe yağı dërler. (KN, s. 99).

Âl-i Osmân'ın sipâhın **bilmezem**

Anlarıñ ben resm ü râhın **bilmezem** (LPT, s. 206).

Ve çün "ışk lañfdür ve koptuğı yer dağı lañf gerek. **Görmez misin** artuğ yiğitler "âşık olur? Hêç şakıl ve girân-cân ve galiz tab "lu kişi-ler "âşık olmazlar; zîrâ bu "illetdür ki sebük-rûh-lara vâki" olur. (KN, s. 118).

(...) Gözin ki egdi-y-idi, ayruğ açmadı, bir yanın yuma kodı. Me'mün birkaç zamândan şötra sordı ki: "Gözün ne oldı?" Eyitti: "Yâ emîre'l-mü'minîn! Sındı, yumuldu. Hêç **bilmezem** ki ne oldı. "(...) (KN, s. 165).

(...) Her kimün ki yarağı ola, anuñ evini ziyâret kılsa gerekdür. Yaraqsuza buyurmadı. **Görmez misin** pâdişâhlar çapusunda mu"âmele baylar eyler (...) (KN, s. 91).

(...) **Görmez misin** bir pâdişâh bir fetğ eylese, ol pâdişâh sıduğı kişi ne kadar kem-ise şâirler ol pâdişâhuñ düşmeni kâdirliğin ve anuñ çerisi çoklığın ve yeri şarplığın şîrlerinde ogerler(...) (KN, s. 144).

(...) Gözin ki egdi-y-idi, ayruğ açmadı, bir yanın yuma kodı. Me'mün birkaç zamândan şötra sordı ki: "Gözün ne oldı?" Eyitti: "Yâ emîre'l-mü'minîn! Sındı, yumuldu. Hêç **bilmezem** ki ne oldı. "(...)“(Abdülmelik) de aklını başına topladı ve

artık gözünü rahat durdurmadı, kırptı durdu hayli zaman. Halife, «Gözüne ne oldu?» diye sordu. Abdülmelik. “Bilmiyorum ki ne oldu”? (KN, s. 165).

(...) Derviş eytdi: “Şu köycüğüze dahi razıyam kim baña bir mektub vir” didi. Osman Gazi eytdi: “Ben yazu yazmak **bilmezem** (...)” (KC, s.83).

(...) Bizler dahi: “**Bilmezüz.**” deyü cevâb ve binüp çadırlarımıza avdet idüp gelür iken, mağrib vaktine karfîb ilçî pašamıza rast geldük ki, binmiş vâli-i müşârun-ileyhe gideyorlar (...) (TP, s.235, 148b-149a).

(...) “*İmdi*, bizüm mimârlar mesâha **itmezler.**” deyü cevâb idüp, Cenerâl-i mesfûra (...) (TP, s.87, 47a).

(...) Pâdişâh eyitti: “Siz nête oynarsız ve beni **komazsız?**” Eyitti: “Bir gözümüze haîâ gelürse birisi-y-ile cihân görürüz (...) (KN, s. 125).

(...) Ve konuqlardan °özü dileme. °Özü dilemek bâzâr kavmı °âdetidür. Ve dembe-dem eyitme ki: “Éy fülân! Ne-y-içün **yemezsin?** Senüñ cânuñ-içün yê. Size lâyıq yêyesi degül-idi. Dahı bir kez bunuñ °özrin dileyevüz.” Dême; zîrâ bu söz ulular sözi degüldür. Ve bu sözlerden konuq utanur, yêyesiden nîm-sîr durur. (KN, s.114).

(...) Şöyle ki ol-bir koca dèdi: “Bunca mâl ki ben yiğit-lügümde hûblar-ıla yeyüp telef eyledüm. Çün pîr oldum; anlar anı gèrü isterler, ben **dilemezem.**” (KN, s. 108).

(...) H̄oca eyitti: “Yok, **bilmezem!**” Noşirvân bu sözden yavlaq hacil oldu ve eyitti h̄ocaya: “Dükeli nesneyi kim bilür?” dedi. (...) (KN, s.100).

(...) °Ben hîç nesne **bilmezem** dèye-y-idüm; lâkin **demezem.** Bu, igenulu da°vidür. (KN, s. 100).

(...) Yolda bir dostına uğradı. Eyitti: “Şalâdur, hammâma bile varalum.” Eyitti: “Hammâm kapusına dek bile varayım; lîkin hammâma **girmezem.**” Çün birez yol bile vardı (...) (KN, s. 130).

İskender’e eyittiler: “Neyçün Dârâ kızın **almazsın?**” Eyitti: “Yavlaq zişt ola ki ben cihân halkına gâlib olam, °avrat baña gâlib ola.” (KN, s. 137).

Bir °avrat Büzürcimihre bir mes’ele şordı. Meger h̄ocanuñ melâleti var-ıdı. Eyitti: “**Bilmezem.**” °Avrat é(yi) tti: “Çün **bilmezsin;** pâdişâh ni°metinne-y-içün

yersin?” Eyitti: “Ol ki bilürem, anuñ-içün yërem. Bilmedügüm-içün nesne **yemezem.**” (KN, s. 104).

(...) Sultân Bâyezîd Hân “Mâdâm ki dâyre-i sıhhatdayım kimesneye saltanat **virmezem**” deyü cevâb vericek (...) (SN, s.160).

Ya niçün **güzetmezsın**? Ne eksiğim benim? Ben yazıcı değilim. Günden güne biraz su kosan ne olurdu? Hatırıma **gelmez.** Ya aklıñ nerededir? Benim gayrı hizmetlerim çokdur (...) (GTL, s.393).

Rıktan nerededir? Divit yanında **gürmez misin**? Ya bal mumı nice oldu? Bakayım, raflarda idi; daha durur mu bilmem (...) (GTL, s.394).

Ol kadar söylemeye yetişir. Söylediklerimi **añlamaz mısın**? Añlarım ancak söyleyemem (...) (LT, s.447-448).

(...) Yanlış söylersem beni maskara iderler. **Bilmez misin** ki yanlış söylemeyince eyü söylemek öğrenilmez (...) (LT, s.448).

Allah’a ısmarladuh seni. Ben oraya **gitmezüm.** Bre neden korkarsun? Niçe **gelmezsün**? (...) (TME, s.466).

Bezergenlik ederüm affendi. Maslahatum var Anadol’da. Ne habar sizün yirlerden? Hiç neste **bilmezüm** sana dimege. Yoldaşun var mı senünle? (...) (TME, s.467).

(...) Gel gösteriver Allah’a seversün. Kalh, yoharı tur bunda. *Hangi* daraftandır **bilmezüm** (...) (TME, s.468).

“Dünyâ kârıçün bir sūsâm dânesinden ne kadar yağ çıkduğun bilüp bu mesâ’ili şer’iyyeleri niçün **bilmezsın**” deyince Ebü’l-me’men eyitdi (...) (EÇS, s.298).

(...) “Hemân sa’âdetle pâdişâh eydir: “Lala ben sana Van eyâletin ihsân eyledim, niçün **gitmezsın**?” dedükde (...) (EÇS, s.133).

(...) Bakub turub hiç **tınmazsız**; eğer buña hiç tınılmazsa, az zamanda bu cümlemüzi bizüm kahr ider (...) (KC, s.115).

(...) Kimi eydür: “Türk yavuzdur. Urgan tutmaz. Benüm zincürüm var. Türki ben zincire dizerüm” diyüb, ser-i hoşla ne herze söyledüklerin **bilmezlerdi.** Bunlaruñ

aralarında bir mashara kâfir varidi. Bunlaruñ organların ve zincirlerin görüb, güldü (KC, s.293-295).

“(…) Daha zaman çokdur. Siz bu vilayetin âdetini dahı **bilmezsiñiz**. Niçün dirseñiz, bu şaherde haman ikindü olduğı gibi düğanlar kapanur. Ben bunu bilmezdim” (GTL, s.262).

(…) Kara Rüstem eydür: “İş bu esirlerden kim gazâdan gâzîler getirürler, Tanrı buyırığında bişde biri pâdişâhundur” didi. “Niçün anı **almazsın**” didi (…)” (ATAO, s. 24-25, 21-22).

Andan Sultân Selîm Gavri’ye kâsıd birle haber gönderdi kim, “var Mısır’da otur babam yerindesin hayr du’âdan ferâmûş itme, ben Şâh İsmâ’il üzere giderim” Sultân Gavri’ye bu haber varıcak mukayyed olmayub “Memleketimdir **gitmezin**” diyicek, Sultân Selîm dahi gönderdi ki, “Seniñ kasdıñ böyle olıcak sen aşikâre ‘adû imişsin, Şâh İsmâ’il gayıbdır seniñ Haleb’de oturduğun benim leşkerîme ve vilâyetime hayr değildir (LPT, s. 226).

(…) Şimdi bu sefere anın için geldik, ammâ bize de karşı duramayub kaçup gezer. Biz anı kral **istemeziz**, bu Zolomioğlu’nu verin götürüp kral ederiz” dedikde, hemân kapudan-ı la’în-i bî-îmân gazab-âlûd olup (…)

SONUÇ

Osmanlı Türkçesinde Şimdiki Zaman İşaretleyicileri (XV.-XVIII. yüzyıllar) adlı çalışmada, XV.-XVIII. yüzyıllar arasında şimdiki zaman işaretleyicileri, seçilen tarihî metinler üzerinde taranıp şimdiki zaman ifadesini veren ek ve yapılarla birlikte zaman işaretleyicileri, metinler üzerinden örneklerle gösterilmiştir. Şimdiki zaman ifadesinde kullanılan şimdiki zaman ekleri, bu çalışmada sadece adlarıyla ve görevleriyle ele alınmamış; zaman kayması, yan işlev gibi anlayışlar eleştirilerek her biçim ait olduğu bütün içinde değerlendirilmiş ve ilgili zaman başlığının altında toplanmıştır. Şimdiki zamanı anlatan bütün ekleri ve yapıları aynı başlık altında toplamak, Türkçenin zaman anlatımıyla ilgili zengin olanaklarını ortaya koymakla ilgili olmalıdır.

XV.-XVIII. yüzyıllar arasındaki dönemde, geniş zaman ekleri olarak adlandırılan -r, -Ar, -Ir, -Ur, -yUr ekleri, aynı zamanda şimdiki zamanın da aslı ekleridir. Geniş zaman ve şimdiki zaman arasındaki farkın, metnin bütünlüğünden ya da cümle içerisindeki zarflardan anlaşılabilirdiği metinlerde izlenmiştir. Zarfların, cümlelerin zamanını tayin etme konusunda kolaylaştırıcı bir etkisi vardır. Bunlar genellikle, şimdi, sürekli, daima vb. zaman zarflarıdır. Yine de, bazen ikisini birbirinden ayırmak mümkün olamamaktadır. Ayrıca r, -Ar, -Ir, -Ur, -yUr eklerinin, geniş, şimdiki ve gelecek zamana ek olarak, geçmiş zaman ifadesinde de kullanıldığı görülmüştür. -r/, -Ar, -Ur zaman ekleri ve bu eklerden -r'nin ünlü ile biten fiil kök veya gövdelerine, diğer iki ekin ise ünsüzle biten fiil kök veya gövdelerine gelmekte olduğu izlenerek metinler üzerinde gösterilen, üç ana zamanı birden kapsayabilen -Ar, -Ir, -Ur, -r, -yUr, -mAz eklerinin, yerine göre bu zamanlardan yalnızca birini kasetmek için kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca, -Ar, -Ur, -Ir, -r, -yUr eklerinin, geçmişten günümüze doğru gelindiğinde şimdiki zaman ve geniş zamandan ziyade büyük ölçüde gelecek zaman görünüşüne yaklaşması dikkat çekicidir.

Ayrıca şimdiki zamanda olumsuzluk -maz/-mez eki ile ilgili olarak Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde bu çekimin günümüz Türkçesinden farkının; birinci şahısların -ma/-me ile değil -maz/-mez'le yapılması ve şahıs eklerindeki değişmeler sebebiyle meydana gelen ayrılıklar olduğu gözlenmiştir.

-Up durur/-UpdUr yapısı ile kurulan geçmiş ve şimdiki zaman yapısında “tur-” yardımcı fiilinin veya bu fiilin üzerine gelen geniş zaman ekinin düştüğüne sıklıkla tesadüf edilmiştir. Ayrıca, ekleşmeyle yapının -AdUr / -ydUr olduğu tespit edilmiştir. Süreklilik ifade eden -A/-U turur yapısının cümlelerin zamanının şimdi ile ilgisi olduğunu sezdirmediği gözlenmiştir. -A Durur, -I Durur, -U Durur yapısıyla, -A yor(ur) yapısının da, şimdiki zamanı ifade etmek için kullanıldığı görülmüştür.

-p dur, -Up durur, -A yor, -yor yapıları da kullanılmaya başlandığı dönemlerde, Osmanlı Türkçesinde -yor ekinin sıklıkla kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. -yor eki, yorı- (yürümek) fiilindeki süreklilik anlamı ile birlikte şimdiki zamanı ifade eden -yor eki, asıl biçim olma yoluna girmiş görünmektedir. Ayrıca şimdiki zaman ifadesinde XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren fiilden isim yapan -mAk eki ve bulunma hâli eki olan -dA'nın bir araya gelmesiyle oluşan -mAktA ve -mAdA ekleri de metinler içinde izlenirken bu eklerde ifade edilen şimdinin, daha kesin, içinde bulunulan ve devam eden şimdiki zaman anlamının metinlere yüklediği odaklılık metinler içerisinde tespit edilmiştir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan iki kitabında, şimdiki zamanı ifade ederken iki tip ek bulunduğu ve bunların şimdiki zaman olarak -mAdA ve -yor ekleri olduğu görülmüştür. -mAdA ekinin, -yor ekine göre- daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Evliyâ Çelebi, gezip gördüğü yerleri anlatırken gördüğü olayların, başlamış olduğu ifadesiyle bu eki tercih etmiş görünmektedir. Bu ek ile yapılan şimdiki zamanda olay başlamış olduğundan, eserin içeriği ile daha uygun bir görünüş sergilediği görülmüştür. Eserde -yor eki, aktarılan konuşmalarda ve iki kişi arasındaki konuşmalarda, -mAdA ise başlamış ve devam eden hareketi ifade etmekte daha çok kullanılmıştır. Böylece eserde ortaya çıkan odaklı bir şimdiki zaman ifadesinin “burada”, “şimdi” zamanıyla örtüştüğü görülmüştür.

XVI. ve XVII. yüzyıl içinde, taranan metinlerde izlenen ve yürü-/yürü- tasvir fiilinden gelişen -yür/-yür eki de bu dönemde işlek olmamakla beraber şimdiki zaman işleviyle kullanıldığı görülmüştür.

yürü-(y)ür > yürür > -yür.

Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde az sayıdaki örnekte zarf-fiil eki yardımıyla birleşerek fiil olarak kullanılan –a/-ı yorur yapısı, XVI. yüzyıldan itibaren ekleşmeye başlayarak,

–yor<-yor<-yorır şekilleriyle gelişim gösterdiği izlenmiştir.

Çalışmada taranan metinler üzerinde şimdiki zaman ekleri, kendi öncelikli zaman gönderiminin dışında, işaret ettikleri farklı zaman dilimleriyle tespit edilmiştir. Şimdiki zaman eklerinin, eylemler üzerinde oluşturduğu görünüş işlevi tarihsel metinler üzerinde örneklendirilmiştir.

Ayrıca çalışmada, büyük ölçüde karıştırılan ve tam olarak netleştirilemeyen konuların başında gelen, zaman, kip ve görünüş kavramları ile ilgili dilbilgisel kaynaklarda yer alan genel yaklaşımlardan örnekler verilmiştir.

TARANAN ESERLER

- AT** : AZAMAT, Nihat (1992), Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- EÇS** : DANKOFF, Robert, KAHRAMAN, S. Ali, DAĞLI, Yücel (2006), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazma), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EÇS** : KAHRAMAN, S. Ali, DAĞLI, Yücel (2002), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazma), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ELT** : VIGUIER, P. F. (1790). * *Éléments De La Langue Turque*. Constantinople
- GT** : COMIDAS DE CARBOGNANO, C. (1794). * *Primi principi della gramatica turca*. Rome Sacrae congregationis de propaganda fidei.
- GTL** : VAUGHAN, T. (1709). * *A Grammar of the Turkish Language*. London.
- HBT** : AYKUT, Şevki Nezihi (2004), Hasan Bey-Zâde Târîhi (Tahlil-Kaynak Tenkidi-Metin Ve İndeks), Cilt II ve III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KB** : DEMİR, Ahmet, ARI, Bülent, ÖZDEN, Ercüment, İLHAN, Akgün, ÖZDEN, Fadime (2002), Kitâb-ı Bahriye, Ankara: Denizcilik Müsteşarlığı.
- KC** : UNAT, Faik, R. KÖYMEN, Mehmed, A. (1987), Kitâb-ı Cihan-Nümâ, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KET** : YILMAZER, Ziya (2003), Kadri Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Cilt I ve II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KN** : DOĞAN, Enfel (2016), Kâbûs-nâme (Giriş-Notlar-Metin-Sözlük/Dizin-Tıpkıbası), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LPT** : ATİK, Kayhan (2001), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- LT** : HOLDERMAN, J. B. (1730). **Grammaire turque ou methode courte et facile pour apprendre la langue turque*. Constantinople.

- MM** : KİREMİT, Mehmet (1999), *Mir'âtü'l-Memâlik (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MNKM** : ŞEKER, Mehmet (1997), *Mevâ'idü'n-nefâis Fî-ķavâ'idi'l-Mecâlis*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- OKD** : KARTALLIOĞLU, Yavuz (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- OT** : HAZAI, G. (1672). * *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsany*. Budapest: Akademiai Kiado.
- SM** : UĞUR, Ahmet, ÇUHADAR, Mustafa (1997), *Selim-Nâme*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TAO** : UĞUR, Ahmet (1997), *Tevârîh-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TAO** : TURAN, Şerafettin (1991), *Tevârîh-i Âl-i Osmân VII. Defter*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TME** : GEORGIEUIZ, B. (1567). * *De Tvrcarvm Moribvs Epitome*.
Lvgdvni: Apvd Ioan Tornaesivm.
- TP** : SAVAŞ, Ali İbrahim (1999), *Tedbîrât-ı Pesendîde*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

* Bu eserler Kartallıoğlu 2017'den taranmıştır.

KAYNAKÇA

- Acarlar, K. (1968). Türkçede Geniş Zaman. *Türk Dili*, 18(203), S. 509-513.
- Acarlar, K. (1986). Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Sebepleri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (213) s.250-254.
- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Adamoviç, M. (1985). *Konjugationsgeschichte Der Türkischen Sprache*. Leiden: Brill.
- Akar, A. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda tur- Fiili. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/1*, s.1-3.
- Akaslan, T. (1999). Sözceme İşlemleri Kuramı Açısından Şimdiki Zaman. *XIII. Dil Bilim Kurultayı Bildirileri 13-15 Mayıs(83)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Akça, H. (2011). Ankara İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları. *Turkish Studies, 6/1 Winter*, s.611-619.
- Aksan, D. (1979). *Sözcükbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D., Özel, S., & Atabay, N. (1976). *Sözcük Türleri I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akşehirli, S. (2010, Eylül). Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish and Turkic*, 5(4), s.15-73.
- Alyılmaz, S. (2010). Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/4*, s.87-118.

- Arat, R. R. (1987). Türk Dilinin Bünyesine Dair. *Makaleler, (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), (1), S.65-72.*
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi.* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atik, K. (2001). *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman,* . Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ay, Ö. (2011). “ol-” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1,* s.679-692.
- Aydemir, İ. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi.* Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aykut, Ş. N. (2004). *Hasan Bey-Zâde Târîhi (Tahlil-Kaynak Tenkidi-Metin Ve İndeks), (Cilt Iı Ve Iıı).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Azamat, N. (1992). *Anonim Tevârih-İ Âl-İ Osman.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Banguoğlu, T. (1976). *Ana Hatlarıyla Türk Grameri.* İstanbul: Dergah Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. (2014). +Dır Bildirme Eki Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(32), S.37-54.*
- Benzer, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Bilgegil, M. (Erzurum). *Türkçe Dilbilgisi.* 2009: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bilgin, M. (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz.* Ankara: Anı Yayınları.
- Binnick, I. R. (1991). *Time and the Verb A Guide to Tense and Aspect.* New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Biray, N. (2007). Şimdiki Zaman Ekinin Güney-Batı Türk Lehçelerinde Kullanılışı Üzerine. *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi, s.75-88.*

- Bozkurt, F. (1994). *Türkçe Çağdaş Dil Bilgisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri –Fiil Çekimi-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(S.9.), S.225-258.
- Caferoğlu, A. (1988). Muğla Ağzı. *Tday Belleten 1962*, S.107-130.
- Can, K. (1983). *Yabancılar İçin Türkçe-İngilizce Açıklamalı Türkçe Dersleri*. Ankara: Odtü.
- Can, K. (1986). *Üniversite Ve Yüksekokullar İçin Türk Dili (I. Kitap)*. İstanbul: Kıral Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*. Oxford.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. England: The Bath Pres.
- Dankoff, R. K. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazma)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Darbanova, N. A. (2010). Vremya v lingvistiçeskih issledovaniyah: Predistoriya i sovremennost'. (Dilbilim araştırmalarında zaman: tarih ve modernlik). *Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, S.50-53.
- Delice, H. İ. (2002). Yüklem Olarak Türkçede Fiil. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), S.185-212.
- Delice, H. İ. (2012). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yayınları.
- Demir, A., Arı, B., Özden, E., İlhan, A., & Özden, F. (2002). *Kitâb-I Bahriye*. Ankara: Denizcilik Müsteşarlığı.

- Demir, N. (1996). Güney Batı Anadolu Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -
ik gelir. *Dil bilim Araştırmaları Dergisi*, 7, s.136-148.
- Demir, N., & Yılmaz, E. (2002). Osmanlı Türkçesi. *Yeni Türkiye*, C.11, S.475-488.
- Demirci, M., & Kırmıt, D. (2016). Tarihi Türk Lehçelerinde Ve Türkiye Türkçesinde
Geniş Zaman Üzerine Bir İnceleme. *Route Educational and Social Science
Journal, Volume 3(3)*.
- Demirgüneş, S. (2008). Türkçede Görünüş Ve Dilbilgisel Zaman: Türkçe 1.Sınıf
Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçimbirim ve Belirteç
Etkileşimi. *Dil Dergisi*(S.140), s.52-65.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), (Tercüme Eden: Ali Ulvi
Elöve)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Develi, H. (2010). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer. *Tday Belleten*, S. 83-145.
- Dilaçar, A. (1974). Türk Fiilinde 'Kılınış'la 'Görünüş' ve Dil Bilgisi Kitaplarımız.
TDAY-Belleten 1973-1974(406), s.159-171.
- Doğan, E. (2016). *Ḳâbûs-Nâme (Giriş-Notlar-Metin-Sözlük/Dizin-Tıpkıbası)*.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, T. (2018). Konya Yerli Ağzında Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicileri. *Türk
Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, s.55-75.
- Dolunay, S. K. (2012). *Türkiye Türkçesinde Zaman*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Eckmann, J. (1988). Harezmi Türkçesi, Tarihi Türk Şiveleri. *Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara.
- Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk Dilbilgisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi
Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1983). Muğla Ağzında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Şekli, Şükrü
Elçin Armağanı. *Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi:1*.

- Ercilasun, A. B., & vd. (2007). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil Basit Çekim*. Ankara.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (1958). *Dede Korkut*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Erkman-Akerson, F. (2016). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Filizok, R. (tarih yok). Metinde Zaman, Zamansallık ve Görünüm. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, <http://www.ege-edebiyat.org>.
- Gabam, A. (1953). Türkçede Fiil Birleşmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1, S.16-28.
- Gemalmaz, E. (1994). Standart Türkiye Türkçesi İle İlgili Yazılar. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları*, Erzurum.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. Ankara: Yayına Hazırlayanlar: Cengiz Alyılmaz, Osman Mert, Belen Yayıncılık.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Gökdağ, B. A., & Türkmen, S. (2004). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Göknel, Y. (1974). *Modern Türkçe Dil Bilgisi*. İzmir: Hür Efe Matbaası.
- Gülensoy, T. (1985). Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman Eki. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Xxii/1-2, S.281-295.
- Gülensoy, T. (2017). *Türkoloji Makaleler 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine. *TDAY Belleten*(2000), s.215-224.
- Gülsevin, G. (2004). Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu Üzerine. *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, s.1267-1283.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Günay, N. (2014). Türkçe’de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları. *International Journal of Language Academy, Volume 2(4)*, s.529-545. doi:http://dx.doi.org/10.18033/ijla.171
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:3405.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hamad, A. (Tarih Yok). -Yor Ekinin Kullanışları. S.2-5.
- Haşimi, A. (2017). Türkiye Türkçesi Orta Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman Ekleri. *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:5, 45*, S.313-328.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Hirik, E. (2008). -Yor Eki Sıfat-Fiil Yapar mı? *Tudok, I. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi, 2*, S.765-771.
- Hirik, E. (2010). Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki. *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale*.
- Hirik, E. (2014). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesinde “Eşzamandalık”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Taed-60*, S.203-226.
- Hirik, S. (2013). Türkçede Kip-Kiplik Terimleri Ve Tanımları Üzerine. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Bengü Belak, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara, S.243-252.
- Hirik, S. (2014). Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri. *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Iefremenko, K. (2016). Türkçe İle İngilizce Zaman-Görünüş Sistemlerinin Karşılaştırılması. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İlhan, N. (2005). Türkçede Olumsuzluk. *Karaman Dil Kültür Ve Sanat Dergisi*, S.271-279.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy Sumru. (2011). *Dil Bilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İpekten, H. (2018, 09 05). *Nev'izade Atai Hayatı ve Eserleri*. liseedebiyat.com: <https://www.liseedebiyat.com/component/content/article.html?id=674:nevza-de-ata> adresinden alındı
- Johanson, L. (2009). Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği. *Bilig, Bahar*, 49, s.93-100.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. (N. Demir, Çev.) Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2002). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazma)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kara, M. (2003). Muğla Ağzının Karakteristik Bir Özelliği. *Tday-Belleten, I-Iı, Tdk*, S.163-169.
- Kara, S. (2016). Türkiye Türkçesinde Zaman Eklerinin Kipsel Ve Zamansal Yönden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46).
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karademir, F. (2009). -mA Olumsuzluk Biçimbiriminin "Kip"le İlgisi ve Olumsuz Fiil Çekimlerinin Adlandırılması Sorunu. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, s.1366-1367.
- Karadoğan, A. (2008). Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-fiil Eki: -I. *Bilig*(46), s.57-66.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri- I, Fill (Basit Çekim).* (2006). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı Konuşma Dili.* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş.* Ankara: Pegem Akademi.
- Kiremit, M. (1999). *Mir'âtü'l-Memâlik (İnceleme-Metin-İndeks).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kirişçiöğlü, A. (2011). *Pirî Reis. Sureyelken,*
[Http://Www.Scribd.Com/Doc/32585444/Piri-Reis.](http://www.scribd.com/doc/32585444/Piri-Reis)
- Koç, N. (1998). *Yeni Dil Bilgisi.* İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka (Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri) (Çeviren: Sabit Paylı).* Moskova, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Etüt 298/1-2: İzdatelstvo Akademii Nauk Sssr.
- Korkmaz, Z. (1973). *Sadru'd-din Şeyhoğlu Marzuban-nâme Tercümesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağızları-Ses Bilgisi (Fonetik).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Cilt 1.).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2001). -mAktA, -mAdA Şimdiki Zaman Ekleri Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(594), s.634-638.
- Küçük, M. (2010). Tarihî Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine –Dİr /-DUr (< turur) Eki ve İşlevleri. *Türkbilig*, 19, s.59-75.

- Newton, İ. (1989). *Matematiçeskiye Naçala Naturalnoy Filosofii*. (Çev. Krılov A.N.). Moskova: Nauka.
- Olsen, M. B. (1994). *A Semantic and Pragmatic Model of Lexical and Grammatical Aspect*. Ann Arbor: Northwestern Üniversitesi.
- Öner, M. (2016). Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller (Gramerleşme Üzerine Tarihî-Karşılaştırmalı Bir İnceleme). *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiriler Kitabı*, S.9-14.
- Özdemir, E. (1968). Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış. *Türk Dili Belleten-1967*.
- Özek, F. (2012). Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağzlarında Şimdiki Zaman Ekleri. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 7(1).
- Özen, M. E. (2006). Piri Reis Ve Müntehab-I Kitab-I Bahriye . *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* , VII/2, 119-131.
- Öztürk, M. R. (2017). Tarihî Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman. *Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum.
- Potseluyevskiy, A. P. (1948). K Voprosu o Proishojdenii Formı Nastoyaşçego Vremeni v Tyurkiskih Yazıkañ Yugo-Zapadnoy Gruppı (Güney-Batı Grubundan Türk Dillerindeki Şimdiki Zaman Şeklinin Menşei Meselesi Hakkında). (*Aşhab. gos. ped. in-t im. M. Gorkogo. Zaoçn. Otd-niye*, 27.
- Reichenbach, H. (1947). *Elements of symbolic logic*. New York: Free Press.
- Sarıkaya, M. (2003). Muğla Ağzında Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine. *Tübar*, XIV, S.65-75.
- Savaş, A. İ. (1999). *Tedbîrât-I Pesendîde*, . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sebzecioğlu, T. (2004). Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri. *Dil Dergisi*, s.18-32.
- Şahin, H. (2005). Türkçede Zaman Belirleyicileri İle Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, s.649-654.

- Şahin, H. (2006). Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), s.213-220.
- Şarıpov, O. V. (2000). *Filosofskiye Voprosı Nauchnih Predstavleniy O Prostranstve İ Vremeni*. Novosibirsk: Novosibirsk Üniversitesi.
- Şeker, M. (1997). *Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Ğavâ'idü'l-Mecâlis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi, Tümceler-Belirtme Öbekleri-Çözümleme*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Mat. Ve Amb. San. A.Ş.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1977). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi Xv. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tor, G. (2006). Mersin'de Şimdiki Zaman. *Türk Dilleri Araştırmaları*(16), S.49-124.
- Turan, Ş. (1991). *Tevârih-İ Âl-İ OşMân Vu. Defter*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turgunbayev, C. (1999). -a turur Şimdiki Zaman Ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.497-504.
- Türk, V. (1999). Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri Ve Ekleri. *Tday Belleten 1996*(740), S.291-340.
- Uğur, A. (1997). *Tevârih-İ Âl-İ OşMân Vu. Defter*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uğur, A., & Çuhadar, M. (1997). *Selim-Nâme*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde “ Bakış” (Aspektotempora). *Türkbilig*, S.124-133.
- Unat, F. R. (1987). *Unat, Faik, R. Köymen, Mehmed, A. Kitâb-İ Cihan-Nümâ* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Uzun, M. (2009). Tahsin Yücel'in Kumru İle Kumru Ve Dönüşüm Eserlerinde –Yor Eki. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Adana.
- Uzun, N. E. (1998). Türkçede Görünüş, Kip, Zaman Üçlüsü. *Dil Dergisi (Haziran)*(68), S.5-22.
- Uzun, N. E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları (Dünya Dillerinden Örnekleriyle Türkçe Üzerine Tartışmalar)*, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* (Cilt 19). İstanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Uzun, N. E. (2012). *Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*. İstanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Üstünova, K. (2005). Türkçede Zaman Kavramı Ve İşlenişi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, S.187-201.
- Üstünova, K. (tarih yok). Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LXXXVIII(635), s.678-686.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Whitrow, G. J. (2003). *Yestestvennaya Filosoftya Vremeni*. (Çev. Molčanova Y., Skurlatova V., Şuşurina S.). Moskova: Progress (Eserin Orijinali 1961'de Yayınlandı).
- Yaman, E. (1991/1992). Türkçede Yönverenler. *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, 2-3, I, S.18-20.
- Yaman, E. (2017). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yapıcı, A. İ. (2013). Aydın Ve Yöresi Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Şekilleri. *Türk Dil, Edebiyat Ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2, S.1-48.
- Yıldız, O. (2007). Bucak Ağzında Şimdiki Zaman Çekimi. *Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*(13), S.289-302.
- Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Yılmaz, Z. (2003). *Kadrî Efendi Tarihi (Metin Ve Tahlîl) (Cilt I Ve İ)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Zülfikâr, H. (1977). *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım Ve Anlatım*. Ankara: İlkay Basımevi.

